

Olyan szép és emberi ez a történet, mintha csak a mesében élne csupán, nem itt az acsarkodó valóságban. Olyan szép, hogy regényt kellene belőle írni, filmet csinálni, mesélni folyton, és sokszorosítani, hogy mindenkinek a tudomására jusson. Szerbeknek és magyaroknak. Mert olyan kevesen tudják, olyan ritkán esik róla szó, már-már csak úgy emlegetik, mintha túl az Óperencián történt volna, valahol, ahová senki sem jut el. Pedig élő szereplői vannak, a két község lakói.

Negyvennyolcban kezdődött, amikor az osztrákok bujtotgatására a bácskai szerbek is fegyvert ragadtak, és a szabadságért küzdő magyarok ellen támadtak. Jellasich serege nyomában a könnyékbeli szerbek Temerint is felgyújtották, kifosztották, magyar lakóit világgá kergették vagy felkoncolták. Azóta hányszor ráköszönt erre a vidékre a bosszú napja!

Temerin megsemmisült, de Doroszlónak nem esett bántódása, bár Doroszló mellett is volt egy szerb község: Sztapár. Amikor a zombori szerbek felláztak, és árulásuk révén a bán seregei elfoglalták a várost, a sztapáriak is fegyvert kovácsoltak a kaszákból. Zászlót bontottak, s hadra keltek a bán serege mellett. Amikor azt a parancsot kapták, hogy Doroszlót, a magyar községet semmisítsék meg, hirtelen elszállt a harci kedvük. Doroszlót ismerik, a földjeik szomszédosak, egész évben együtt dolgoznak a határban, miért bántanak most a doroszlói magyarokat? Közben jött, duzzadt a bán serege által felkavart szerb falvakból özönlő, gyújtogató, fosztogató önkéntes rác sereg. Vérszomjasan támadt a

magyar falvakra, de ha ellenállásra talált, akkor megfutamodott.

A sztapáriak megértették a parancsot. Még akkor éjszaka át is ment a fél falu Doroszlóra. De nem lobbantak lángra a házak. Amikor újabb rác sereget küldött a parancsnok Doroszló ellen, azok nem tudtak eleget tenni a parancsnak, mert minden doroszlói magyar háza előtt egy sztapári szerb állt fegyverrel a kezében. Vasvillával, kiegyenesített kaszával, furkósbottal, de volt, aki puskát szorongatott.

„Ti mit akartok itt?” – kérdezték csodálkozva a bán zsákmányra éhes, felajzott katonái, a gyülevész bocskoros sereg.

„Nem engedjük a doroszlóiakat bántani! Azért gyütünk ide!”

A katonák erőszakoskodni kezdtek velük, de a sztapáriak segítségért menesztették a falujukba, jöttek is a többiek, egész hadsereg, még a lányok, asszonyok is kapát, kaszát meg vasvillát ragadtak. Azzal csépték a bán seregét. Segítettek nekik a doroszlóiak is.

Végül egy horvát tiszt érkezett, az csinált rendet. Szétválasztotta a harcoló feleket, három halott volt már akkor az utcán.

„Szrbi, Sztapárci!” – szólt hozzájuk, és hosszan magyarázta: háború van. Rettegésben kell tartani az ellenséget. Meg kell félemlíteni, tönkretenni, megfutamítani. Az ellenség pedig Doroszló. Minden falu, ahol magyarok élnek. Ki kell űzni a rebellis magyarokat a Bácskából!

Rendben is van ez, értik a sztapáriak, de nekik semmi bajuk a doroszlóiakkal. Azok a szomszédaik. Azokat

ismerik. Ők nem harcolnak ellenük! Hogyan néznének később a szemükbe? Hogyan élhetnének egymás mellett?

A vita nem folytatódott, mert Jellasic h seregét szétverte a honvédsereg, elvonultak a gyülevész szerb hadak is. És másnap, amikor a honvédség szélesre bontott zászlókkal, dobveréssel bevonult Sztapárra, minden ház előtt egy doroszlói magyart talált. Kaszával, villával felfegyverkezve. A magyar parancsnok megállította a lovát, megkérdezte, miért ez a házi védelem. Elmondták neki a doroszlóiak. A parancsnok, egy főhadnagy, tisztelgett, s tovább ment, vitte hős csapatát újabb győzelmekre, majd a halálba, Világos alá.

Hol vannak már azok az emberek, akikben először ébredt fel az egymásra vigyázó, egymást védő szép gondolat? Az, hogy ők akkor is testvérek, ha egyikük szerbül beszél, a másikat magyar anya szülte. Meghaltak régen. De a történet apáról fiúra szállt Sztapáron is, Doroszlón is. Talán beszélgettek róla gyakran kint a határban, aratás közben, amikor délben megpihentek a fák árnyékában. Vagy kukoricatörés idején. Szüretkor. Szénakaszáláskor. Annak a régi cselekedetnek a fénye ott ragyogott a fiak és unokák szívében. És amikor összeomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, ezerkilencszáz-tizennyolcban, a francia gyarmati csapatok nyomában, akik Szaloniki felől özönlötték el a Balkánt, megjelentek Bácskában a szerb csapatok. Hosszú puskákkal, bocsorban, tarisznyával a vállukon.

Amikor végigvonult kusza csapatuk Doroszlón, nem értették, miért állnak a kapukban a sztapáriak. Nem is esett bántódása a magyaroknak. Később, amikor már a csendőrség is megérkezett Bácskába, akkor keresték csak a kommunistákat, Hogy Sztapáron és Doroszlón volt-e

kommunista, azt nem tudom. Temerinben akadt, és amikor híre járt, hogy megalakult a direktórium, Sántha Jóska szabó összehívta a község lakosságát. Földet ígért a szegényeknek meg munkát. Új életet. A csendőrök később kutattak utána, mert besúgták, ki volt az a szabó. Mert csak azt tudták, hogy szabó volt. De senki sem mondta meg, a módosabb gazdák is csak a vállukat vonogatták: ők nemigen emlékeznek rá. Valaki idegen lehetett.

Ezerkilencszáznegyvenegy áprilisában Horthy parancsára gyors magyar páncélos alakulatok törtek be Szegednél, hogy megszállják Bácskát. Amikor az előrenyomuló magyar csapatok éle elérte Sztapárt, kalaplengetve üdvözölték őket a doroszlóiak. Mert minden szerb ház előtt egy doroszlói magyar állt. A páncélos egység parancsnoka, egy fiatal hadnagy, furcsállotta a dolgot.

„Ti magyarok vagytok, ők meg szerbek!” – mondta. Azt válaszolták a doroszlóiak: „De szomszédok vagyunk! Apáink is szomszédok voltak. És a fiaink is azok lesznek!”

„Háború van, emberek! – kiáltott kivörösödve a hadnagy, és egy rohamlöveg ágyúját a szerb templom felé irányította.

„Mi békességben akarunk egymással élni!” – válaszolták a magyarok.

A hadnagy nem értette, de aztán nem tehetett egyebet, tisztelgett, mint az a régi őse, negyvennyolcban. És ment tovább páncélosaival, ágyúival, géppuskáival.

Nem értette még akkor sem, amikor negyvennégyben sietve csomagolt, és vonult vissza seregével, akkor már

mint főhadnagy. Ugyanazon az úton. Doroszlón fürkészeve megállt. És a doroszlóiak háza előtt ott álltak a sztapáriak. Hallgatagon, dacosan, mindenre elszántan. A fiatal főhadnagy odakiáltott: „Nehogy a magyaroknak bántódása essék!” A válasz: „Azért vagyunk itt!”

De mivel nem volt több, csak egy Doroszló és egy Sztapár, később megtörténtek bizonyos dolgok. Mert nem állt senki a magyar parasztházak kapui előtt. A lelkiismeret sem. Az emberség sem.

Erre gondolok, aztán eszembe jut, hogy írtam én valaha erről a két faluról. Nem közölte egy lap sem akkoriban. Eltettem hát a kéziratot. Itt, Temerinben, mert akkor még itt éltem, és próbálgattam a hídverést. Nem sikerült.

A régi könyvespolcomat időközben kihordták a konyha sarkába, ott turkálók a könyvek között. A Pesti Hírlap könyvei, egy-két ponyva, diákkori olvasmányok. Ezeket hagytam itt, amikor elmentem. És van a könyvek között egy zöld színű, dagadt dosszié, benne kéziratok, fényképek. Fakó, rosszul hívott képek, nagyobb részüket én készítettem olcsó kis Kodakokkal. A két szomszédos községről írt tanulmányt nem találok. De találok helyette sok mást, szociográfiát például, emlékszem, a Hídnak küldtem el, három folytatásban közölte. Arról szól, hogyan élt a harmincas években Temerin. Néhány utalás a község múltjára: már 1332-ben előfordult a neve a pápai tizedjegyzékben. Később a török defterek a titeli nahijában említik Temerint, amely 1656-ban Gbelányi- és Mihalek-birtok, 1681-ben határörök kapják, később az Almásiak birtoka. Volt Wesselényi-birtok, majd megvette gróf Széchén Sándor. Már 1799-ben mezőváros. Ekkor váltak ki a szerbek a köz-

ségből, elköltöztek Gyurgyevóra, s Temerin szintisza magyar község lett. A későbbi uraság, Fernbach Antal, apatini sváb gabonakereskedő, 1860-ban lett Temerin ura. A község pecsétje egymás mellett, alul keresztbe fektetett lapát. Már az ezredfordulón tízezer lakosa volt, és határa csaknem húszezer katasztrális hold. Bácska legjobb szántója. Öt major a határban: Józsefmajor, Antalháza, Károlymajor, Bánom és Miklósháza. (A szegények rendszerint a Bánomba jártak, ahol mindig találtak munkát.) Czoborok, Töttösök, Dobosiak, Marótiak, Nagyvölgyiek, Aranyadiak, Székelyek, Józsák, Horvátok. Régi temerini családnevek. Ma már csak a Horvátok és a Dobosiak képviselik a régi családfákat.

Feljegyzés, irkalapra írtam, milyen a napszám. Ezerkilencszázharmincnégy nyara. Napszám, évi konvenció, a kisbéres bére, a nagybéres javadalmazása.

Élelmezés aratáskor: aratópáronként egy hétre 25–30 liter búza, másfél kiló szalonna, két liter kása és fél kiló só. Aratás tizedéből. Minden tizedik kereszt az aratóé. Ezért learat, segít a hordásnál, cséplésnél.

Az éves cselédek konvenciója (nálunk Temerinben kommenciónak mondták) pénzben 200 dinár (az a magyarországi 20 pengőnek felelt meg). Ez persze gazdaságunként változott, de a 300 dinárt sosem haladta túl. Gabonában 16 mázsát mértek ki a cselédnek (búzából, rozsból, árpából vegyesen). Tüzelő nem járt, mert ezen a vidéken nem volt erdő. Vagy ha mégis tüzelőt alkudtak ki kommencióba, az szárízik volt vagy rosszabb esetben szalma. Esetleg rözse. Tejből napi egy liter járt a családnak, veteményesföldből 200–300 négyszögöl. Kukoricaföld egy hold. Ezenkívül egyes gazdák adtak még ehhez sót vagy néhány kiló szalonnát is. Tarthatott a

kommenciós egy anyakocát szaporulatával és baromfit a tanyán tetszés szerint. Hogy ez mit jelentett értékben? Nehezen lehet kiszámítani, mert nem az árakat kell számolni, hanem azt, hogy a kukoricán meghízik a malac, piacra kerül a hízó, a kacsa, a baromfi, a tojás. Van otthon mindig szalonna, zsírozó, kerül kenyér is az asztalra.

Egyik irkalapon azt jegyeztem fel, hogy az első világháború után a gazdagnak kikiáltott Bácskában a kommenció értéke tizenháromezer dinár volt. Nagy pénz. Ezerkilencszázharmincban már négyezeröttszáz dinárra (hétszázötven pengőre) zsugorodott, majd három évre rá már csak ötszáz pengőt ért, habár a kommenció nagysága nem változott. Devalválódott a pénz. Ha egy öttagú családot veszünk, akkor egy-egy családtagra évente száz pengő (ezer dinár) jutott. Vagyis egy napra 0,28 pengő, tehát egy akkori budapesti villamos átszállójegy ára. Ebből kellett fedezni az étellemezést, a fűtést, a ruházkodást és minden más kiadást. A kulturális szükségletről nem is érdemes beszélni. Íme, a gazdag Bácska!

Megjelent egy verseskönyvem, az első, ezerkilencszázharminckettőben, *Csillaghullás* volt a címe. Házalnom kellett vele. Szomorú tapasztalataim vannak. Könyv? Kultúra? Parasztházaknál, ahol ismertek, azt mondták: „Igyál meg egy pohárral az egészségemre. Ülj az asztalomhoz. Ne vidd el az álmunkat!” De könyv? Egy liter bor ára egy verseskönyv. A liter bort bármelyik paraszt megfizeti. De hogy könyvre áldozzon? Ez is Bácska.

Egy kockás irkalapon: mit ettek Temerinben a szegények.

Hétfő: Reggel kenyér. Délben sült szalonna, krumplival.

Kedd: Reggel tej. Délben tojásleves.

Szerda: Reggel rántott leves. Délben krumplipaprikás.

Csütörtök: Reggel kenyér. Délben bableves.

Péntek: Reggel kenyér. Délben krumplis tészta.

Szombat: Reggel tej. Délben kisgalambleves.

Vasárnap: Reggel kávé. Délben húsleves, marhahús szósszal. Kalács és bor.

Minden este szalonna, kenyérral.

Feljegyeztem azt is, hány kalóriát jelentett ez személyenként. Mindössze ezeröttszázat. Ezeröttszáz kalória a gazdag Bácskában? Nincs itt valami tévedés? Vagy talán nem is olyan gazdag ez a Bácska? De olyan gazdag. Még annál is gazdagabb, olyanabb. De hát a Bácskában nemcsak gazdagok élnek, vannak szegények is. És Temerinben sok szegény volt, aki elindult minden hétfőn tarisznyával a nyakában, és csak szombaton jött haza a napszámból.

Elmondok egy vacsorát nálunk, disznóölés után. Orjaleves, majd főtt orjahús tormával, utána aprólékból paprikás, ezt követte a sült hús, lacipecsenye fokhagymával, majd a sült kolbász, hurka krumplival, ecetes uborkával, végül a toros káposzta, sok tejföllel. Sült tészta is volt: hájas kifli. Majd elrepült a porcukorral behintett, frissen sült kifli, mintha csak galambokat hozott volna be a mama a tálon. És a sok pálinka, a bor, legvégén pogácsa melegen, akkor húzták ki a kemencéből. Hát ez is Bácska. Négyezer kalóriával. Bele kell pusztulni. Hogyan lehet ilyen ebéd után könyvet olvasni? Csak aludni lehet! Tunyán horkolni! Semmivel se tördölni!

Kezembe kerül egy fénykép: lányok a templom előtt.

Én fényképeztem. Temerini lányok, népviseletben. Ma már hírmondója sem maradt ennek a régi szép népviseletnek. Harangszoknya, bokáig érő selyemből, sok-sok rózsával, vastag öv a derekán, pruszlik, majd később blúz, divatos széles gallérral. A lányok hajában szalag, az asszonyok fején fityula. „Kivetkőztek.” Így nevezték a hagyományos divattal való szakítást. Az én mamám is kivetkőzött. Elhagyta a sok ráncos szoknyát, egyszerű városi ruhát csináltatott, slafrokot, ahogy otthon mondták. Abban járt. És kabátot varratott télire, mert a temerini parasztasszonyok sosem viseltek kabátot. Csak nagykendőt. Azt dobták a vállukra, kötött gyapjúkendőt, berlinert, amelynek két csücskét a hátukon összecsomózták. De ma már senki nem jár ilyen ruhában.

Lapozgatok a régi, elsárgult papírlapok között, rendezgetem a fényképeket, amikor nyílik a konyhaajtó, és belép Imre. Kerékpárján reggel óta bejárta a fél falut. Festékes ruhában van, sapkáját le sem veszi. Odasúgja: „Találkoztam vele. Szeretne veled beszélni. Mikor jöhet?”

„Kicsoda?” – kérdem.

„Ó!”

„De kicsoda? És mit akar?” – jövök indulatba.

„A tanú. Az egyetlen szemtanú. Ő szeretne veled beszélni . . .”

„Nem akarok vele beszélni!” – mondom.

„Pedig keres. El akarja mondani!”

„Majd máskor. Nincs hozzá erőm! És mért éppen nekem akarja elmondani?”

„Hogy te egyszer majd megírod, azt mondja. Mert ezt meg kell írni. Ezt nem szabad elhallgatni!”

„Mikor jön?”

„Estére. Amikor kevesen látják. Majd kopog az ablakon! . . .”

Lehajtom a fejem. Jöjjön. Megadom magam. Meg kell hallgatnom. Pedig úgyis tudom, mit akar mondani. De mondja el. Hiszen el kell mondania, nekem. Hogy egyszer talán majd megírom. De lehet, hogy sose írom meg?

Abbahagyom a régi kacatok közötti turkálást. Minden elsárgult irkalap, feljegyzés egy elmúlt világ. Mi nek visszaidézni? Merüljön feledésbe. Vannak dolgok, amelyeket jobb, ha elfelejtünk. Kidobni ezt az egész dossziét, eltüzelni, megsemmisíteni! Ha újra kezdeném az életemet, semmit sem raknék el. Ami elmúlt, az veszen el örökre.

Kimegyek a gangra. Bajszos ember állja utam. A kezét nyújtja. Kutatok a múltban.

Aztán a fejemet ingatom: nem emlékszem. „Pedig gyakran jártam hozzátok!” Lehet. Elfelejtettem. Kiesett az eszemből. „Ittunk apáddal. Ott ültünk a gangon, a zöldre festett padon, és az öreg hozta a pálinkát. Megrázta az öveget, a világosság felé fordította és rámnézett. Hogy látom-e, milyen gyöngyös. Mert a jó pálinka az gyöngyös. Annak kalárisa van!”

„Igen, annak kalárisa van!” – ismétlem, s akkor hirtelen rájövök, ki ez az ember. Trivó bácsi. Az öreg szerb. A dobrovoljac, akit az első világháborúban telepítettek ide, a szerb püspökség földjére, Szőregre. Hat kilométerre Temerintől, egy pusztára. Azóta a pusztából falu lett, iskolája van, mozija, üzletháza, aszfaltozott utcája, nagy vendéglője. A temerini kommunához tartozik Járekkal együtt. Lakosai mind szerbek.

Amikor az első világháború után megérkeztek a telepesek, „kolonisták”, megesett rajtuk az ember szíve. Szakadt ruhában, booskorban, kis batyuval jöttek Jugoszlávia passzív vidékeiről, Boszniából, Hercegovinából. Az első világháborúban önként részt vett katonák családjai kaptak itt földet, nyolc holdat, s házra is pénzt. Megkocsira, lóra, szerszámra kölcsönt.

Temerin figyelte őket. A szegények irigykedve. Ha ők nyolc holdat kapnának, akkor kifordítanák a világot is a sarkából. Ezen a földön! A telepesek nem fordították ki a világot a sarkából, nagyon sokan közülük gyökereket se tudtak verni. Az olyanok, akik nem szokták meg otthon a munkát, csak ültek naphosszat a kapu előtt, ölbe tett kézzel. Kiadták a földet felesbe. És a temerini szegények örömmel vették bérbe, legalább nem kellett napszámba járniuk. Nyolc hold föld feles művelése biztos megélhetést nyújt. A temerini szegényeknek is és a telepeseknek is. Mert az is megkapta minden munka nélkül a betévő falatját. A többivel meg nem törődött.

Voltak közöttük szorgalmasak, akik meg tudtak kapaszkodni. Akik még vettek is földet a nyolc hold mellé. Állatot tartottak, disznókat hizlaltak, bejártak a temerini piacra minden csütörtökön. Ilyen volt Trivó bácsi is.

Eleinte már messziről meg lehetett ismerni őket: „Jönnek a rácok Szőregről!” – kiáltoztak a gyerekek. Gebe a kocsi előtt, a kocsiderékban négy-öt család, aszszonyok színes kendővel bekötött fejjel, a férfiak régi katonasapkában, bajszosan. Behozták, amijük volt, ami termett csak úgy magától a kertben, tormát, salátát, krumplit néha. Ha eladták, vettek az árából ecetet, sót, cukrot, dohányt. Vagy pálinkát ivott a szerb a kocsmában, addig, amíg a pénzből futotta. A család türelmesen

várta kint, a kocsi mellett. Aztán, amikor elfogyott a pénz, felszedelőzködtek és elindultak haza. Vissza Szőregre. Később már nemcsak piaci napokon jöttek be, máskor is megjelentek Temerinben. Mindig árultak valamit. Kukoricát, búzát, kigalambot, malacot. Vagy kölcsönt kértek a jövő évi termésre. Mert élni kellett, s élni csak azt tudott, aki keményen megfogta a munkát.

Trivó bácsi azok közé tartozott, akik boldogultak. Szép házat épített vaskerítéssel, vaskapuvál, amelyet zöldre festett. Virágoskert is volt a ház előtt. Két szép lovon érkezett mindig Temerinbe. Emlékszem, a lovait a sarki kovácsnál patkoltatta. Apámat nem tudom, honnan ismerte. De bejárt hozzánk, pálinkázni. Eleinte apám fordította szerbre a szót, bár nemigen tudott szerbül, később már Trivó bácsi is megtanult valamit magyarul. Megértették egymást. Iszogattak a gangon, a vadszőlő hűvösében. Pálinkát. A szerbek pálinkát ittak. Apám is szerette.

Kiderült, közös emlékük is van, még az első világháborúból. Apám a háromesztendős tényleges idejét Bileken töltötte le, Boszniában. Trivó bácsi is járt arra felé akkoriban, s később, amikor kitört a világháború, csatlakozott a visszavonuló szerb hadsereghez, és Korfu szigetére vonult a csapattal. Innen dobták be a franciák oldalán a szaloniki frontra. Önként ment, ezért volt dobrovoljac, s ezért kapott földet Szőregen.

Előbb csak néhány szót tudott. Aztán egyszer csak beszélni kezdett magyarul. Törve, nehezen, de beszélt. Mindig magyarul beszélt. Aztán levetette a bocskort. Csizmát csináltatott Szitár András csizmadiánál. Ruhát Tóth György férfiszabónál. Kalapot vett Hemrich Misinél. Olyan lett külsőre is, mint a temeriniek. A fe-

lesége is levetette a sok ráncos, rózsás szoknyát, a rojtos fejkendőt, úgy öltözött, mint a temerini parasztasszonyok. Csak ő magyarul sosem tanult meg. Két gyereke már igen.

Amikor negyvenegyben a magyar hadsereg visszafoglalta Bácskát, a szőregi dobrovoljácok elmenekültek. Velük ment Trivó bácsi is. Szekéren vitte kis holmiját, s a házat, földet itt hagyta. Partizán lett, és negyvennégy végén visszatért. Nem bosszút lihegve, vádaskodva; kissé megtörtén és öregen. Két fia elesett a háborúban. Egyedül maradt a feleségével. Dolgozni kezdett, szántott, vetett nyolc hold földjén ismét, ott folytatta, ahol abbahagyta. És aztán is bejárt apámhoz, ültek a gangon, itták a gyöngyöző pálinkát, apám főztjét.

Gyümölcsből, eperből, törkölyből főzött mindig pálinkát. Az egész faluban híre ment ennek a pálinkának. De ő nem adott el belőle, a vendégeinek azonban szívesen hozott fel a pincéből kóstolót. Trivónak is, amikor visszatért. De mintha valami megváltozott volna. Trivó elfelejtett magyarul. Nem beszélt többé, csak szerbül. És ismét bocskorban járt, mint ősei Boszniában. Mi történt? Apám nem kérdezte: tudta. Háború volt. Le kell csillapodniuk a felkavart indulatoknak, hogy minden helyrebillenjen. Hogy Trivó leveesse a bocskort, és felhúzza azt a régi csizmát. Hogy megszólaljon magyarul.

Most azért jött, hogy elbúcsúzzon régi ivócimborájától. A magyartól. Mi mindenről beszélgethettek ők ketten itt fél délutánokon át, a vadszőlőlugas alatt? Most már senki sem tudja meg.

Trivó benyúl a zsebébe, előveszi a bugyellárisát. Igazi

szerb bugyelláris, vastag, sokrekeszes. Kivesz belőle egy ezrest, és felém nyújtja.

Nem értem. Megszólal erre, magyarul.

„Tartozás... Trívó ivott pálinkát apjánál, megfizeti!”

Mondom, hogy nem kell a pénz. Apám nem azért adta, hogy megfizesse. Szeretetből. Barátságból. Tegye csak el a pénzt.

Ő azonban csökönyös. A markomba nyomja.

„Sok minden tartozás van a világon. Ez ne legyen. Mert jó ember volt...”

Kikísértem a kapuig, ott ismét a kezét nyújtotta. „Én sose maradtam adós...”

Kísérem a tekintetemmel egész a sarokig. Lehet, hogy soha többé nem jön ebbe az utcába. Mit is keresne itt? Nem lesz már, aki hozza zöld üvegben a pálinkát. Aki elővegye a kis tamburát, és pengesse a húrokat. Tudott apám szláv nótákat is, ott tanulta még Boszniában, Bileken és Trebinyén, ahol lehúzta a három nehéz esztendőt. Mindennap nekizavarták a karsztos szikláknak, teljes felszereléssel, s amikor pihenőt adtak, akkor sem volt szabad senkinek leülnie, mert a kövek között viperák hemzsegték.

Amikor leszerelt, megnősült, de egy esztendő múltán ismét elindult a frontra, s lehúzott újabb négy esztendőt. Amikor még gyerek voltam, sokszor kérdeztem: mire emlékszik? Milyen volt? Csak hallgatott. A háborúról sose mesélt. Ilyenkor rémület ült a szemében, s a semmibe nézett.

„Mit akart a szerb?” – kérdezte a mama, amikor bejöttem. Mondom neki, hogy meghozta a tartozását. „Nagyon rendes ember. Nem is tudtam, hogy tartozott” –

mondta, s elvette tőlem a pénzt. Vitte be a nagy bukszába, amelyet kendőbe csavart, a kendőt meg bedugta a szalmazsákja alá. Ott a helye a pénznek. Mindig ő kezelte, apám életében is.

„Lehet, hogy nem is tartozott!” – mondom neki. „Hát azt hiszed, hogy bolond? Csak a bolond emberek fizetnek, ha nem tartoznak.” Ezen érdemes elgondolkodnom. Furcsa ez a szerb. Elment negyvenegyben, kihajtották innen őket. Visszament Boszniába. Ott harcolt. Két gyermeke meghalt. Azok életéért vajon megfizetett? Mert nem szeret tartozni, azt mondta. És miért jött vissza ide? Mert már bácskai ember vált belőle. Itt van otthon, ez a hazája: Bácska. És nemcsak egyedül ő érez így. Sokan vannak. Például Princip Dusán is.

Dusán a világháború után érkezett Temerinbe, kis motyójával. A húszas években. Ő is Boszniából. Azt rebesgették, hogy a szarajevói merénylő öccse. Vagy a bátyja. De csak a rokona volt. Talán csak távoli rokona, aki hencgeésből mondta, hogy ismerte Gavriló Principet, Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége merénylőjét. A temeriniek félelemmel és enyhe borzalommal tekintettek rá. Mert az egyszerű emberek szerint minden bajnak az a két revolverlövés volt az elindítója. A rettenetes vérontásnak, az ország szétdarabolásának, a háború okozta károknak, az utána következő nehéz esztendőknak. Az a szarajevói két revolverlövés úgy élt az emberekben, akár egy szörnyű mementó, s most jön egy ember, nyiszlett, faragatlan, és azt mondja, hogy ő is Princip. Annak a másik Principnek a rokona. A testvére. Milyen anya szülte ezeket a Principeket?

Dusán eleinte valóban sokat verte a mellét. Ha bevitt, akkor még kiáltozott is szerbül, hogy mit, azt

akkoriban senki se értette, mert nem tudott Temerinben senki szerbül. Dusánnak is meg kellett tanulnia magyarul. Csökönnyösködött. Ő szerb. Nem akar magyarul beszélni. Tanuljon meg a falu szerbül.

A falu konok volt. Néma. Dacos. Nem tanult. És ha tudott is valaki valamicskét szerbül, Princippel csak magyarul szólt. Az aljegyző úrral. Mert aljegyző lett. Vagy segédjegyző. Vagy ki tudja, talán csak községi tisztviselő. Mindig csellegett a községházán akkoriban egy-két fiatal, írnoknak ment Pásztor Vince is, mert a harmadik polgáriból kimaradt. Írnoknak jó lesz, mondták. És egy községi ínnoki állás az zsíros stallum. Bármelyik gazdag paraszt szívesen hozzáadja a lányát egy írnokhoz. Annak aztán nem kell többé kapálni járnai, urizálhat a községházán, fehér ingben járhat, akár sétabottal, s megengedheti magának, hogy hivatal után elsörözzön vagy elborozzon a Schlachter kocsmájában, a többi urakkal, tisztviselőkkel, tanítókkal kuglizgatva, vagy kártyázva a szaletli alatt, az Amerika-vendéglőben. Pásztor Vince is jó partit csinált. A feje se fájt aztán neki, harminc hold földet hozott a felesége. Volt egy hátslova, később motorkerékpárja, néha megnézte a birtokot, körüllovagolta, meghívta a barátait is, szalonnát sütöttek az akácfa alatt, és kútban hűtött rizlinget ittak hozzá.

„Te még nem lehetnél írnok? Vagy jegyző tán?” – kérdezték meg tőlem gyakran a rokonok, amikor találkoztak velem az újévi szünidőben. „Minek tanús anynyit? Látod, hogy ezeknek milyen jó dóguk van. Elvennéd a Kövecses Rózsit, van annak vagy nyolcvan hódja...”

A mama ilyenkor szikrázó szemmel állt a pártomra.

„A fíjam tanul. Nem köll neki a Kövecses Rózsika.

Vegye el más!” Most megköszönöm nekl. Szemébe sosem mentem. Mert ő is úgy szerette a földet, szinte remegett még a neve hallatára is: föld! És ő nem akarta a Rózsikát? A nyolcvan holdat? Hát ilyen nagyon szeretett engem? Jobban, mint a földet?

Princip írnok volt, s egy-két esztendő alatt teljesen kipupálódott. „Kivakarodott” – ahogy Temerinben mondták. És megtanult magyarul. Akkor már leültek mellé a kocsmasztalhoz poharazgatni a legények. Sőt, a kocsmában táncra merete kérni a magyar lányokat. Végül magyar lányt vett el feleségül, most is Temerinben él, a fiai jobban tudnak magyarul, mint szerbül. Ő már nyugdíjas. Negyvenegyben elment a szerbekkel, kihajtották a faluból, a családja itt maradt. A háború után visszajött. A gyerekek és a fiatalabbak úgy hívták: „Dusán bácsi!”

Az írnokok, a takarékpénztári tisztviselők, a tanítók és a jobb kereskedők képezték a falu krémjét. Az a néhány orvos és patikus nem is keveredett középük, leereszkedés lett volna számukra ezeknek a hangos, lármás társasága. Folyton csattogtak a biliárdgolyók s a kuglibabák, csattogtak a kártyalapok az asztalon, nem is ismertek más szórakozást, mint a kocsmát. Apám így nevezte őket: „ingyenélők!” Míg aztán ő is meg nem próbálta ezeknek az ingyenélőknek az életét élni.

Imre nagybátyám, a legidősebb Illés gyerek a háborút a községházán dekkolta végig: pénztáros volt, s mint ilyen felmentették. Felesége, Nagy Franciska, még több szeretett volna lenni, s amikor az Amerika-vendéglőt áruba bocsájtották, rábeszélte a férjét, hogy vásárolják meg.

Az volt akkoriban, a húszas és harmincas években a

legnagyobb és legelkelőbb vendéglő. Egy Amerikából hazatért magyar építette és rendezte be. Aztán elfogta a honvágy, az a másik, az amerikai, megunta itthon a sarat, a port, és ismét kivándorolt. Ennek a vendéglőjét vásárolta meg Imre bácsi, nagyon drágán. Eladta tizenöt hold földjét, abból vette. Napokig alkudoztak, végre Franci ángyi kijelentette neki, mert nagyon határozott asszony volt: „Most vagy megveszed, és aláírod a szerződést, vagy kicsuklak innen, és mehetsz, ahová akarsz!” Ez érthető beszéd volt, Imre bácsi alá is írta még aznap a szerződést, három nap múlva pedig az új vendéglőhöz tartozó szép házba költözött az egész család.

A községi pénztárnoki állás ezzel megüresedett, kijött az újvidéki főszolgabíró, megbeszélte a bajszos Kovács Ferencsel, a falu bírójával meg Imre bácsival, ki legyen az új pénztárnok. Beajánlották apámat. Előfogatos kocsí jött érte, úgy vitte a hintó be a községházára. A mama megijedt: nem tudta, mi történt. Csak nem csinált valamit? Apám bizonyára sejtette már, hogy miért hívták, mert szépen felöltözött, fehér inget öltött. Ez délelőtt volt, csak másnap reggel vetődött haza, itálosan persze. A mama rémülten gyűjtotta meg a petróleumlámpát, mert akkor még villany nem volt. Apám széles mozdulattal, színészi pózzal emelte meg a kalapját, és így szólt: „Üdvözlöm, pénztárnokné asszony!” A mama sírva fakadt, remegve bújt vissza az ágyba mellém. Mert a kisszobában, az alsó házban csak két ágy volt. Egyiken az apám feküdt, a másikon én a mamával. „Nem akarok én pénztárnokné lenni! Nem lesz ez jó, majd még látod. Van nekünk miből megélni! Ne vállald, Andris!” Apám nevetett. Vidám volt, bizakodó. Lám, mégis vitte valamire. Egész életében arra vágyott, hogy

szabaduljon a paraszti munkától. Megbánta már százszor, hogy nem tanult mesterséget. Elment volna szívesen portásnak is. Vagy kifutónak. A könnyebb életet akarta, s most sikerült neki hivatalt kapnia. Nem is akármilyent. Városgazda lett. Így hívták a pénztárnokot.

Emlékszem ezekre az esztendőkre. Minden reggel jött érte a községi kocsi, az vitte be. Vitte? Röpítettel Délcegen járt, mindig fehér ingben. De nyakkendőt nem kötött soha. Egyszerűen öltözködött, sötét ruhákat csináltatott, és csizma helyet cipőt húzott. Minden reggel megborotválkozott, sokáig igazgatta a haját a tükör előtt, és a körmét is megtisztogatta gyöngyház nyelvű bicskájával. Csak finom, kész cigarettákat szívott. Honnan szerezte rá a pénzt? Hiszen a pénztárosnak nem volt valami nagy fizetése. Honnan, miből fedezte a mulatozásokat, a nagy tivornyákat?

Egyszer, emlékszem, hajnalban jött haza, nyomában a tamburazenekar. Amikor belépett az udvarra, a banda rázendített. A mama kedvenc nótáját muzsikálták: *A temetőben láttalak meg először!* . . . Mi már akkor ébren voltunk, a mama megetette az állatokat, majd befogott, mentünk ki a földre kapálni, meg mislinget szedni. A lovak ott prűszköltek a kocsi elé kötve, kaparták lábukkal a téglákat. A zeneszó hallatára felhorkantak.

A mama odaszól nekem: „Nyisd ki a kaput!”

Odarohantam, kinyitottam. A zenekar tagjai abba hagyták a muzsikálást. „Gyere!” – kiáltott rám a mama. Felpattantam mellé a bakra, ő megsuhogtatta az ostort, a lovak közé vágott, azok szilajul nekilendültek. A banda szétugrott, apámat az utolsó pillanatban rántotta el a primás, Tamás bácsi. Majdnem a lovak, a kocsi alá került.

Trappban mentünk a kis akácosig. Ott a mama visszafordult, de nem látott mást, csak a kocsi nyomában füstként szálló port.

De én láttam, hogy könny fénylett a szemében.

És nem értettem. Én büszke voltam akkor arra, hogy apám a pénztárnok. Hiszen csak egyszerű parasztember, de lám, mégis megállja a helyét. Százezrek mennek át a kezén, soha egy fillér hiánya nincs. Percek alatt összead oszlopos számsorokat. Vág az esze, akár a borotva. Miért fáj ez a mamának? Biztosan nem azért, mert most több a munkája. Rászakadt minden paraszti munka a földön is, szántott, vetett, boronált, nem fogadott senkit, mindig azt mondta: „Nem sok ez a nyolc hold, győzzük mi magunk is!” Győztük. Futottam haza az iskolából, váltottam a cipőmet, vagy dobtam le, és robogtam mezítláb ki a kertbe vagy a mama után a határba. Közel volt, félóra alatt gyalog is kiértem a földre.

Vittük haza a fattyat, a mislinget, a herét, a lucernát, otthon segítettem tüzet rakni a spórban, készült a vacsora, legjobban a krumplipaprikást szerettem. Aztán vártuk csendben apát, de az éjfél előtt sosem ért haza.

„Meddig tart a hivatal?” – kérdezte tőle a mama. „Éjszaka is járnak adót fizetni az embérék?”

„Nem érted te ezt, Marcel” – válaszolta apám. „A pénztárosnak más kötelessége is van. Fogadni az urakat, ha kigyűnnek Újvidékrül!”

„Meg a kocsmában lebzselni, mint az ingyenélőknek! Erre neked is van eszéd. Nem szégyelled magad?”

Így ment ez nap mint nap. Veszekedések, harag, apám a tamburásokkal jött haza, muzsikáltatott az udvaron, összeszaladtak a szomszédok. Aztán kibékülés, ajándék, bementek Újvidékre fagylaltozni a községi hintón, ne-

kem meg futballt vettek. Hogy milyen nagy úrnak tartották apámat az utcában, arra jellemző Bakos Andris egyik kérdése, amit félénk hangon intézett hozzám: „Zongorát még nem vettetek?” Azt mondtam: „Éppen most néztünk egyet Újvidéken! Piros zongorát!”

Aztán vége lett a pünkösdi királyságnak. Kibukott az öreg Kovács bíró valamiért, s magával rántotta apámat is. Össze voltak ők nagyon fonódva, együtt kellett menniük. Apám nagyon szomorú volt, szégyellte is magát. Hogyan kezdjen ő ismét gazdálkodni? A mama azonban örült. Másnap már felrázta: „Ébredj, nem hivatalba jársz már, hanem a földrel Mit szónak a szomszédok, ha nyócra mész ki?” Apám cihelődött, ment, dörögött, káromkodott és köpködött. Szidta az eget, mindenkit, akinek köze van a paraszti munkához. Nagyon megszokta a semmittevést. A keze kifinomodott, első nap feltörte a kapa nyele. A mama nevette. Boldog volt, ahogy babusgatta a kezét, és vizes zsebkendőt kötött rá. Apám azért este csak elővette a kis gyöngyház nyelvű bicskát, és kikaparta a piszkot a körme alól.

„Nem köll az mán!” – legyintett a mama. „Paraszt-embérnek nincs ilyesmire idejel!”

Apám kissé röstelkedve csattintotta be a bicska pengéjét.

Ezt a gyöngyház nyelvű bicskát még legénykorában szerezte valahonnan. Azt hiszem, Bileken jutott hozzá, egy bosnyák árustól vásárolta. Nagyon szerette. Soha el nem indult nélküle sehová. A dózni, az öngyújtó és ez a bicska kísérte végig az életen.

Egyszer aztán nekem adta a bicskát. A második vi-

lágháború dúlt már, negyvennégy ősze volt. A frontról jöttem haza, Breszt–Litovszktól futottunk már, Varsóban lángok között ért a lengyel felkelés, szemtanúja voltam a németek szörnyű pusztításának, aztán láttam a Visztulán sok ezer lengyel hulláját úszni. Budapesten átcsoportosították a századot, s kaptam huszonnégy órás eltávozást.

Nyomban vonatra ültem, siettem haza. Ha csak annyi időm lesz is csupán, hogy benyitok, köszönök, az is megéri a fáradságot. Szabadkán hosszú ideig állt a vonat. Azt rebesgették, nem is indul tovább. Mert partizánok rongálták meg a síneket Topolyánál. De Zombor felé éppen akkor indult egy szerelvény. Annyi időm volt csak, hogy sürgönyözzek haza: „Zomborban vagyok, várlak!” Apámnak szólt a sürgöny. Nyomban indult is. Arról nem beszéltünk, hogyan tudott odaérni, hiszen akkor már Újvidék környékén partizáncsapatok tevékenykedtek. Nem is volt időnk ennek a megtárgyalására, hiszen amikor megjött, már csomagoltam, és indultam vissza. Éppen csak annyi időm volt, hogy beszaladjak a szerkesztőségbe, szétnézzek, teleszívjam a tüdőm egy kis szerkesztőségi levegővel, máris mennem kellett, mert ha nem érkezem időben, akkor katonaszökevénynek nyilvánítanak. Azokat pedig felkoncolták már abban az időben.

Rémülten, izzadtan nyitott be apám, tele csomaggal. Mindent felpakolt a mama, amit csak hirtelenében össze tudott szedni. Hogy semmiben sem legyen hiánya egyetlen fiának.

Ültünk csak egymás mellett, nem tudtunk miről beszélni. Indulnom kellett. Kikísért az állomásra. Befu-

tott a vonat, felszálltam, lehúztam az ablakot. Néztük egymást. Akkor láttam utoljára életben.

Amikor megindult a vonat, sietni kezdett mellette, és úgy beszélt: „Ne hidd, hogy mindenki meghal a háborúban. Lásd, én is átvészelttem. Te is hazagyössz majd! És akkor nagyon boldogok leszünk!”

„Vigyázz a mamára!” – szóltam le az ablakból. Akkor már futott a vonat mellett. Felnyújtott valamit.

„Fogd meg! A bicska! Neked adom! Ha eszel vele, akkor mindig gondolj rám!”

„Rád gondolok!” – kiáltottam, mert akkor már a váltókon csattogott a vonat. Ő elmaradt, egyre kisebb lett, aztán nem láttam. Nem is láthattam volna, mert összeszaladt a könny a szememben, és nem láttam semmit. Csak álltam az ablak mellett, kezemben a gyöngyház nyelvű bicskával, amit apámtól kaptam.

Igen, mindig rá gondoltam, amikor ettem vele. Néha akkor is elővettem, kinyitottam, amikor nem ettem, csak lepihentem. Ilyenkor beszélgettem az apámmal. És ő biztosan értette is azt, amit mondtam, elvitték hozzá a felhők, a szelek.

Erdélyből vonultunk vissza, Kótajnál megpihentünk. Éjszaka volt már, amikor egy elhagyott uradalmi kastély ebédlőjében megvackoltunk a szalmán. Nem tudtam aludni. Gondoltam, előveszem a bicskát, és beszélgetek vele. Mert ha elővettem, akkor mindig úgy éreztem, mintha otthon ülnék.

Nem találtam. Jeges rémület dermesztett meg. Elvesztettem volna? Kiesett a zsebemből? Vagy a zsebem mellé tettem talán? Minden holmimat átkutattam: nem leltem meg.

Talán valaki ellopta? Ki járt a közelemben? Kivel

beszélgettem ma? Kinél lehet a bicska? Meg kell keresnem. „Bajtársak! Nem láttátok a bicskámát? Amit apámtól kaptam, azt a gyöngyház nyelűt!”

„Aludj már, ne hülyéskedj a bicskával!”

Aludni? Túl szerencsétlen voltam ahhoz, hogy aludni tudjak. Feküdtem csak hanyatt a бүdös, tetves szalmán, farkasszemet nézve a sötétsséggel. Valami addig ismeretlen, fogvacogtató rémület lett rajtam úrrá. Elvesztett a bicska: ez rossz jel! Apám veszélyben van! Apámmal valami történik most, és nem lehetek mellett! Megérezném a veszélyt ezer kilométerekről is. Össze vagyok kötve a szülői házzal. Ez a bicska szörnyű jel! Tele van gonoszszággal az éjszaka. És nem tudok elfutni innen, nem tudok segíteni rajta, magamon se.

Imádkozni kezdtem: „Mi atyánk, isten . . .”

Hallom az imádságot, mintha csak azt a régít folytatnák most a sirató asszonyok a szobában, apám ravatalánál: „ki vagy a mennyekben . . .”

– Mama, hogy is volt az akkor? Az előbb mesélted. A templomudvarban . . .

– Borzasztó volt az, fijam. Mindenki odament, az egész falu, sorba állították az embereket, négyes sorokba, fijatalt, öreget, mindegy volt. Aztán gyűttek a szomszéd községekből a szerbek meg egy ember listával, s szólították őket. Egyszer csak apád is hallja: Illés András! . . .

Állunk a folyosó végén, fehér kacsacsapat hápog az eperfák alatt. Muki, a bika rázza láncát az istállóban, és nagyokat dobbant a lábával.

„Illés András!” – szólította valaki, egy érces hang a sor túlsó végén, és apám kilépett. Miért szólították, mit akarnak tőle? Nem tudja. Tegnap dobos járta végig a falut, minden sarkon megállt, és harsány hangon kihirdette: „Holnap minden férfi jelenjen meg a templomudvarban! Kocsival, lóval, akinek van . . .” És jöttek az emberek, a kocsit az utcán hagyták, a lovak istrángját ledobták, ők meg beálltak az udvarra, a sorba.

Előbb csak kupacba, csoportokba verődve, cigaretázva, majd jött egy férfi, nem ismerték, aki sorba állította őket. Négy hosszú sort tett ki a gyülekező, riadt férfiak serege. Voltak fiatalok is közöttük, hetyke legények, de idősek is, mint apám, aki akkor ötvenhét esztendő volt.

Jöttek még a tanyákról is. Mert a tanyákat küldönc járta végig, minden udvarra bekiáltott. Az öreg Pásztor András csak legyintett! „Menjen hozzátok a fene! Gyertek ki, ha agyon akartok verni!”

Álltak négy hosszú sorban, és egy férfi, egy idegen, papírról olvasta a neveket. Illés András! Apám kilépett, mutatták, hogy hová álljon. A kerítés mellett volt egy kis fa, a tanítóházak udvara felől, az alá. Álltak ott már többen is akkor.

Amikor elfogyott a listáról a név, bejött három bajszos ember. Zsablyaiak vagy csurogiak lehettek. Végigmentek az emborsor előtt, mindenkinek a szemébe néztek, kutatták a vonásait. Amelyik ismerősnek tűnt, annak intettek, hogy álljon ki. Azokat keresték nyilván, akik részt vettek a temeriniek közül a partizánvadászatban. De hol voltak már azok, merre jártak, ki tudja?

Aztán csakhamar hoztak még egy listát, arra már csak ceruzával voltak felfirkantva a nevek. Arról olvasták:

„Nagy István!” Hárman léptek ki egyszerre. Temerinben sok Nagy István van, a Vargák után a Nagy a leggyakoribb név. Hát most melyik az igazi? Melyiket keresik? Aki felírta a nevet, az nincs itt, pedig csak az tudná megmondani, hogy ki álljon félre hármójuk közül.

Egy ideig csend, aztán az egyik szerb int, hogy menjen mind a három a fa alá. Az igazi Nagy István azóta árkon-bokron túl van, ha bűnös. De talán bűnös, mert akkor nem keresnék!

„Kocsicska János!” – hangzik ismét. Újabb csend. Egyszer csak megszólal egy magyar: „Kocsicska, miért nem jelentkezel?” Egy ijedt kis ember kiugrik a sorból: „Ne pofázz, te szarházi! Én nem János vagyok, hanem Pista! A János a bátyám. Fogságban van!”

„Mindegy!” – ragadják gyorsan nyakon. „Kocsicska, Kocsicska, egyre megy!”

Kocsicska a fa alá ballag, közben káromkodik. Az utcán nyeríteni kezdenek a lovak. Nyugtalanok. Tele van nyugtalansággal és félelemmel a levegő. Végzetes dolog az, ami itt történik! Rettenetes dolog. Ki rendelte el? Ki intézkedik? Kinek a lelkén szárad?

Három magyar kommunista érkezik lihegve. Ők erről nem tudtak. Vitatkoznak. Egyikük Szabó János, akit a faluban mindenki csak Nyiszomnak ismer. Nyiszom Szabónak. Tegnap óta ő a párttitkár. De őt nem kérdezték. Micsoda dolog ez? Félrehívják, elmagyarázzák neki, minden szempár rajta csüng. Látni: semmit se tehet.

Nyiszom megnézte a kiállított embereket. Intett apámnak:

„Andris, nem jó helyen állsz te itt!”

„Ide állítottak!”

Nyiszom odament az egyik fegyvereshez, aki civil-

ben ácsorgott a templom falánál. Az vállat vont. Nem bánja, menjen apám, de állítson be helyette másikat a csoportba Nyiszom.

Szabó Nyiszom János egyidős volt apámmal. Együtt legénykedtek. Öregapám is nagyon szerette, mert becsületes, dolgos béres volt, mindent rá lehetett bízni. Két évet szolgált nálunk, együtt aludt apámmal az istállóban. Egy asztalnál ültek, s öregapám mindig a béresnek szelt először a kenyérből. Ezt kívánta a becsület. A nagymama rakta tele Nyiszom tányérját is, meg apámét is. Kérni a béres nem kérhetett, mert akkor falánk hírébe került, és mehetett Szent György-napkor, csak ingatták a fejüket a gazdák. „Téged nehéz kikosztolni. Sokat eszel, az a híred!”

A béres tehát sosem kért, azért neki mindig a gazdaasszony rakott, tele tányérral, s ha látta, hogy jó étvággal eszik, akkor repetált is neki, még egyszer szedett, anélkül hogy kérnie kellett volna. Sőt, úgy illett, hogy szabadkozzék: „Nem bírok én mán egy falatot se többet, gazdasszony! Nagyon jó volt, szétreped a hasam!” De azért csak evett, megette, amit kapott. Mert illetlenség lett volna a tányérján hagyni a maradékot, azt hihetné a gazdaasszony, hogy nem ízlik a főztje. Ez pedig nagy sértés lenne.

Nyiszom aztán elkerült Temerinből, mert a csendőrök gyakran elővették. Szervezett egy kubikossztrájkot, azért leült vagy két évet. Mindenki kommunistának ismerte. Becsületes, tiszta szívű embernek. Azért, amikor kivonult a honvédség, őt választották meg párttitkárnak. De hogy a templomudvarba csődítették a falu férfilakosságát, arról ő mit se tudott.

Elszaladt közben telefonálni, Újvidéket hívta, de Új-

vidék nem válaszolt, süket volt a telefon. Mit tegyen? Szaladt vissza a templomudvarra. Akkor már felsorakoztatta a fegyveres civil az embereket. Apám csoportja indult elsőnek: irány Újvidék. Mögöttük a kisebb csoport, irány: egyelőre bizonytalan. Azokhoz még három fegyveres férfi csatlakozott. Partizán? Vagy csak civil? Zsablyai? Csurogi?

Vonul a menet, az elől lépkedő fegyveres a község-háza előtt álljt vezényel. Utána bemegy tanácskozni. De kivel? Nyiszom is fut utána. Arca sápadt. Verejtékes. Néha bizonytalanul lépked, mintha részeg lenne. Pedig sosem ivott.

A fegyveres kijön, felemeli a kezét, a menet elindul, Újvidék felé. Az első csoport. Amikor a postánál járnak, vissza-visszapillantanak a hátsó sorokban menetelők. Hol van az a másik csoport? A kisebb. Azok miért nem jönnek? Azok merre mentek a községházától? Haza? Vagy a vásártér felé? Vagy? Vagy? . . .

Rettenetes még rágondolni is, a vásártér felé vezető út visz a temetőhöz is. De miért mentek volna a temetőbe? És ők hová mennek? Velük mi lesz?

Késő éjszaka van már, mire Újvidékre érnek. Csendesek az utcák, mintha kihalt volna a város. Gyér villanyfény. A házakban azonban még mécses pislákol. Rossz a villanytelep, lebombázták.

A Limán felé kanyarodnak. A Limán a Duna-part. Rémület ül a szívekben. Megismétlődne az újvidéki mézszárlás? Visszaadják a kölcsönt. Ez rettenetes. Ezek jámbor, egyszerű magyar parasztemberek, akiknek semmi közük nem volt Újvidékhez.

„Mindenki forduljon a Duna felé!” – adták szájról szájra a parancsot. Az emberek a Duna felé fordultak.

Hallották, hogy mögöttük leállítanak egy géppuskát. Néhány százan lehetnek ott, akik a halált várták. A tüzelésre azonban nem érkezett parancs. Előbb kirakatták az emberekkel a holmijukat. „Mindenki mindent dobjon maga elé a földre!” Öngyújtók, bicskák, dóznik koppantak. Apám nem dobta a földre, a csizmája szájába dugta a dóznit is, az öngyújtót is. Nem adta oda: dacos volt, elszánt, dühös. És ártatlan. Mind valamenyenien.

Aztán ismét csend. Éjszaka. Előttük a félelmetesen hömpölygő folyam. Szemben csak sejlik a sötétben Pétervárad magas tornya a bástyafalakkal.

A néhány száz magyar ember szíve olyan hangosan dobogott, hogy szinte hallatszott. Tenyerek izzadtak. Valakiből feltört a sírás. Mikor hangzik fel a gépfegyver ugatása mögöttük? Iszonyatos így várakozni.

Ekkor motorzúgás törte meg a várakozás rémületes csöndjét. Autó ajtaja csapódott, valaki futni kezdett feléjük, hallották a hangját is, oroszul kiáltotta, azt kérdezte, ki a parancsnok.

A fegyveres civil előállt és jelentkezett: „Milyen alakulat? Milyen század?” Nem alakulat, nem század. Ő zsablyai. Ezeket a magyarokat hozta ide, Temerinből.

„Miért hozta? Mit akar velük?”

„Kivégzésre sorakoztattam fel őket. Fasiszták. Magyarok.”

„Mutassa az ítéletet! A halálos ítéletüket mutassa!” – rikoltatta az orosz. Aztán egyetlen mozdulattal kitépte a civil kezéből a fegyvert, majd elküldött a partizánok parancsnokáért. Az meg is jött, éktelen dühbe gurult. „Magánakció! Gyalázatos banda! Kik a társaid?”

– kiáltotta. A szerb azt mondta, hogy azok Temerinben maradtak. A többiekkel ott végeznek.

„Letartóztatni mindegyiküket!” – adta ki az utasítást a partizánkapitány. „Ezeket az embereket átveszíték!” – fordult katonáihoz. „Listát készítetek róluk! A hajuk szála sem görbülhet meg! Most meg menjünk Temerinbe a többiekért!”

Az orosz alezredes és a szerb partizánkapitány elrobogott Temerin felé. Az emberek meg csak álltak, dermedten, zsibbadtan. A feszültség még bennük van, szorítja a torkukat a félelem, de lassan magukhoz térnek a friss hajnali szélben. Egyikük-másikuk lehajol, felveszi a ledobált értékeit, apróságait, és ismét zsebre rakja.

Egy fiatal őrmester fogta őket körül, három katonával. Álmosak voltak és nyüzögtek. „Most mit tegyünk veletek?” – kérdezte az őrmester. „Engedjen bennünket haza! Visszamegyünk Temerinbel!”

Az őrmester gondolkozott. Ez lenne a legjobb per sze, de hát ő a maga hatáskörében ezt nem teheti. Motorkerékpárra ült, berobogott az újvidéki helyőrségre. Ott kapott aztán utasítást a temerini parasztemberek további sorsát illetően.

„Ha már ilyen szépen összegyűltünk, akkor legyen is ennek valami értelme! Elmegyünk és rendbe hozzuk az ingyijai vasútállomást! Élelmezés és szállás ingyen, első osztályú kiszolgálás! Balra át, indulj!”

Ez nem volt valami jó hír. Hiszen egyikük-másikuk csak papucsban volt. Melegebb ruhát senki se hozott. Ingük, alsóneműjük is csak egy van. Otthon nem tud róluk semmit a család. A kocsi, ló kint áll az utcán. Ők meg mennek dolgozni. Nem jó dolog, de jobb, mint a halál! Annál sokkal jobb. Ez az élet. És az életnek örülni kell!

Átmentek a dunai pontonhídon, s nekivágtak a karlócai országútnak, a tekijai templom irányába. Egy forrásnál megálltak, megmosdottak, ittak, félrevonultak. Most kezdték érezni, hogy éhesek. De hol van még Ingyija? Este lesz, mire odaérnek.

„Emberek!” – kiáltott Karlóca után az őrmester. „Nem jó ez így! Olyanok vagyunk, akár egy temetési menet. Énekeljünk!”

Csend. Aztán az őrmester ismét megszólalt: „Hát nem megy?”

„Nem tudunk mi, csak magyar nótát!” – kiáltotta valaki.

„Nem baj az! Csak nóta legyen!”

Csend. Ismét az őrmester: „Mi lesz a nótával? Lehet katonanóta is!”

„Énekelhetjük azt, hogy *Kossuth Lajos azt üzente?*” – kérdezte egy vékony hang a tömegből.

„Miért ne énekelhetnék? Mindenki azt éneкли ezután Jugoszláviában, amit akar! Különben is, nem mindegy? Csak nóta legyen!”

Mentek a temeriniek az országúton, és harsogott fölöttük a nóta: *Kossuth Lajos azt üzente . . .*

7

Közben Kati nena megfőzte az ebédet, a konyhában terített, a viaszosvászonnal takart x-lábú asztalra rakta ki a repedezett tányérokat. A mama porcelán étkezésletét sosem használtuk, még lakodalmára kapta, nászaján-

dékul valamelyik rokontól. De őrizgette a szép tányérokot, tálakat, az evőeszközt is, mert piacon, vásáron vett késekkel, kopott cinkanalakkal ettünk, amelyeket folyton sikálni kellett, mert megrozsdásodtak.

Az asztal mögé akasztott falvédő egy asszonyt ábrázolt, aki vágyakozva tárta szét a karját közeledő férje felé. A férj munkásforma ember volt. A háttérben terített asztal. Mindez kék pamuttal kivarrva, csak a falvédő feliratára használt a mama piros pamutot. A felirat így hangzott: „Ha a férjét szereti, jó ebédet főz neki!”

A jó ebéd krumplipaprikás, kolbással. A férj meg az első szobában fekszik kiterítve. Milyen nagyon szeretted a kolbászos krumplipaprikást! Meg én is! A mama minden szombaton ezt főzött. És ha mi ketten voltunk csak otthon, mert apám valamerre a határban járt, és estére jött haza, akkor nem az asztalnál ettünk soha. Kihozott egy faszéket a konyhából, a kisház küszöbe elé tette, s arra rakta a lábast a mama. Tányérok már nem fértek el mellette, a lábasból ettünk, savanyú uborkát haraptunk mellé, a kisház küszöbén ülve. Ezek voltak életem legszebb, lehangulatosabb ebédei. Most is erre gondoltam, amikor a merőkanállal kihalásztam két kis darab kolbászt a krumpli közül, majd a krumplit szét nyomkodtam a villámmal a tányéron. Apám már nincs. Csak ketten vagyunk. S ha egyedül lennénk, akkor ott ennénk kint az udvaron a jobbról-balról virágzó leánderfák között. (A mama is erre gondolt, láttam az arcán, ahogy rám nézett. Őt esztendő múltán meg is mondta a kórházi ágyon, amikor már a végét járta, és a kezét fogva mellette ültem: „Emlékszel arra az ebédre? Kolbászos krumplipaprikást főzött Kati nena. Akkor arra

gondoltam, hogy hányszor ettünk mi kolbászos paprikást szombatonként... Utána mindig megöntözted a virágokat, segítettél. Felsöpörted a hátsó udvarra, úgy vártuk apádat... Most már megyek hozzá... Ő is csak így feküdt akkó és azt mondta: Lejárt az időm. És pálinkát kért...")

Ettünk hangtalanul, csendben a konyhaasztalnál, és rá gondoltunk mindnyájan, a halottra. Anyám levetette a kendőjét, ebédnél mindig levetette. Sovány nyaka eres volt, szeme vörös a sírástól, keze szinte torzán bütykös a sok munkától. Lesütött szemmel evett, az utóbbi években már nem tudott feltekinteni, mert olyankor fáj a szeme, szúrta valami a halántékát. Csak lefelé nézett, mint aki nem törődik már a világ dolgával, befejezte e földi létet. Pedig törődött mindennel, s minden érdekelte, különösen a televízió, a mozi és a színház. Emlékszem, amikor először vittem el Pesten színházba, valami limonádé darabot láttunk az operettben, utána órákig csak ült otthon, mint akinek a gondolata nagyon távol jár. A fényes színpad hazug világán tűnődött talán? Vagy a saját sötét életén? Látott ő már műkedvelő előadást, de hát ez más volt, egy ismeretlen világ függőnye gördült fel előtte, s ez a tanyán született és nevelkedett, hajnaltól késő estig folyton dolgozó parasztasszony beletekintett az ismeretlen fénybe, ami elvakította. Vajon gondolt arra, hogy ez csak hazugság? Olvasni már nemigen tudott, fáj a szeme, de a színház fellobbantotta benne az érdeklődést az új könyvek iránt. Öregségére ismét bújni kezdte a regényt.

Kati nena mosogatott, én kiálltam az udvarra, a göcsörtös körtefa alá, amelynek törzséhez kerékpárokat támasztottak. A faluban nincs már ház kerékpár nélkül.

Régen, gyermekkoromban, megbámultuk a kerékpárt, s futottunk utána, amíg erőnk bírta. Irigykedve mondták: „Újlakos Gazsi biciklit vásárolt! Miből? ... De jól megy neki!” Minden vágyam egy kerékpár volt abban az időben. És én voltam a legboldogabb, amikor apám megvásárolta. Még a gyártmányára is emlékszem: Diamant volt, Hemrich Antalnál vettük, és kétezer dinárba került. Egy tanító másfél havi fizetésébe. Szitta apám nagyon a fogát, mert spórolós volt nagyon ilyen esetekben. Csak a mulatozásra és a ruhára nem sajnálta a pénzt. Másra nagyon. De azért megvette. Búzát is adott el, tíz mázsát, a padláson szedtük zsákokba, mert ott tároltuk a búzát. Izgatottan segítettem, vittük szekéren a Halászokhoz, de apám csak akkor hagyta ott, amikor kifizették. Addig le se szedtük a szekérről a zsákokat. Mert a Halászok (két Halász testvér) addig beszéltek, hazudtak, amíg becsapták az embert. Megvették a búzát, közben hitegették az eladót: majd fizetnek, ha jobb ára lesz, mert: „Minek magának most a píz, András bácsi? Lehet, hogy egy hét multán már ezerrel többet kap. Megy föl az ára, Amerika nagyon odavan a bácskai búzáért!” Andris bácsi azt se tudta, merre van Amerika, de elhitte. Hadd maradjon hát a pénz a Halászoknál, jó helyen van az. De a Halász testvérek egy hét múlva se fizettek. Úgy kellett tízesenként kiszedni tőlük a búza árát. Nyakig ültek az adósságban. Molnár öregapámnak tíz évig tartoztak száz mázsa búza árával. Amikor öregapa elment a pénzért, második felesége nőgatására, akkor valamelyik Halász előzékenyen betessékelte az irodára, leültette, s felkapta a telefonkagylót: „Halló! Újvidék? Belgrád? Hát mikor küldik már a Molnár Jóska búzájáért a pénzt?” – kiáltott a hallga-

tóba. Majd fejcsóválva letette a kagylót. „Azt mondják, hogy a napokban meggyün a pénz. Ne aggódjon, Jóska bácsi!” Erre az öreg Molnár mosolyogva és megbékélten távozott. El is mondta: „Hallottam, a saját fülemmel hallottam, hogy beszélt Belgráddal, azok visszaüzentek, hogy rövidesen küldik, ne aggódjak. Ott a búzám, Belgrádban!” Erre a Michelsz Ottó, aki szintén tartozott az öregnek néhány ezerrel: „Maga azt hiszi, hogy Belgráddal beszélt? Forgatta a tekerőjét a telefonnak?” Az öreg gondolkozott: „Nem értek én ahhoz. Soha nem telefonáltam. Valamit mondott abba a kagylóba!” Erre a szomszéd: „Magát lóvá tették! Nem beszéltek azok senkivel. Csak úgy tettek, hogy megnyugtassák!” Az öreg Molnár azonban csak nevetett. Mit tud ez a Michelsz? Őt becsapni? Nevetséges. A búza megvan, Belgrádban, majd csak gyün az a píz.

Aztán kiderült, a bíróságon, hogy a Michelsz Ottónak volt igaza. De akkor már késő volt, mert a Halászok nem tudtak fizetni, csődbe kerültek. Több ezer mázsa búza úszott el a kezükön. Vagy az asszonyok kezén? Mert mire is költötték volna a Halász testvérek? Azoknál igénytelenebb embereket nem ismert még a falu. Tudta ezt mindenki, bíróságon bizonygatni sem kellett, elegendő volt végignézni rajtuk. Meg is kérdezte a bíró Molnár öregapámtól: „Maga mindent készpénznek vesz, bácsikám, amit mondanak?” Az öreg Molnár erre is csak mosolygott a bajusza alatt. Fel se ötlött benne, hogy valaki hazudhat. Hát ilyen ember volt az öreg.

Mondom, apámmal vittük a búzát, s a Halászok fizettek is nyomban. Mert azért lehetett velük okosan beszélni, az apám értett a nyelvükön. „Most köll a píz, megveszem ennek a gyerekeknek a biciglit, de van még ott

búza, majd összeseprem a padláson, azt behozhatjátok, ráér az ára!” Ez volt a csalétek. Búzát a Halászoknak? Soha. De most minek vigyük a falu másik végébe, itt van szemben a Halászokkal a Hemrich-üzlet, ott a kiválasztott kerékpár. Megkapta a pénzt nyomban, az apám hozzátett még, s kifizette a kerékpárt. Kapott rendes számlát, ahhoz mindig ragaszkodott. Aztán én a nyeregbe pattantam. Ő szekéren poroszkált haza, én a kerékpáron hol előtte, hol mögötte köröztem határtalan boldogsággal.

Életem legszebb nyara volt az. Bejártam az egész környéket, bekarikáztam Újvidékre is, moziba, gyakran meglátogattam Goszpogyincin, a szomszéd faluban a pap lányát, Milkát. Ott jártam egy évet általános iskolába, hogy szerbül tanuljak, s halálosan beleszerettem Milkába. Két pap volt Goszpogyincin, persze mindkettő görögkeleti. A másik papnak is volt lánya, egyidős velem és Milkával, Branka volt a neve. Az szebb volt. De rám se nézett. Sőt, elfordította a fejét, ha találkoztunk. Ezért kezdtem Milkának udvarolni, s végül beleestem. Elhatároztam, hogy feleségül veszem. Mondtam is a mamának. Ő beleegyezett. „Persze, miért ne vennéd el? A papnak sok földje van!” A föld. Minden az volt nálunk. A goszpogyincei pap lányának sok földje van, miért ne venném feleségül?

De a mama okos asszony volt. Hagyta, menjen minden a maga útján, hol van még az én nősülésem? Menjek csak biciklin a szomszéd faluba, előbb Goszpogyincire, aztán Bácskaföldvára, mert ott meg a kántor lányába lettem szerelmes. De akinek biciklije van, az válogathat!

Őrzöm még most is a mama egyik levelét. Közvetle-

nül a háború befejezése után írta nekem Budapestre, ahol életemet tengettem akkoriban, albérletben.

„Kedves kisfijam! Nagyon örülünk, hogy jól megy sorod, becsüld meg magad, mert csak annak van jövője, aki megbecsüli magát. Mi jól vagyunk, apád teljesítette az obavezát, nagyon nehezen, de hát összevásárolta a búzát, amit be köllött annyi, az államnak. Itt rossz világ van, de hallom, hogy felétek se jobb mostanában. Csak beadás, beadás, obaveza, ha termett, ha nem. Kiírják, kivetik a parasztokra, s azt teljesíteni köll. Ha nem teljesítik, akkor elveszik a földet. Kövecses Rózsikáékutl is elvették. Szegény lány létt a Rózsika, jó, hogy nem vétted el. De én mindig montam . . .

Az obavezáért pontokat kapunk, píztt alig. De hát píztt lehet csinányi baromfibul, borbul, pálinkábul. Vásáronyi azonban csak pontokra léhet most, nem úgy, mint régen, hogy bementél a Péterferihez. A pontokért véttem nékéd gatyának valót, majd elküldöm, ha a Somogyiék elménnek, mert úgy hallom, hogy azokat kitelepítik innen, mert negyvennégyben repatriáltak, vagy miacsuda. Küldöm velük, csináltasd még. Apád is jól van, nagyon szomorú mostanában a vín öreg, mindent elfelejt ez mán, csak a terhemre van, s egyre többet iszik. Tudod, mit csinált? Gyütt a katonaság, már itt lövődöztek a kert alatt, ő meg szétszedte a biciglit, s elrejtette különböző hejeken. A kerekét beásta a ganyéba, a kormányát fővitte a pallásra. A kímínylukba dugta. Ténnap mán össze akarta állitanyi megint, mert köllene, kimeni a földre. De nem találja a darabjait. Két alkatrésze hiányzik. Nem tudja, hová dugta, a buta fejivel. Ha megtalálja, akkor majd megírom. Csókol szerető anyád.”

A dátum: 1946. augusztus 12.

Varga Somogyi Imréektől meg is kaptam a gatyának valót. Meg az írógépet, amit otthon rejtegettek a kamrában. A kis Rheinmetallt, amelyet a Werk Sömmerda gyártott Erfurtban, s kezdő újságíró koromban vásároltak a zombori Új Hírek szerkesztőségében külön nekem.

Varga Somogyiékát egyszerűen kitelepítették Jugoszláviából. Különös és érdekes eset az övéké: Temerinben éltek, szorgalmasak voltak nagyon, de hát Temerinben akkoriban nemigen akadt munka a fiatal Somogyiaknak. Elhatározták, hogy Boszniába költöznek. Ott nagyon jól kerestek, szerettek is lenni. Csak nagynéha, igen ritkán jöttek haza látogatóba. Amikor negyvenegyben a németek megszállták Jugoszláviát, Boszniát a Független Horvátországhoz csatolták, Pavelicsékhez. Somogyiék nem akartak Pavelics usztasái alatt élni, hazakiváncsoztak, s ezért elhatározták, hogy visszatérnek Temerinbe. De ez csak úgy volt lehetséges, ha optálnak. Be is adták a kérvényt, s abban kifejezték kívánságukat: Magyarországra akarnak költözni, Temerinbe. Haza is jöttek. Amikor a régi Jugoszlávia a határait ismét visszakarta, megtalálta valaki ezt a kérvényt. Igen, a Somogyiak Magyarországra optáltak? Akkor menjenek Magyarországra, de nyomban. Hiába sírtak a család tagjai: „Mi itt születünk, azért optáltunk, hogy Temerinbe kerüljünk vissza!” Semmi nem segített. Vonatra rakták őket, s jöttek kis motyójukkal Magyarországra. Földet és házat kaptak Hartán, ahonnan a svábokat kitelepítették közben. Ide jöttek a Felvidékről áttelepített magyarok is, köztük a feleségem családja.

Megkaptam hát az írógépet. És a pontokra vásárolt alsónak valót, a feltűnően nagykokás anyagot. De mi-

vel akkor már az utolsó alsónadrágom is foltozott volt, megvarrattam. Aki csak látta, harsány nevetésre fakadt. Ilyen gatyákat ki látott? Milyen anyag ez? Asztalterítőnek talán jó, de gatyának? Én hordtam. Még mindig van egy ilyen alsónadrágom, s ha nagyon vágyódom haza, akkor ezt veszem fel. A feleségemnek csak azt mondom: a temerini gatyát tedd ki!

Apám a kerékpár elrejtett alkatrészeit soha nem találta meg. Anyám mesélte: járt néha, akár az őrült, az udvaron, motyogott magában. Megállt az udvar közepén, feltartotta a kezét, majd elindult a trágyarakás felé. Vasvillával átforgatta az egész ganédombot. A pedálokat kereste. Mit ér egy kerékpár pedál nélkül? „Marcell, nem emlékszel?” „Te vén hülye, hogy emlékeznék? Nem is láttam, amikor elástad. Ki elül ástad el? Kinek kell a te rohadt biciglid?”

„Elvitték vóna a katonák.”

„Persze, feltették vóna a tankra, s vitték vóna, hogy a németeket ijeszgjessék!”

De hogyan lehet úgy elrejtteni valamit, hogy utána az ember ne tudja, hová rejtette? Ő ha elbtt valamit, pénzt, kis ékszert, bizsut, azt mindig tudta, hogy hová dugta. „Emént mán a té eszéd!” – mondta apámnak, aki nem szólt erre semmit. Mit is mondhatott volna. Hacsak azt nem, hogy elment már akkor mindenkinek az esze. Mert olyan világ volt az. Jöttek mindennap kétszer, zörögtek a kapun, hiába zárta be a mama, követelték az obavezát, a beszolgáltatást. Télen húst, zsírt, szalonnát kellett beadni, tavasszal vágómarhát, nyáron gabonát. Lesöpörték a padlást éppen úgy, mint Magyarországon. És aki nem tudta beadni, amit követettek rá, azt egyszerűen konfiskálták, attól mindent elkoboztak. Ezek-

ből a konfiskált birtokokból létesültek az első közös gazdaságok, de semmire se mentek később, mert nagyobb részt olyanok léptek be, akik nem szerettek dolgozni. „Akiknek nem fűlik a foga a munkához – mondotta a mama –, belépett közéjük István bátyád is, meg Zsunyi Margit. Soha olyan jól nem éltek, ültek csak a hűvösön, a fa árnyékában, amikor a másik embernek kifolyt a bele a nagy munkában. De nem is vitték semmire . . .”

Hogyan is tudta apám abból a kis földből minden beadását teljesíteni? A pálinka segítette. Szüretkor a szőlő levét sose préselte ki, csak összezúzta a szemeket. Ami lefolyt a mustból, azt lehordta a hordókba, a többit kifőzte pálinkának. Sokkal jobban járt így, ezt már a nagyapa kiszámította. Volt is neki száz liter pálinkája csak törkölyből, de nyáron szedte az epret, s a férges gyümölcsöt, az almát, a körtét, a szilvát is kifőzte.

Volt hát neki miből a hóna alá csapni egy-egy üveg pálinkát, amikor hívták, vagy önszántából ment érdeklődni a község házára vagy a malomba búzáért, kukoricáért, hogy megvásárolja, amit kivetettek rá. És mindig akadt is valahol, valamelyik rejtett zugban éppen annyi, amennyire neki szüksége volt. De aztán nagyon rászoktak, a kisbíró egyre gyakrabban zörgetett be a cédulával.

„Megint obaveza, András! Kiírták!”

„A ménkübe, hiszen a múlt héten mindent rendeztem!”

Hamar rájött, hogy ez már nem az az igazi obaveza, csak pálinkára szomjazott a begyűjtést intéző tisztviselő, tehát kiküldte a cédulát. Erre az öreg vitt neki egy liter pálinkát. Egy hét múlva újabb cédula érkezett. Apám

mérgeesen bement és megegyezett: „amikor szomjas, csak gyűjjön ki, ihat, ehet, de hagyja a fenébe a cédulaküldözgetést, mert az nagyon idegesítő.” Így is történt, a szerb majd minden másnap betért hozzánk. Amikor megszűnt a beszolgáltatási rendszer, elmaradt, egyszeriben nem gyötörte már a szomjúság.

Allok a göcsörtös körtefa alatt, és arra gondolok, hol van már az a régi Diamant márkájú kerékpár, aminek nyergében először vágtam neki a világnak? Rendszerint ennek a fának támasztottam, éjszakára meg feltoltam a gangra vagy a kút mögé, a kiskert kapujának döntöttem. A gémeskút a kisház végében állt, már nem használják, befedették, pumpás kút van helyette a kamra előtt, de annak nem olyan jó hideg a vize. És vasízű. Ennek a régi kútnak a vödrében engedték le a dinnyét, a bort, a pálinkát. A mama a húst is fazékba tette, ráköttözte a földöt, majd spárgán a vízig eresztette. Ez volt a mi hűtőszekrényünk. Meg a jó pince, amelynek óriási kulcsát régen mindig a szüle dugta a köténye alá. Halála után öregapám kezelte, naplementekor már bezárta a pincét, kamrát, magtárt, és vitte magával a szobába a kulcsokat. Talán a bort féltette apámtól? Hozott az fel, ha inni akart napközben, egy demizsonnal, és leengedte a kútba. Ezért nagyapa sosem szólt. Pedig amíg élt, a szőlő az övé volt a kertben, ő kapálta, kötözte, permetezte, amíg bírta. Később meg a mama, hetvenöt éves korában is a hátára vette a permetezőgépet, és görnyedt a súlya alatt egész nap. Amikor szóltak neki az ismerősök, rokonok, hogy minek csinálja, nem neki való már az ilyen nehéz testi munka, akkor azt mondta:

„Hogy több maradjon a fiamnak!” Aztán, mielőtt Pestre költözött, hozzánk, mindent elkótyavetyélt, az értékesebb bútorokat széthordták a rokonok, a szomszédok. Kati nena elvitt egy szobabútort meg ágyneműt is: „Hátha hazagyüössz majd, Marcell, akkor a sajátodba aludj!” A mama sose ment többé haza.

Volt még egy körtefa a kiskertben, az olyan hatalmasra nőtt, hogy magasabb volt a kisháznál is, de a termése mindig korán lepotyogott és szétlottyant. Öregapám azt mondta: semmirevaló körte. Varas volt az ága, férges, beteg, nem szerette azt a talajt. A kiskertben, amit a kisház, az utcai kőfal, az udvar felől meg az ólak és a szomszéd háza határolt, semmi nem termett, azt nem is igen műveltük: felverte a gaz és a dudva. Én szerettem ott tartózkodni. Most is bekukkantok: ugyanolyan elhanyagolt, embermagasságú kórók díszelnek benne, de a körtefa már csonkán meredezik a ház mögött, talán villám sújtotta, vagy szelek tépték meg a koronáját. És a falon sincs meg az a régi kép, hófehér a ház möge, frissen meszelt. Ki tudja, hányszor meszelték azóta ezt a falat? Amíg itthon voltam, nem engedtem bemeszelni a kút felőli sarkát. Arra festettem ugyanis életem első képét, vízfestéssel, amit egy súlyos szerencsétlenség után kaptam apámtól.

A sarkon, Fülöp bácsi boltja előtt, minden szombaton megállt az újvidéki Plevna kis teherautója. Hozta a cuccokat színes dobozokban. Kilestem egy szombaton, mikor végeznek a lerakodással, majd amikor a sofőr beült a kormány mögé, odafutottam s felkapaszkodtam a kocsis oldaldeszkájára. Összekulcsolt kézzel himbálóztam

a levegőben, a következő sarokig szerettem volna így eljutni, a Csillag-vendéglőig. Útközben elfogyott az erőm, lezuhantam s leperdültem az úttestről az útmenti árokba. Eszméletlenül találtak rám a Balogh gyerekek, akik a tejet szedték össze minden este, mert piaci kofa volt az anyjuk, aki Újvidékre szállította a túrót és a vaját hetenként kétszer.

Felrakták a kannák mellé a kis kocsira és hazatoltak. Benyitottak, a szüle hozta a tejet a sajtárban, a mama is szaladt a kannával.

„Hazahoztuk a Sanyit, az úton találtuk, alighanem meghalt!” – mondták egyszerűen, s letettek az udvar közepére. A mama elájult. Apám futott az orvosért. Agyrázkódásom volt, két bordám eltörött, és az alsó állkapcsom kiugrott, de mire az orvos megérkezett, a szomszédasszony nagyon ügyesen helyre rakta. Három hétig nyomtam az ágyat, apám a legnagyobb munkából is hazajött naponta kétszer is, nem kímélve a lovakat meg magát, hogy lásson, hogy oda üljön egy percre az ágyam mellé. „Hogy ezt a gyereket mennyi baj éri! Leforrázta magát, beléndeket evett, most meg elütötte az autó, nagyon vigyázzatok rá, mert belehalok, ha valami baja lesz!” – mondta a konyhában a mamának meg a szülének. Behallottam a hangját, s ez nagyon jólesett. Hogy ő belehal! Találtam később, esztendőik múltán egy levelezőlapot, tábori lap volt, Polából küldte, a kórházból, amikor megsebesült a háborúban, s ott feküdt. Csak az áll rajta: „Nagyon vigyázzatok a gyerekre!” Akkor hároméves voltam.

„Mit akarsz, fiam? Mindent megveszek neked!” Rög-tön rávágtam: „Gombfestéket meg ecsetet! Amilyen az Imrének van! Én is festeni szeretnék!” Imre, az uno-

kabátyám, akkor már feltűnő képeket festett, csodájára jártak a faluban. „Úgy fest ez a gyerek, hogy még a Krisztus Jézus is mosolyog a keresztfán!” – mondta egy öregasszony. Mert Imre főleg szentképeket festett öregasszonyoknak, akik az ágyuk fölé akasztották, vagy a házioltáruk dísze lett. Krisztus a keresztfán. Jézus az írástudók között. Aztán az Olajfák hegyén, Pilátus előtt, meg apjával, Józseffel ballag az úton, és fölöttük egy angyal lebeg. Lebeg, de nincs szárnya. Mondják Imrének, fessen szárnyat is, mert hogyan szállhat az angyal szárny nélkül? Ő azt mondja, hogy a lelke viszi. Mert akinek lelke van, az szárny nélkül is tud repülni! Hát én is akarok most festéket meg ecsetet, mert én is tudok festeni!

Apám megvette, tizenkét gombfesték volt a dobozban. És hozzá az ecset. Amikor felgyógyultam, alkalmas helyet kerestem, ahol bemutathatom tudományomat, tehetségemet. Ezt a falat találtam legalkalmasabbnak, erre festettem egy kétszer két méteres nagyságú képet. Székre állva dolgoztam, amíg a festékből tartott. Legelsőnek a kék fogyott el, mert hatalmas felületű volt az ég. És távolban sejlő hegyeket is festettem, bár soha addig nem láttam hegyet. Meg erdőt, sok-sok fát. Zölddel. Törzsüket barnával. Fűvet, piros virágokkal. Meg sárga kikiricset a rétre. Patakot, fahíddal. Fehér kacsákat a patak partján. És egy kis házikót az erdő szélére, ahol az út kanyarog. A ház kéménye füstöt eregetett. És madarak szálltak az égen. „No, mit szólnak?” – kérdeztem Imrét, amikor eljött hozzám látogatóba, és kézen fogva kivezettem a kisház mögé. „Én festettem!”

Imre nézte, nézte, összehúzott szemmel, ahogy a szak-

értők nézik a képeket, aztán csak annyit mondott: „Hát, öcskös, nem valami jó a kép!”

Egy világ omlott össze bennem akkor. Napokig álmatlanul hánykolódtam. Aztán úgy gondoltam, csak az irigység beszélt Imréből. No, majd az utókor! A képem örök! De lám, nem lett örök, s hála a méznek, nem kell se nekem, se az utókornak szégyenkezni miatta. De azért szeretném most látni azt a hegyet, amit csak a képzeletem szült, s olyan púpos volt, akár egy rokkant tevé, amely felfordulva döglődik a sok piros virágtól és sárga kikircstől ékes rét mögött, az erdő szélén. Ja, és a nap! Az hiányzott. A mama mondta egyszer, hogy nagyon szép a kép, de miért nincs nap az égen? Igen, a napot elfelejtettem az égre festeni!

Imréből sem lett ismert festő, csak falusi piktor. Pedig akkor, amikor szeptemberben elindult anyjával Szabadkára, azt hitte a falu, hogy híres emberként tér majd haza egyszer. Egy évvel idősebb volt, mint én, ott sündörögtem a házuk körül, amikor felkészítették az intézeti életre, rám ragadt az izgalom; micsoda napok voltak! Imre csúzlival a zsebében szomorúan járta az utcákat, verebekre vadászgatott, mintha minden egyes fáttól külön búcsúzna. Ő volt a legjobb csúzlis a gyerekek között. Szinte célba tudott löni a parittyájával. Szeplős, nyurga gyerek volt, csendes, udvarias. Aki csak találkozott vele, megsimogatta a haját, és megkérdezte: „Mi lesz, Imre? Nagy festő, ugye?”

Ő csak hallgatott. Nagy festőt? Ki ismert Temerinben nagy festőt? Úgy képzeltek el, hogy az a nagy festő, aki oltárképeket fest, Jézus Krisztust a keresztfán. Imre bizonyára majd ilyeneket fest, a temerini templomot is kifesti. Benyitottak hozzájuk távoli ismerősök. Franci án-

gyi, Imre anyja nagy hangon magyarázta, mi mindent kell a gyerekeknek vinni az intézetbe, hány pár zoknit, alsót meg inget, s hozzátette: „Százat is vihetne az én fiam, van mibüll!” Mindent vadonat újat vett, selyemből csináltatott. „Essen le a papok álla, ha meglátják, nem akárki az én fiam!” Mert papok tartották az intézetet Szabadkán, ott volt akkor az egyetlen magyar gimnázium. És Imre egy szót se tudott szerbül, még most se tud rendesen.

Akkor már az Amerika-vendéglő birtokosa volt Franci ángyi, a híres Nagy Franciska, akiről az a hír járta, hogy soha kétszer nem öltött magára egy ruhát, csak a hétköznapit, de azt is hetenként változtatta. Három takarítónő súrolt, mosott, ugrándozott a házában. Amikor egyszer öregapám emiatt aggodását fejezte ki legidősebb fiának, Imrének, az nevetve azt mondta: „Annyi pénzt hoz az a vendéglő, hogy akkor se győzném elkölteni, ha vaslapáttal hánynam ki az ablakon!” Öregapám erre csendesen azt felelte: „Nincs az a sok, fiam, ami el nem fogyna!” „Ugyan, kend rémeket lát! Ma Temerinben mindenki az Amerikába akar menni. Én még a lőrét is eladhatom jó pénzért, mert nálam az is jó!”

Franci ángyi meg azt kiabálta úton-útfélen: „Urakat nevelek a gyerekeimből! Olyan urakat, amilyenek eddig nem voltak még ebben a tetves faluban!”

Józsí volt a legidősebb, nem tanult semmilyen mesterséget, ő beült a kocsmába. Újvidéken csináltatott ruhában járt, mindig fehér ingben, ő kezelte a kasszát is. Zárás után gyakran taxit rendelt telefonon Újvidékről, és beruccant még oda is egy kicsit, hogy elköltse a kasszából felmarkolt pénzt! Ilonka lányuk sápadt, szép orcájú, lázas szemű lány volt, selyemben járatták, a szél-

től is óvták, mégis a tüdővész vitte el. Imre volt a harmadik gyerek, s volt még egy öccse is, a Karcsi, akit csak Tolonának hívtak, mert így ejtette a koronát, nem tudta kimondani.

Az Amerika hűs udvarát kikövezték, kuglipályát építettek, szaletlit csináltattak, állandóan öntözték, hogy hűsen tartsák. Leándereket és pálmákat hoztattak az újvidéki kertészetből, a tarka abroszokat fehérre cserélték. Imre nagybátyám valaha nagy vadász volt, amikor még a községházán tétlenkedett mint városgazda, apám előtt. De most már vadászni se járt, a puskáit a falon lógtak, dísznek. Csak egy farka vadászkutyát tartott. Passzióból. Azoknak külön főztek. Ő is csak fehér ingben járt, arany gombjai voltak, és a legdrágább cigarettát szívta. Naponta borotválkozott. Temerinben a parasztemberek arca hetenként csak kétszer, a szegényebeké pedig mindig csak szombaton látott borotvát. Öregapámhoz is kétszer járt a borbély, a Kis-Varga Ferenc bácsi. Annyi Varga élt a faluban, hogy mindegyiknek külön jelzöt ragasztottak a neve mellé, hogy meg tudják őket egymástól különböztetni. Volt Templom-Varga, Tollas-Varga, Kincses-Varga, Nagy-Varga, Pipás-Varga, Púpos-Varga, Sánta-Varga. A Kis-Varga volt a borbély a Gyepsoron. Szerda délelőtt és szombat délután járt hozzánk, nagyapa búzában fizette. Azt hiszem, évi két mázsa búza járt neki. Kerékpáron járta a falut ezen a két napon, volt vagy húsz ilyen vendége. A többiek vasárnap eljártak hozzá, a konyhában volt a műhely, felszerelése: egyetlen konyhai szék. Azt kellett meglovagolni. Bori néni, aki az ebédet főzte közben, néha seprűvel összecsapta a földre hullott haját, mert földes volt a konyha és minden szoba a Kis-Vargáéknál, s bedobta a

tűzbe. A haj fellobbant, és bűzt árasztott. Ebben a bűzben, amit még fokozott a hagyma bűze s a rossz dohányfüstje, mert vasárnap már hozzá csak a szegények jártak, folyt a nagy beszéddel kísért munka késő délutánig. A vasárnapi vendégeket már nem bűzáért, hanem pénzért borotválta és nyírta Kis-Varga Feri bácsi, majd később Sanyi is, a fia, aki kitanulta a mesterséget. Kis-Vargának csóka szeme volt, felemás, kancsított is hozzá. Pipát szívott, bűdös volt körülötte a levegő. Nagyokat mondott, aminek a fele se volt igaz. De mindent tudott, mesterségénél fogva. Vasárnap aztán, amikor az utolsó vendég is elment, kivitték az utcára az alacsony konyhai asztalt, s oda sereglettek, a saját magukkal hozott székekre ülve, a szomszédok. Előkerült a koszos kártya is, s folyt a nagy csata késő estig. Ez volt a mi utcánk szórakozása. Az asszonyok meg kiültek a kiskapuba, horgoltak, slingeltek, varrogattak, vagy csak ültek pletykálva. Megnézték a lányokat, legényeket, akik délutáni táncba indultak a Csillagba vagy a Szötyibe. A sarki Pörgénél nem volt tánc, ott csak évente kétszer-háromszor rendeztek családi bált. Erre a meghívókat Pörge János bácsi sajátkezűleg írta és cirkalmazta irkalapra. Az aláírás: „Jó ételekről és italokról Pörge János vendéglős gondoskodik!”

Imrécék felé nemcsak az utca képe, de a világ is más. Az Amerika csak egy kődobásnyi távolságra volt a kastélytól, ahol a kegyuraság lakott, egy öregasszony, akiről az a hír járta, hogy grófnő. De nem volt az, csak a mi szemünkben. Én mindössze egyszer láttam életemben. A kastély egyébként az apatini származású, sváb Fernbachoké volt, s az öregasszony is valamilyen Fernbach lány vagy özvegy.

Az Amerika-vendéglő szaletlija alatt igazi urak ültek. Ezen a környéken még a péknek is érettségije volt, azt mondták. De igaz is, mert az öreg Nickelbacher pék halála után a fia vette át az üzletet, s annak valóban volt érettségije, a felesége meg tanítónő volt. De ő nem értett a kenyérsütéshez, azokat a messze vidéken híres temerini mákos kifliket sem ő készítette, hanem egy tönkrement pék, akit odavett. Segédekkel dolgoztatott, az ő péksége sütötte a legjobb kenyeret a faluban. De egész nap csak az Amerika szaletlija alatt ült a többi úrral, oda járt a jegyző, a hórihorgas Oberknezsevics, aki annak idején Benárd Annának udvarolt nagyon hevesen. Ott ültek a tanítók, közöttük Tóth Pál is, aki rendszerint leitta magát. Az iparosok kugliztak, Péter Feri, a kereskedő s Michelsz Miska, a rőfös, oda jártak a Treuer gyerekek, ott lebzelt az egész tízes banda, várva, hátha akad majd valaki, aki fizet nekik, vagy még talán nótát is rendel. Varga Illés rendelt is majd mindennap, mert nagyon szeretett mulatni. Ő volt a falu disznókupece. Bécsből szóltak le neki telefonon: „Herr Varga, hat vagon hízót indítson útnak, de azonnal!” Varga másnap már útnak is indította a hízókat. Temerinben könnyű volt összeszedni hat vagonnal, hatvannal is lehetett volna. Pénze hát volt bőven. Szépen járt, nyáron fehérben, tiz fehér vászonruhája volt, három mindig mosásban! Kék selyeminget hordott, kék harisnyát, világosbarna cipőt, fehér vászonbetéttel. És bambuszbotot. Mellénye is volt, a mellényzsebben vastag aranylánc. Sok rekeszes bukszája tele százasokkal, ezresekkel. Szállításkor nyomban fizetett.

Ez a Varga Illés bácsi, akit Aranyfogú-Vargának hívtak, mert minden foga aranyból volt, a második liter

után abbahagyta a kártyázást, besöpörte a pénzt, mert mindig nyert, s intett Tamás bácsinak, a primásnak. „Lehet egy nótát, Tamás, de csak piano, hogy ne zavarjuk a vendégeket!”

Ilyenkor a kuglizást is abbahagyták. S futott a hír: mulat a Varga Illés! Olyan szépen tudott mulatni, hogy élmény volt nézni, hallgatni. Nem volt hangos; ha Tamás bácsi, a primás kissé belelendült, máris intett, s a szájára tette az ujját. „Halkan. Ūriember nem mulat soha hangosan! Hangosan csak a parasztok mulatnak. Azok ordítanak!”

Aztán felkerekedett, s végigkísértette magát az utcán. A zene ütemére lépkedve, botját fel-felemelve a magasba, gyakran hátrálva a zenekar előtt, majd meg előresietve mozgott a zene ritmusára. Nagyon szépen mulatott. És mindig ezressel fizetett! Egy-egy mulatás ezer dinárjába került. Ez egyhavi fizetése volt akkor a községi írnoknak. Ūriási pénz! „Csak belülem megéltek, ti nyavalyások!” – mondogatta a zenészeknek. És így is volt. Amikor valami miatt összeszólalkozott Imre nagybátyámmal, s áttette a székhelyét a Kaszinóba, a zenekar utánament. Mert ahol ő volt, ott mindig meg lehetett élni a zenészeknek.

A kugliparti majd mindig veszekedéssel végződött, ilyenkor Franci ángyi mérgesen, nagy hangon odaszólt: „Elég volt ebből! Hagyjátok abba, ne csattogtassátok itt a golyót! Ha kuglizni akartok, menjete a Csillagba, az való nektek!”

Erre a kuglizók abbahagyták a vitát és elszéledtek. A vita mindig abból keletkezett, hogy egymást gyanúsították: „Nem tetted le a pénzt! Hiányzik egy dinár a zsinórból!” „Én nem tettem le? Hát ledobtam a földre,

a tiéd mellé, te koszos!” „Hát akkor hol van, ha ledob-
tad?”

Azt csak mi tudtuk, gyerekek. Karcsi beidomította az egyik vadászkutyát, az folyton ott sündörgött a kuglizók lábánál, s amikor valamelyikük a tétet emelve ledobta a papírdinárt, a kutya a szájába vette, és Karcsihoz rohant vele. Az meg zsebre gyűrte, s eloldalgott. Jó sokára jöttek csak rá, egyszer meglátta valamelyik kuglizó a papírpénzt vivő kutyát, s aztán nem dobálták le többé a pénzt, hanem asztalra rakták, a hamutartó alá. Így megszűnt Karcsi gyerek mellékkeresete is. De neki könnyű volt pénzre szert tenni, mert bármikor kinyitotta a kaszsa fiókját, azt senki sem ellenőrizte.

Ebben a környezetben készítették fel Imrét a hosszú, nagy útra. Nyolc esztendeig él majd távol, csak a szünetekben jár haza. „Mi leszel?” – kérdeztem rebegeve és elfulladva a nagy tisztelettől, amit iránta éreztem. Akkor láttam először élő gimnazistát. Még az én beiratkozásom sem volt ilyen izgalmas, egy esztendő múlva.

Imre vállat vont: „Nem tudom! Úr leszek! Nem elég?” Dehogynem. Hiszen ennél nem is lehet nagyobb. Úr lesz. Mint a jegyző. Vagy a tanító. Talán orvos lesz. Talán híres templomfestő. Lehet, hogy színész? Elszorult bennem a levegő. Színész is lehet, mert okos, úgy vág az esze, mint a borotva. Nekem végig kell magamban mondanom öttől felfelé az egyszeregyet, ha szorzásról van szó, míg megkapom az eredményt, ő meg csak rávágja. És nevet rajtam. Mert én paraszt vagyok. Néha arra járt, csúzlizni, mert egész nap az utcákon csavargott a csúzlijával, s olykor bekukkantott hozzánk is, a nagyapához. Akkor megdöbbenve látta, nekem annyi időm se volt, hogy beszélgessek vele egy kicsit. Mert mindig

akadt dolgom. Hordtam a vizet a teheneknek, segítettem a malacok etetésénél, vizet cseréltem a baromfiak vályújában, vagy az udvart söprögtem. Fát vágtam hátul a nagy rönkön, vagy kínlódva húztam a meg-megakadó fűrész a fában. Mezítláb, piszkosan, szakadt ingben, klott alsónadrágban. Őt meg mindig szépen felöltöztette az anyja, úgy járt, mint az úri gyerekek.

Aztán elvitték Szabadkára. Kora reggel indult a vonat, Újvidéken át kellett szállni. Este a család és az ismerősök nagy megdöbbenésére már vissza is értek. Hozták vissza a batyut, amit vittek, Franci ángyomnak akkora volt a szája, hogy összeszaladt a fél falu: „Tudjátok, mi volt ebédre azoknál a nagyhasú papoknál? Babfőzelék. Egy darabka kolbással. Hát mondom nekik, az én fiam nem eszi a ti rohadt babotokat. Egyétek meg ti magatok, nőjön attul a hasatok. Aztán se szó, se beszéd, fogtam a gyerek kezét és kivezettem. Tudok én ebből iskola nélkül is urat nevelni, ne féljete! Nem eszik az én fiam babot, rogyassza rájuk az eget az úristen!”

Egy napig tartott tehát Imre iskoláztatása. A babfőzelék miatt nem lett belőle tanult ember, híres festő. Mert a tehetsége megvolt hozzá bőven . . .

Öregapám még aznap elküldött hozzájuk: fussak, nézzem meg, mi történt, s mondjam meg Imre bátyámnak, jöjjön el hozzám, ha ideje engedi, mert nagyon szeretne vele beszélni. A gyerek ügyében. Mert ő nagyon rosszalta, amit Franci ángyi cselekedett.

Futottam is mezítláb, talpam csattogott a földön, ahogy futottam. De csak a kapuig. Az Amerika-vendéglő előtt megtorpantam. Hogyan is menjek én oda be, az úri társaság közé? De a nagyapa üzenetét mégis át kell adnom, történjen bármi.

A fehér asztalok között, ahol hangoskodó vendégek ültek, settenkedtem Imre bácsiig, aki keresztbe vetett lábbal, felsőtestét hátravetve ült egy leánderfa mellett, a főhelyen. Mindig ő ült a főhelyen. Szivart szítt. Nagy beszédben voltak Franci ángyival, éppen Imréről volt szó meg a papok vacak babjáról. Amikor Franci ángyi meglátott, csípőre tett kézzel mustrált végig.

„No, mondd már, mit üzen a nagyapa, az öreg nazarénus?” – kérdezte csúfondárosan, és én erre nem tudtam kinyögni az üzenetet, mert gombóc képződött a torokban. Mindenütt csend támad, az asztaloknál ülők felém fordulnak. Kíváncsiak voltak nagyapa üzenetére. De én csak álltam a vendégsereg között restelkedve, szégyentől vörösén, mezítlábas ujjaimat figyelve, az asztalok között. Aztán hirtelen sarkon fordultam és elrohantam.

„Mondd el szépen, hogy történt!” – kért a nagyapa, amikor hazamentem, és dadogva előadtam az esetet. „Mindent mondj el, tudni szeretném!”

„Imre bácsi nem mondott semmit, csak szívta a szivart, és rezgettette a lábát, ahogy szokta. Én meg elszégyelltem magam, mert mezítláb voltam . . .”

„Azért sose szégyenkezz, mert az nem szégyellnivaló.”

„Hát mi a szégyellnivaló?” – kérdeztem könnyes szemmel.

„Az, amit ők csinálnak. Az a szégyellnivaló. De te még ezt nem érted. Gyere, vedd elő a Bibliát, nyisd ki Mózes V. könyvének. Ott, amikor azt mondja az Úr: *Eszembe vettem uram a népet, de íme kemény nyakú nép ez . . .* Olvasd, kisfiam, és ne sírj . . .”

Ülök a koporsó mellett, s úgy érzem, mintha nagy, sötét, néma tengeren úsznánk most mi ketten, a koporsó és én. Apám meg valahol fölöttünk lebeg, a felhőkkel elvegyülve. Aztán meg hirtelen úgy érzem, hogy a harmatos fűben lépkedünk, nálam elemózsiás tarisznya, nála kasza és fenőkő. Friss szél csap az arcunkba, korán van még, bíbicek rikoltoznak fölöttünk.

A mama bejön, megérinti a vállam.

„Szlovák Pista van itt!”

Bólintok, hogy jól van. Őt várom. Ő a tanú. Velem akar beszélni, hogy mint hiteles szemtanú elmondja annak a másik csoportnak a történetét. Azét a másik csoportét, amelyiket nem Újvidék felé hajtottak, akkor délután, hanem a vásártér felé . . .

A siratóasszonyok kimentek a konyhába, enni. Csak egyedül maradok apámmal. Új gyertyákat gyűjtök a fejénél, mert a régiék már csonkig égtek. Közben belép a halottas szobába Szlovák Pista, és megáll a ravatal mellett.

Ránézek, szemében rettenet, szinte tébolyult félelem. Vagy csak a gyertyák lobogó fényét tükrözi a szeme?

„Menjünk ki az udvarra” – mondom.

„Nem. Itt jobb lesz. Itt senki se hallja. A halott mellett mondom el. De csak akkor adhatja tovább, ha már én is így fekszem, kinyújtva, mint Andris!”

Mély lélegzetet vett, arcán kín vonaglott végig, mintha húsába martak volna, s leplezni szeretné nagy fájdalmát. Aztán csendes, visszafojtott hangon mondja:

„A vásártér felé indult a mi csoportunk. Két puskás

ember kísért bennünket, a Tényi-kocsmánál még két géppisztolyos csatlakozott hozzájuk. Nem tudtuk, hová megyünk, de aztán megsejtettük. Nem a vásártérre hajtottak bennünket, hanem a temetőbe. Mert ott van a temető a vásártér mellett . . . És mire odaértünk, már nem is lépkedtünk, csak botladoztunk, rogyadoztunk, egymásba kapaszkodva. Amikor áttereltek bennünket a temető nyitott kapuján, én magam is sírva fakadtam . . .”

Lehajtott fejjel hallgattam, hogy suttogja forró leheletével a fülembe; balról a gyertya lángja forrósitja az arcom, jobbra a tanú vallomása. Szinte szavanként, darabonként szakad ki belőle az emlékezés arra a rettenetre, ami ott történt. Kísérőik a környező házakból ásót, csákányt szereztek, és megparancsolták nekik, hogy a kápolna melletti füves térségen ássák meg a saját sírjukat.

Szavai nyomán szinte látom most magam előtt a halálfélelemtől megkínzott arcokat; kemény a föld, nem veszi be az ásót, visszapattan a csákány, csak immel-ámmal dolgoznak, húzzák az időt, már alkonyodik, de még mindig nem elég nagy a gödör. Kísérőik, akik ismeretlenek, nógatják őket, sietnének, néha rettenve kapják fel a fejüket, mintha autó motorja zúgna. De nem az. Nógatják az embereket dühös szóval, amikor nem használ, puskatussal, s egy-egy lövés is eldörren. Akit ér, annak már nem kell ásnia. Erre kissé meglendülnek, majd ismét csak tessék-lássék dobálják ki a földet az árokból. Sós vérszag, keserű puskaporszag, nyöszörgés, egyik lelőtt társuk halálvergődése, a faluból kihallatszik a lovak nyerítése. A templom előtt hagyott, kocsiba fogott lovak belegabalyodtak az istrángba, a kocsit az árokba fordították, s most nyerítenek. De a falu hallgat, sötéten,

egyre komorabb ez a sötétség, mert közeledik az alkonyat.

„Húztuk az időt, ahogy csak lehetett. Én arra gondoltam, nekik kellene rohanni, ásókkal, neki a cudaroknak, akkor talán megmenekülünk. De nem volt erőnk, semmi erőnk nem vót. Tekingettünk a temető kapuja felé, hátha jön a kegyelem . . .”

Mint a rossz regényekben, ahol az utolsó pillanatban futár hozza a kegyelmet. De itt nem volt futár, s nem volt kegyelem. Kitől is hozhatott volna kegyelmet, hiszen ítélet sem volt tulajdonképpen. Bosszú Újvidékért? A zsbalyai, csurogi razziákért? A zsidókért? De ilyen vakul, ostobán, embertelenül? Öreg magyar parasztok ássák könnyektől ázó arccal az árkot, saját sírjukat, öreg magyar parasztok, akik sose politizáltak, akiknek megessett a szívük egy kóbor kutyán is és befogadták.

Hát kiveszett az irgalom a szívekből már végképp? Az egyik fegyveres már eléggé mélynek és alkalmasnak ítéli az ásott árkot, és elkiáltja magát: „Levetkőzni!” Egymástól elfordulva vetik le a ruhájukat, szemérmüket takargatják.

„Én is vetkőztem, a többiekkel. Gondosan kupacba raktam a ruhámat, ahogy mindig, lefekvés előtt. Összehajtogattam a nadrágomat, rá a kabátot, legfölül az inget. Az egyik fegyveres azonban belerúgott a ruhakupacokba, összehordta aztán egy nagy halomba. Volt ott papucs, bocskor, magas szárú cipő, csizma is, ki miben jött a végítélet napjára. Ócska, foltos nadrágok, nyútt ingek, munkában szakadt kabátok halmaza, amely büzlött az izzadságtól. Valaki meggyújtotta, ropogva kezdett égni, mert tele volt itatva zsírral. A füst megköhögtetett bennünket. Odatereltek mindnyájunkat a gödör mellé, úgy

meztelenül. Én behunytam a szemem. Hallottam, hogy recsegní kezd a géppisztoly. Iszonyatos kiáltások harsantak, jobbról is, balról is, aztán elrúgtam magam, és zuhantam, zuhantam a sötétségbe. De nem fájt semmim . . .”

Nyöszörgés, sikolyok, volt aki a fiát hívta, mások az istenhez fohászokdáltak, de kegyelmet egyikük se kért. Mert egyikük se volt bűnös.

„Aztán csend lett, süket csend. Azt hittem, ez a halál. Kinyitom a szemem, véresen rángatózó emberek meztelen teste alatt fekszem. A gödör legalján. Megpróbálom kiszabadítani magam. Feltérdelek. Kilátok így a sírból, mert nem mély. A fegyveresek pálinkát ittak a kápolna előtt, egyikük harmonikázott. Nem volt rajtuk egyenruha. Mindegyiküket alaposan szemügyre vettem, sose felejttem én el azokat az arcokat, még a túlvilágon sem! . . .”

Ittak a pálinkát a kápolna mellett, az alkonyatban. A falu felől egyre hallatszott a lovak kétségbeesett nyerítése. A falu meg hallgatott, csukott kapukkal, zárt ablakokkal. Hallgatott és rettegett, mert a temetőből odahallatszott a géppisztolysorozat. Talán a halálkiáltás is vagy az utolsó fohász: „Fijam, Pista, drága gyerekem!” Vagy a gyerek kiáltása, aki anyját hívta.

„Kilestem a legjobb alkalmat, s hirtelen lendülettel kiugrottam a gödörből, s úgy meztelenül, mások véréből mocskosan futni kezdtem a temetőben, cikcakkban a sírkeresztek között. Hóhéraink fegyverük után kaptak, de mire az első sorozat felhangzott, én már egérutat nyertem. Hallottam, hogy fütyül körülöttem a golyó, de mindegy volt akkor nekem. Hiszen már a halálból gyűttem vissza. Aztán mire a temető végébe értem, elhall-

gattak a fegyverek. Nem törődtek velem. Úgy látszik, nem volt kedvük a sötétedő temetőben üldözőbe venni . . .”

Nem üldözték Szlovák Pistát, hanem a gödörhöz mentek, és elföldelték a még nyöszörgő embereket. Ruhájukat, ami nem égett el, elásták egy másik gödörbe, hogy minden nyomot eltüntessenek. Aztán szedték a lábukat, mert ki tudja, merre szalad az a meztelenül menekülő, felverheti a falut, a nyakukra hozhatja a partizánokat . . .

„Nem szaladtam messzire, a temető mellett egy utcasor húzódik, a vásártérig fut le, ott van egy kis tér, ahol a malacokat árulták mindig. Halottak napján meg a gyertyát. Hát annak az utcának egyik házában kerestem menedéket. Átmásztam a kerítésen, s beástam magam a szárkúpba. Azt hiszem, hogy a kiállt izgalmaktól el is vesztettem az eszméletemet. Késő éjszaka ébredtem fel arra, hogy nagyon fázom, és a szárkúp mellett veszettül csahol egy kutya. Csak nyomra ne vezessen. Pisszegtem neki, de az annál jobban ugatott. Megérezte rajtam a vérszagot, egészen megveszett . . . A nagy ugatásra aztán kigyűtt a gazda. Megkérdezte: van itt valaki? Én suttogva, rekedten, a láztól és a félelemtől félholtan jelentkeztem, hogy én vagyok. Megkérdezte: ki az az én? Megmondtam a nevem. Erre csend . . .”

Süket csend az udvaron. A kutya elhallgatott. A faluból se érkezik semmi nesz. A lovakat összeszedték már a szomszéd községbeliek és elhajtották. Kiürültek az utcák, csend volt a templomudvarban, csak a tanácsháza előtt állt egy fegyveres partizán. Fülelt az éjszakába. Hallotta a fegyverropogást, de hát háború van. Látta azt is, hogy a csurogiak, zsablyaiak kiszabadítják a szer-

számukba gubancolódott lovakat, és elhajtják a kocsi-
kat. Mind egy szálig. Látták a temeriniek is, a résnyire
nyitott ablakokon, de senki se mert meg se moccanni. A
rémület éjszakája volt ez.

Anyám mondta erről, az asztalra borulva a konyhá-
ban: „Azt hittem, apádnak is vége. Mert nem gyűtt ha-
za. Gondótam arra is, hogy felkötöm magam. Minek él-
jek mán nélküle? Rólad se tudtunk. Aztán az adott
erőt, hogy hátha te még egyszer vissza tudsz gyünni hoz-
zánk! . . .”

„A gazda kérdezte tőlem, hunnan gyüvök. Mondtam:
a halálbul. Oda kuporodott a szárkúp mellé, mondta,
meséljem el, mi történt. Elmeséltem. Erre bement. Ké-
sőbb tudtam meg, pálinkát ivott, hogy erősítse magát,
mert szörnyű volt, amit meséltem. Aztán ismét vissza-
jött, s azt mondta, hogy ő nem mer semmit se tenni,
mert őt is agyonlövik. Mondtam neki, hogy gyáva, meg
hogy gazember, meg hogy nem is magyar. Erre az utol-
sóra aztán azt mondta: nem bánja, gyűjjek elő, ad majd
ruhát, hogy ne legyek meztelen, s menjek, ahová tudok,
de ő se nem látott, se nem hallott rólam, nem is ismer.
Mondtam neki: jól van, adjon csak valami ruhát, még
az éccaka elmegyek, nem maradok a nyakán, gyáva az
ilyen ember! . . .”

Szlovák kimászott a szárkúp alól, miután a gazda
láncra kötötte a kutyát.

A didergő, se eleven, se holt embert bevezette az is-
tállóba. Ott adott neki néhány ócska ruhadarabot: nad-
rágot, inget. A lábára semmit. Ki tudja, visszaadja-e va-
laha is!

Szlovák Pista aztán elindult. Nem az utcán át ment
ki a házból, ezt a gazda nem engedte meg, hanem ismét

átmászott a hátsó kerítésen, a temetőkertbe, s onnan kellett tovább osonnia a keresztek között. De akkor már csend volt a temetőben, csend a sírgödörben.

„Hazamentem. Kopogtam a kiskapun. A feleségem rémülten szól ki, s megkérdezte, ki vagyok. Mondtam, hogy én. Hazagyöttem. Szaladt kaput nyitni. Iszonyat volt a szemében. Azt hitte, hogy már meghaltam, mert sokan látták, hogy a temető felé kísértek. Aztán hallották is a géppisztolysorozatot. Sírt, remegett a feleségem, nem tudta, mit is kezdjen velem. Megkérdeztem: nem kerestek? Azt mondta: senki se járt nálunk. Akkor két pokrócot kértem tőle, és felmentem a padlásra. Bebújtam a kémény mögé, s elnyomott az álom. Arra ébredtem, hogy az asszony rázza a vállam. Enni hozott. Mindent felfaltam. De nem nyugodtam meg akkor sem, rázott a hideg vagy a félelem . . .”

Vacogva a forró padláson, pokrócok közé bugyolálva két napig feküdt szinte mozdulatlanul Szlovák Pista. Nem mert járkálni, hátha észreveszik a szomszédok, hogy van valaki a padláson. És akkor vége. Akkor viszik vissza a temetőbe – gondolta rettegve.

„A harmadik nap nem bírtam tovább. Mondtam az asszonynak, hozza fel az ünneplőmet. Nem akarta. Erre lementem a padlásról, be a szobába. Megborotvákoztam, megtisztáltkódtam, és ünneplőbe öltöztem. Feleségem rémülten futott utánam az utcakapuig: Pista, az istenért, ne menj el, ne hagyj itt! – kiáltozta, de én csak mentem, elszántan, mert nem bírtam tovább. Nem bánom, vagy beleőrülök, vagy meghalok, de azt nem lehetett kibírni a padláson, miközben a temetőben történt szörnyűségek kínoztak lázálomként. Különben is, nem csináltam én soha semmi rosszat, világéletemben becsü-

letes magyar ember voltam, tisztességes, egy hangos szót nem szoltam, ellenségem nincs. Miért állítottak ki engem a sorból? Csak kiáltották a nevem: Szlovák István, s én mentem. Hány Szlovák van Temerinben? Lehet, hogy nem is engem kerestek. Mentem hát egyenesen a községházára. A kapuban álló puskás ember megkérdezte: kit keresek? Mondtam, hogy a szekretárt. Mert az volt akkor a község vezetője, a szekretár. Beengedett. Én meg bátran beléptem a szobájába. Felnézett és megkérdezte, mit akarok. Azt mondtam neki, hogy én vagyok Szlovák István. Ő erre azt mondta, mérgesen: nem érdekli, ki vagyok, azt mondjam meg, mit akarok! . . .”

Elképzelem: remegve áll a szerencsétlen ember a községi titkár vagy párttitkár előtt, s egyre csak mondja a nevét, hátha az a fejéhez kap egyszer, és iszonytató mérgesen ráförmed: »Maga az, aki megszökött a tömegsír-ból? Majd én visszavitetem oda, mert ott a maga helyel!« De az nem mond ilyeneket, csodálkozva néz rá, nem is tudja, ki az a Szlovák István.

Kikiált a folyosóra, bejön egy temerini ember, volt esküdt, a Zavarkó, a nagybajuszos. Attól kérdi: ki ez a Szlovák? Zavarkó elmondja: „Kisbíró volt itt, a községházán. Dobos.”

„Maga az?” – reccsent nagyot a szekretár, és az asztalra csap. „Várjuk már nagyon magát. Nincs dobosunk. No, menjen, ott a dob a másik szobában, vegye a nyakába, és tegye közhírré ezt a szöveget!” – nyújtott át neki egy papírlapot.

„Én meg csak kiszédelegtem az irodából. Hát igaz lehet? Ezek nem is tudják, hogy honnan jövök? Mégsem vagyok tehát bűnös? Akkor kik csinálták? Hiszen ezek

szerint a többiek se lehettek bűnösök! Mi történt itt? Rettenetes dolog. De nem merem kérdezni, csak megyek boldogan a dobbal a nyakamban, és minden sarkon megverem, és olvasom hangosan a szöveget: Közhírré tétetik! . . .”

Percegnék a gyertyák apám fejénél. Csak hárman vagyunk a tiszta szobában. Egy halott, egy halálból menekült és én, akinek elmondta ezt a szörnyűséget az egyetlen szemtanú.

„Így történt, az élő istenre esküszöm. A halottra itt, aki már a túlvilágon van, esküszöm ennél a ravatalnál!”

Imádkozom. Most imádkozom. Aztán megkérdem:

„Kik voltak?”

„Nem tudom. Pedig kerestem őket. Az arcukat most is látom!”

„És azok, akik Újvidékről kigyűttek?”

„Az az alezredes, a szovjet meg a kapitány, a partizán, azok gyűttek lóhalálában, autón. De mire kiértek Temerinbe, már virradt. Kirohantak a temetőbe, csend volt ott is. A partizán éktelen haragra gerjedt. Lekapta a géppisztolyát, és csak úgy vaktában löni kezdett a levegőbe. Aztán az asztalt verte a községházán, de olyan erővel, hogy az megrepedt. Azt kiáltozta: – Disznók! Gyávák! Bemocskoljátok azt, amiért mi harcoltunk! Ami nekünk szent volt! Amiért az életünket adtuk! Ki rendelte el ezt a szörnyűséget? Vezessétek elém, a torokát harapom el! . . .

Nem tudták elévezetni. Azok meg, akár a megszállottak, mentek és keresték a tetteseket, a bűnöst. De hol volt már akkor a bűnös? Ki volt a bűnös? Ítélet nem

hangzott el. Partizánok ilyesmit nem tettek, azok még a kenyeret sem vitték el, amikor a legjobban éheztek.

„A kapitány összeszedett néhány csellengő fegyverest, civilek voltak, túlbuzgók, segíteni akartak. Vitte őket mind a csapathoz, Újvidékre, de azok nem tudtak semmit. Aztán Batinára küldte őket a harcoló egységhez, mind ott veszték. Maga a kapitány is. A nevét se tudom.”

„Kereste őket?”

„Csak azt csinálom. Bárkit meglátok, az arcát fürkészem. De nincsenek. Elnyelte őket a föld. Gyakran meg arra gondolok, talán ők sem tehetnek róla. Ilyen világ volt az akkor. Szörnyű világ. Most már nem beszélnek róla . . . Én is el akarom felejteni. Azért mondom el, hogy azért végképp feledésbe mégse merüljön. Mert így történt . . . Írja meg egyszer, ha már meghaltam, hogy soha többé ilyesmi ne történjen. Megígéri?”

„Megígérem, itt az apám ravatalánál. Megírom egyszer. Amikor már maga nem él . . .”

„Akkor én megyek is. Csak ezt akartam.”

Lassú léptekkel kihátrált. Szemében ugyanaz az iszonyat, nincs ennek az embernek egy nyugodt perce az életben, hiszen minden éjjel azzal a szörnyűséggel álmodik, ott a temetőben: fut a keresztek között, és mögötte a véres iszonyattal teli tömegsír. Térdre csuklok a koporsó előtt: „És bocsáss meg az ellenünk vétőknek . . .”

Egyik utolsó levelében azt írta, hogy nagyon vár haza.

„Kedves Fijam!

Kívánom, hogy néhány sorom jó egészségben találjon. Sajnos én beteges vagyok. Ha tudsz, akkor gyere haza, szeretnék még utoljára látni, elbeszélgetni veled. Abban a nagy városban biztosan te se érzed jól magad.

Az utóbbi időben a hallásom is erősen romlott. Azt mondja Kelemen Gazsi bátyád, hogy ott nálatok nagyon jó hallókészülékek vannak. Hozhatnál már egyet nekem. Nagyon rossz, amikor az ember nem hall. Mintha veremben ülne, egymaga. Megvirrad, oszt nem hallod, hogy kukorékolnak a kakasok meg hogy csivitelnek a fecskék. Nekem az a legrosszabb, hogy kimegyek a mezőre, és nem hallok a pacsirtát, csak ülök az öreg akácfa alatt, kukán, siketen.

Néha meg azért jó is, hogy nem hallok, mert anyád igencsak kiengedi a nyelvét, és mondja ám, ilyenkor, ha hallok is valamit belőle, úgy teszek, mintha nem hallanám. Tudod, hogy ő milyen! . . .”

Sorra jártam az üzleteket, végül a bizományiban ráakadtam egy alkalmas hallókészülékre, de nem vettem meg. Gondoltam, majd ha megyek. De amikor elindultam, akkor neki már nem kellett a hallókészülék, nem hallja most már soha a pacsirtaszót a mezőn, pedig de nagyon szerette hallgatni.

Korán mentünk mindig, harmatos fűben lépkedtünk a Cigány-bara mentén, a kis víz kanyargásait követve. De csodásak voltak ezek a reggelek! Vittük vállunkon a

szerszámot és az elemóziás tarisznyát. Ha csak valamilyen gyalogmunkát végezni mentünk, sosem fogott kosiba az apám, fél óra járásnyira se volt a földünk a házhoz. Minek oda kocsi meg ló? Kapálgattunk kettesben, ő munka közben folyton mesélt, izgalmas történeteket tudott meg félelmeteseket is. Tele volt a gyermekkora boszorkányjárással, szellemekkel, rossz lelkekkel, kísértetekkel, ilyen meséken nőtt fel az istállóban, ahol apró mécses világánál kártyáztak a bolhás subán, közben rémtörténetekkel „ijesztgették” egymást. Ott volt közöttük Dobosi István is, a siketnéma. Apámat nagyon kedvelte, mert tudott vele beszélni. Nagyszerűen megértették egymást, mutogatással. A legkomplikáltabb dolgot is meg tudta neki magyarázni apám. Ha valamit tudatni akartak vele a testvérei vagy az apja, később a felesége, akkor elhívták apámat, aki néhány kézmozdulattal értésére adta, miről van szó.

A kuka Dobosinak rettenetes ereje volt, egyetlen mozdulattal gyökerestől ki tudta tépni a földből a kisebb fákat. Ha kígyót talált, vízisiklót persze, a Cigánybaránál, azt a keblébe rejtette, az inge alá, s mutatta, hogy jó, mert hűti. Hiszen forró a nyár. Aztán ha lánynyal, asszonnyal találkozott, akkor artikulálatlan rikoltozással előhúzta inge alól a megrémült kígyót. Mindenki menekült előle, mert állandóan ilyen rossz tréfái voltak.

Apám is halálra rémült tőle egyszer, amikor éjszaka kint aludt a kisszálláson. Így neveztük a Cigánybara mellett levő néhány hold földön emelt istállót és akácos udvarát a kúttal. Dinnyét őrzött, vagy cseresznyeérés idején volt, már nem tudom. Olyankor mindig kint hált az istállóban, hogy őrizze a termést, mert egy gyalogút a

mi földünkön keresztül vezetett, s aki azon igyekezett valamerre, azt bizony megkísértette a lopás lehetősége.

Vihar tört ki, apám behúzódott a nádfedeles, padlás nélküli istálló alá, ahová nagy munkák idején a lovakat kötötték, s elnyomta az álom. Égzengésre ébredt, felült a szalmán, s kifelé fülelt. Ekkor valami olyasmit hallott, amitől a hideg futkosott a bőre alatt. Azt hitte, valamelyik mesebeli szörny kelt életre, és jött el érte égzengések között, hogy elvigye a túlvilágra. Remegve bújt a jászol alá, maga elé húzta a szalmát, hogy elrejtőzzön. A szörnyűség, a rémület azonban egyre közeledett. Bugyborékoló hangokat hallatott, böfögött, nyerített, visított, makogott és ugatott egyszerre. Apám rémülten belefúrta magát a ganés földbe, de hiába. A rém egyre közelebb jött, már ott állt, a nyitott istállóajtó előtt, a kisszálláson, apám hunyt szemmel is látta fekete nagy alakját a villámfényben. Aztán belépett.

„Mi volt?” – kérdeztem tőle, miközben az elbeszélés hallatán nekem is vacogott a fogam a rémülettől.

„A kuka énekelt!”

A kisszállás udvarán ücsörögtünk mindig, beszélgetve, az akácfák alatt, amikor ebédszünetet tartottunk. Apám kedvelte a hosszú ebédszüneteket. Telemerte kút-vízzel a kötélre erősített vödört, hideg volt a víz, de kissé állott ízű, bár békák ültek a kútban. A tetőből kihúzott nádszálon szívtuk a vizet a vödör fölé hajolva, miután a nádszálat előbb alaposan megtisztogattuk, s kifűjtük a belsejéből a pihét, a belet, ami évek során lerakódott benne.

Kabátunkat a fejünk alá gyűrtük, s úgy aludtunk. Apám a kalapját is a fejére borította, hogy ne süssön a nap a szemébe, mert ő csak sötétben tudott aludni. Ha

otthon lefeküdt néha, ebéd után, rendszerint vasárnapként, akkor is be kellett sötétíteni neki az ablakokat. „Ereszd le a firhangot, begyün a napfény, elkerüli az álom a szemem!” – kiáltott anyámnak, aki erre leakasztotta a firhang szögre feltűzött szárnyát.

Gyakran elmesélte, hogyan lopták meg nagyapát leánykorukban, mert nem adott nekik elég pénzt. Imrét ellátta, mert az már kocsmába járt, de a fiatalabbaknak nem adott, csak éppen egy-egy fröccsre valót. Erre a Jani, aki a legbátrabb volt, elkötötte az istállóból a kisborjút, elvezette a mészároshoz és eladta. Nagyapa persze nyomban megtudta, de hát mit tehetett? Úgy csinált, mintha semmit se vett volna észre. De hát Jani gyerek a sok pénz birtokában nem fért a bőrébe. Körülvette magát a tamburásokkal, s ott muzsikáltatott velük az utca túlsó oldalán. Nagyapa kijött a nagy zenebonára, meglátta tékozló fiát, intett neki, hogy menjen haza, elég volt ebből, dologidő van, és csak a lumpok mulatnak hétköznapi. Jani visszaintett, hogy nem megy, amíg a borjú árából tart. S ezzel visszakisértette magát a zenekarral a vendéglőbe, és még másfél napig mulatott. Aztán hazament, mintha mi sem történt volna. Nagyapa egy szót se szólt neki, sosem említette az ellopott kisborjút. Én azt hiszem, hogy mulatott is rajta, nem bánta, mert a Janit nagyon szerette. Talán azért, mert ő is huszár volt a katonaságnál.

Amikor kiszunyókáltuk magunkat az ákácok hűvösében, apám nagyot nyújtózott, öntött a tenyerébe egy kis vizet a vödörből, megfröcskölte az arcát, és indultunk munkába. Kapálni, kaszálni, gereblyézni, fattyalni, krumplit szedni, ami munka volt. Már gimnazistakoromban, de később, amikor már újságíró voltam, és

könyveim jelentek meg, akkor is próbát tett velem az apám. Mintha ezzel a hűségemet kutatná, a földhöz, a családhoz, a parasztsághoz. Úgy mellékesen odaszólt, amikor kaszálta a lucernát: „No, fogd már egy kicsit. Nem felejtetted még el?” Éreztem magamon figyelő szemét, amikor megsuhintottam a kaszát. Amikor visszaadtam neki, az arcára volt írva elégedettsége, amit szóval sosem fejezett ki, legfeljebb egy kis főbiccentéssel, ami azt jelentette, hogy hű maradtam mégis ehhez az élethez. Az ő világához. Meg volt velem elégedve.

Most megköszönöm neki. És ha élne, megmondanám: hű maradtam ahhoz a világhoz, ahová mindmáig megtiszteltetés számomra tartozni. Lehet, hogy a kaszát már nem bírnám el, s kusza volna a rend utánam, de benem nem!

Hányszor kérdezte: „Nem bántad meg, hogy elmentél? Nem akarsz visszajönni hozzánk?” Emlékszem, egyszer ott kint, a kút kávéján üldögélve, kezében egy törött faággal, azt firtatta, rendben van-e az én életem, távol a szülői háztól, idegen emberek között. „Azok irigyek!” – mondta. „Az egész világ irigy. Kikaparnák egymás szemét. Itt senki se bántana téged!” Itt: az ott-hont jelentette tulajdonképpen, a kis gyepsori házat és ezt a kevéske nyolc hold földet a Cigány-barán túl. Megértem most: nem is engem féltett talán, hanem önmagát, hogy egyedül marad majd öregségére. És menynyire igaza volt. Egyedül maradt. De amíg eljutott odáig, hányszor megpróbált ő is menekülni a paraszti élet béklyóitól, a kötöttségtől, az örökös robottól, a kilátástalanságtól, amit a nyolc hold föld jelentett.

Ő nem tudott elmenekülni, már sokkal mélyebbek voltak a gyökerei, s azt csak egy nagy vihar tudta volna kitépni. De nagy viharok mifelénk nem jártak. Már gyermekkorában szakmát szeretett volna tanulni. Nagy-apa azt mondta, legyen borbély. Az könnyű mesterség. Nem kell a napon aszalódnia, izzadnia, hűvösön dolgozik, és szépen keres. Apám hajlott is volna a mesterség felé, de restellte. Végeredményben gazdag parasztleánynek számított, akkor még egyben volt a föld, s tüzes gép állt az udvaron. Menjen el koszkaparónak? Mert így hívták mifelénk a borbélyokat.

Néha elképzelttem, a kis házon, amit ő épített már a nagy mellé, kint lógna most a réztányér, s hatalmas két-szárnyas ajtaja lenne a jelenlegi bejárat helyén a magtárba, ahová öregapám a részbúzáat hordta a cséplőtől. Két nagy tükör, előtte borbélyszék, kölnisüvegek, fehér szalvéták, brillantin, hajolaj, kisseprő, kefe, a fogason újságok ráában, képeslapok is, az ajtó fölött csengő, amikor megszólal: „Alászolgája, parancsoljon. Mi lesz? Beretválás vagy hajvágás?” És apám szappanozná a vendég arcát, és elmondaná legújabb vicceit.

Eleinte én is röstelkedve gondoltam erre, hiszen ha megkérdeznék Újvidéken: „Illés, mi az apád foglalkozása?” – akkor azt kellene mondanom: „Borbélymester!” Ezen nevetne az osztály. De ha azt mondom: „Paraszt!” – akkor nem nevet. És én mindig ezt mondtam. Vukovics tisztelendő úr, aki, azt hiszem, életem legnagyobb ellensége volt, mindig hozzátette: „Birtokos, ugye?” „Nem, nem birtokos” – mondtam akkor dühösen. Csak paraszt az apám. Egyszerű paraszt. Nyolc holdja van. Az még nem birtok Temerinben. A huszonöt hold az már birtok. Meg a harminc, a negyven, az

igen. De nyolc hold? Ám akkor se borbély. Paraszt az apám. És én örültem, hogy paraszt maradt. Csak emiatt? Nem. Így ő is hű maradt az osztályához. Pedig de sokszor szeretne volna cserbenhagyni!

Igen, menekülni attól az életformától. Amikor város-gazdának választották, azt hitte, hogy örökre elszakad a nyolc holdtól. Mindig ki akarta adni bérbe a földjét. Feliből. De a mama nem engedte. „Meg tuggyuk mi azt művelnyi a gyérékkel, ne féjj, te csak menj, urizálni!” Apám ebbe belenyugdott. Ha megműveljük, akkor jó. Akkor mindent nekünk terem a föld, nem kell kiadni a felét vagy a harmadát.

Amikor aztán leváltották, s ismét meg kellett fognia az eke szarvát, nagyon szomorú volt. De nem adta fel a reményt. Ő már megkóstolta azt a másik életet, jó élet az, kevesebb ott a gyötrelem, könnyebb a megélhetés.

Jani nagybátyám kezdte Temerinben a komlóval. Ő járt egyszer Petrőcön, onnan hozta a hírt: olyan dolog a komló, hogy meg lehet rajta gazdagodni. Aranybánya! Apám nyomban beleugrott, előbb egy holdon, később három holdon telepített komlót.

Egy újvidéki zsidó kereskedő, bizonyos Eckstein nevezetű járt ki a komlót felvásárolni. Ő szállította Nürnbergbe, a német gyárakba. A komlópiac ugyanis Nürnbergben volt akkortájt. Hozzánk is eljött, autón érkezett, összeszaladt a fél utca, megcsodálni az előkelő, gazdag kereskedőt. A mama nyomban futott a pincébe, a kamrába, készített valami kis harapnivalót, mert ő vendéget sosem engedett el trakta nélkül. „Ne költsék mán rossz hírét a háznak!”

Eckstein kereskedőnek nagyon ízlett a sonka, a kolbász meg az ital is. Apám meg ajánlkozott; megmutatja

ő, hogy kinek van Temerinben komlója. Beült hát mellé a kocsiba, s ment vele. Amikor néhány nap múlva ismét kijött Eckstein, újból csak apámat kereste. Az meg elment vele vásárolni. Minden napra ezer dinárt adott ezért apámnak. Óriási pénz volt. Ebből is látszott, milyen nagy üzlet a komló. Nemcsak a termelése, de a vásárlása is. Amikor Temerinben elfogyott a komló, mentek a szomszéd községekbe. Ott már apám volt a fő vásárló, Eckstein megbízásából. A kereskedő csak kiküldte az autót egy levéllel: menjen, András, vegyen olcsón, ennyiért és ennyiért ennyi és ennyi komlót! És apám ment, vett is, jóval olcsóbban, s a különbözet az övé maradt. Az ő haszna. Tele bugyellárisal jött haza. És amikor a mama azt mondotta kissé félénken, mert a pénz őt is elvakította, hogy holnap ki kellene menni a határba, apám csak legyintett. „Megkeresem én azt tízszeresen. Menjen, aki nem ért máshoz!”

Hogy buzgott, milyen nagyszerűen tudott bánni az emberekkel! Bonne megbíztak. Ecksteinben nem. És ezt érezte az újvidéki kereskedő is, azért tolta maga előtt apámat. Hogy ő mennyit keresett, azt senki se tudta.

Lett aztán ennek böjtje is. Egyszer csak váratlanul lezuhant a komló ára. Annyira, hogy már nem is volt kifizetődő a termesztése. Aztán rövidesen eljött az az idő, amikor nem kellett senkinek. Eckstein nem kapott többé vásárlásra megbízást. A nürnbergi piacra betörték a csehek.

„Andris, csinálj már valamit, tebenned van minden reménységünk!” – jöttek hozzá a komlótermelők. De mit tudott ő csinálni? Beszaladt Újvidékre, beszélt a kereskedővel, az csak a vállát vonogatta. Nincs megbízása vásárlásra, nem vesz hát egy kilót sem. „Hát akkor

majd én veszek!” – mondta erre apám, és vásárolni kezdte a komlót Temerinben. De csak tizedrészét fizette ki, a többit csak ígérte. Ha majd eladja Nürnbergben. Mert ő oda viszi. Meg is rakott húsz vagonnal, és vitte a nürnbergi piacra. Fekete ruhát húzott, az ünneplőt, csizmában ment és fehér ingben. Valamit tudott németül. Annyit, hogy ott elboldogult. Egy hónapig élt Nürnbergben, olcsó, harmadosztályú szállóban, járta a piacot, kínálgatta a bácskai komlót. Nem vették meg. Végül ott hagyta bizományban, három év múltán kapott egy kis pénzt, azt szétosztotta a gazdák között, a többi veszteséget ő fedezte. „De legalább megjártam Nürnberget, a rohadt náci fészket!” – mondta gyakran később. „És megbizonyosodtam afelől is, hogy Eckstein nem hazudós. Igaz ember. Nem kellett a komló!”

Ki is vágta a következő évben a hatalmas oszlopokat, felgöngyölte a dróthuzalt, amiből később kerítést fonott, és eladta, mert nekünk nem volt kerítésre szükségünk. Valamicske pénz visszajött. De azért mégis azt jelentette tulajdonképpen ez a kaland, hogy tönkrementünk. Üres volt az istálló, az ól, se lovunk, se tehenünk, se hízónk: néhány baromfi csipegetett csak az udvaron, lesve a szemet. Vissza kellett menni a földhöz, egy esztendőt kibőjtölni, amíg ismét terem a búza, kukorica, lesz krumplink, zöldségünk, tudunk majd malacokat venni, később tehenet. Addig a szüle adott minden reggel tejet, egy köcsöggel. Lopva, hogy a nagypapa ne lássa. A nagypapa tudta ezt, de nem szólt.

Apám zokszó nélkül indult ismét a határba, belevette magát a munkába, de lesve, várva az alkalmat, amikor kínálkozik lehetőség, hogy ismét megszökjék, és ott hagyja ezt az életformát. Mit beszélnek neki földről meg

szorgalomról? Ki ért ehhez? Ha a komló sikerül, akkor ő most gazdag ember. Autón jár. Emeletes házat épít! Mit ért ehhez ez a sok falusi? Meg a szüle, aki csak a fejét csóválja sopánkodva.

Azt hiszem, szentül meg volt győződve arról, hogy ő jobb sorsra érdemes. Ezért menekült folyton. Egyszer hazaállított ragyogó arccal, s azt mondta: „Vége a falusi életnek! Megyünk Újvidékre. Kibéreltem egy kocsmát!”

„Andris!” – csapta össze a kezét a mama. „Megőrültél? Kocsmát? Hát értesz te ahhoz?” Azt mondta hetykén: „Én mindenhez értek!”

Diákkorom legszebb napjai következtek. Saját vendéglőnkben étkeztem, pincér hozta ki a megrendelt ebédet. Nyáron is ott éltem, nem mentem haza a nagyapához. Tetszett nekem az a kocsmá, a Magyar utcában. Kis kocsmá volt csak, az ivóból és egy külön teremből állt; hús állandó kosztosunk volt, később még húszan jelentkeztek. Megszerették a mama főztjét. Ő vezette a konyhát, sürgölődött, bőven rakott a tányérra, és nagyon ízletesen főzött. Nem a hasznót nézte soha. Apám is vendégszerető ember hírében állott, ha temeríniek jöttek hozzá látogatóba, hordta nekik a habos hideg sört, és soha nem kért pénzt érte. Tönkre is mentünk rövidesen, s indultunk ismét haza. Engem a Balassyékhöz adtak kosztra, ők meg hazaköltöztek kis kofferjükkal, mert másuk nem maradt. Otthon megint a nagyapa segített bennünket, hogy kerüljön néha jobb falat is az asztalra, mert abban az évben nem vágtunk disznót, és egy szál baromfink se volt.

„Nem enged engem ez a rohadt föld!” – verte az öklével az asztalt az apám, amikor beivott. Egyre többet ivott abban az időben. Elkeseredésében.

Aztán belenyugodott a megváltozhatatlanba: ha nem mehet, akkor marad, dolgozik tovább a földön, éhen nem hal. Annyit mindig kitermel a kis földből, malacokkal, hízókkal, baromfival vesződve, meg teheneket tartva, amennyire szüksége van ahhoz, hogy rendesen megéljen, és engem is taníttasson.

Amikor az első cikkeim után az első könyvem is megjelent, boldog volt. „Ládd, örülök, hogy te elmentél!” – mondta. Pedig ő sosem akarta, hanem a mama volt rajta nagyon. „Majd veszek neked egy kis szerkesztőséget!” – tette hozzá nagyon komolyan. Ezen mindig nevettem. Ő azt hitte, hogy egy olyan kis szerkesztőség, mint amilyen a Temerini Újság volt abban az időben, a hatoldalas, kis formátumú hetilap, kielégít engem, s az az életcélom.

Megőszült s beletörődött sorsába, parasztember maradt, szántott, vetett, de egyre nehezebben mozgott. Elfáradt. Kiszívta az erejét a föld. A sok hiábavaló hadakozás.

„Nagyon rossz, amikor egyedül marad az ember!” – mondta egyszer kint a Cigány-bara melletti kisszálláson, ahogy délben üldögéltünk a kút mellett. Nem dolgozni mentünk ki, én már akkor Zomborban éltem, szerkesztő voltam, s olykor-olykor hazanéztem. Talán erre gondolta apám az egyedüllétet. Ösztönözni akart, hogy gyakrabban járjak haza. Munkámra hivatkoztam, s azt mondtam, jöjjön ő többször. „Gyere csak, majd vonatra ülünk, és felruccanunk Pestre! A mama meg se tudja!”

Felragyogott a szeme. Jött is azután elég gyakran. Amikor az állomásra ért, már tudtam, hogy útnak indult. Útközben ugyanis bekopogott Kmetovits postamesterhez. „Megyek a fiamhoz, Zomborba!” Miska megpör-

gette a telefont, és felhívott nyomban: „Megy az öreg hozzád!”

Nem taxival, hanem fiákerral vártam az állomáson. Azt szerette nagyon, a fiákert. Közel laktam a vasútállomáshoz, de előbb megkerültük Zombort. Hogy kiélvezze a kocsikázást. Este elvittem a Kaszinóba, meg a Vadászkiirtbe, színházba, ha volt éppen előadás, majd útnak indultunk Budapestre. A Bristolban volt állandó szobám mint „szerkesztő úrnak”, hirdetésért kaptam cserébe, fizetnem nem kellett, vasúti szabadjegyem is volt, így hát csak apám útiköltsége került pénzbe. Meg azok a nagy vacsorák, amiket ettünk. Olyan otthonosan mozgott a kerthelyiségek fehér asztalánál is, mintha oda született volna. Akkor értettem meg, hogy miért akar szabadulni a földtől. Végeredményben a tarisznyától akar szabadulni, az elemózsiás kosártól, a szalonnától, a hagymától, a savanyú uborkától, amelyet a mama vászonba tekerve csomagolt neki.

Meg a barázdáktól. Attól a kúttól ott a kisszálláson. Az istállótól. A viaszosvászonnal leterített konyhaasztaltól. Attól az egyre jobban beszűkülő falusi életformától, ami béklyóba verte, s nem a munkától. Hiszen dolgozni szeretett különben, ment fütyürészve a mezőn, kapált, kaszált, vetett, fattyalt, gyomlált, permetezett, csépelet.

Hallgatta a pacsirtát nagy élvezettel, égre fordított arccal. Amíg hallotta. Aztán már azt se hallotta, és egészen magára maradt. Hogy is írta a levélben? „Mintha veremben ülne egymaga. Megvirrad, oszt nem hallod, hogy kukorékolnak a kakasok, meg hogy csivitelnek a fecskék . . .” Aztán még hozzátette, hogy néha még örül is annak, hogy nem hall, mert nem kell elszenvednie a mama folytonos évődését.

Fiatalabb korokban előfordult, hogy összezördültek. A mama nagyon egyenes asszony volt, s bátran meg is mondta mindig a véleményét. Egyszer, emlékszem, nagyon összeszólalkoztak, mire a mama fogta kis kosarát, belerakta legszükségesebb holmiját, és becsapta maga mögött a kiskaput. A rét felé ment. Én felszaladtam a padlásra, onnan messzire elláttam. Figyeltem, hová indult. Hazament, az apjához, Molnár öregapámhoz, a szlattyinai tanyára. Követtem tekintetemmel a kiblilyukból egészen a Tromfosék tanyája mellett húzódó gyalogútig, ott elveszett a szemem elől.

Az első nap csak megvoltunk, nem szóltunk egymáshoz, kerültük egymásnak még a tekintetét is. Apám nem ment ki a határba, a kisszállásra, otthon tett-vett, javíttatta a kerítést, meg új téglákkal pótolta az udvari kövezetet. Szeretett így szöszmötölni, bár semminek se volt nagy mestere, ami a kézügyességet illeti, abban nagyapám volt a kiváló. Úgy faragott, ácsolt, mint a bognár vagy az asztalos, mindent meg tudott javítani, még az órát is. Ezermester volt. Apám csak amolyan paraszti fúró-faragó, hogy ne kelljen minden apróságért mestert hívni: megszőgelte a levált lécet a kerítésen, új deszkát ácsolt a jászolba, felrakta a leomlott kerítésfalat, de aztán ennyi volt az egész. Ő a tamburát szerette, a nóta volt a lelke.

A veszekedés is amiatt robbant ki. Reggel jött haza, pityókásan, s a zenészek kísérték a kapuig. Ott eljártszatta a mama nótáját, majd beinvitálta az éhes bandát egy kis villásreggelire. A mama engedelmesen ki is szolgálta őket, hozta a kolbászt, sonkát, szalonnát, tojást ütött le vagy húszat, hozott fel bort, szódát a pincéből,

de amikor a zenészek jóllaktak, és behúzták maguk mögött az utcai kiskaput, egyszeriben hangot változtatott.

„Hát cselédje vagyok én ezeknek a léhűtőknek? Ezeknek az ingyenélőknek! Neked meg nem sül ki a szemed, világos nappal jársz haza! Nem is szólnék, ha lopakodva gyössz, de zenezóval, hogy mindenki megtuggya, milyen lump vagy. A kukorica meg kapálatlan!”

Azzal becsomagolt, és már ment is. Délben apám az asztalra rakta a maradékot, de ő nem evett. Nekem se ment le falat a torkomon. Nyár volt, iskolaszünet, ott-hon voltam. Megitattam a teheneket, vittem friss vizet a baromfinak a cementvályúba, a kacsagödröt kisöpörtem, oda is friss vizet hordtam, kaszáltam egy kis herét a malacoknak, telemertem vízzel a kút melletti dézsát, mert abból szoktuk esténként a virágokat öntözni. Az a munka is rám vár majd biztosan. Elmentem a pékhez, hoztam kenyeret meg cukrot a boltból, mert azt már előző nap mondta a mama. Aztán én is csak tettem-vettem, nem mentem ki az utcára játszani, bezártam a kiskaput, senki se jöjjön be, mert szégyelltem magam nagyon. Mit mondok, ha valaki megkérdezi: „Hol az anyád?” Azt, hogy itthagytott bennünket?

Apám arcán látszott a szomorúság, megbánta már nagyon a mulatozást, a zenészeket, azt, hogy nem állt anyám elé békítőleg. Mert úgy szokott, cigányosan, hízelkedőn: „Ugyan mán, Marcell, minek ez a durcáskodás?! Légy elnéző egy kicsit . . .” A mama erre megenyhült, mert mit is tehetett volna mást ezzel a nagy gyerekkel, aki sose találta a helyét.

Nagyapám nem szólt bele ezekbe a családi perpatvarokba, úgy tett, mint aki nem is hallja, pedig hát mindent tudott és hallott, hiszen egy házban, egy udvaron

éltünk. A szüle meg részrehajló volt, ő a mama mellé állt, és főzőkanállal megfenyegette apámat. „Gonosz vagy, Andris!” Apám erre vérben forgó szemmel – mert sosem szerette a szülét, akit mostohának tartott – így vágott vissza: „Gonosz kend, az ördögök öreganyja, vín nazarénus! De úgy vágom ki kendet egyszer a kapu tején, ha megharagít, hogy még a papucs is kék lánggal ég! Mint a gyehenna!”

Öregapám erre csendesen megszólalt: „Andris, fiam! Ejnye...”

Apám dohogott tovább, de nem szólt, a szüle meg tovább fenyegette a főzőkanállal, és járt utána folyton az udvaron, mint aki ki akarja üldözni a házból. Most a szüle is nagyon csendes volt. Este megfejté a mi tehenünket is. Tejet ittunk, s a maradékot, amihez délben sem nyúltunk, a kutyának adtuk. Miután meglocsoltam a virágokat a mama helyett, korán lefeküdtünk. Másnap apám megint nem indult ki a szállásra, otthon tétlenkedett, pedig kapálni kellett volna a kukoricát, mert felverte már a gyom, a tarack. Legjobb volna, ha kapát fognék, és elindulnék egy szál magam – gondoltam. De hát annyi itthon a dolog, segítek a szülének is meg öregapámnak, aki permetezi a szőlőt. Olyan, mint a rézember, csak a bajusza fehérlik messziről. Ruháját kékre festette a gálic, a kalapja is rezes, az arca is meg a keze. Apám meg ül a gangon és tétlenkedik. A szüle nekünk is főz, de nincs étvágyunk.

Estefelé nekivágok a rétnek, azon az úton megyek, amerre a mama ment, amerre valaha a tanyára jártam, amikor még ott libapásztorkodtam Molnár öregapámnál. Már nem riogatnak a fákon ülő nagy madarak, nem félek a Tromfosék kutyáitól sem. Ami reszketés és reme-

gés van bennem, az nem ettől van, hanem a mama miatt.

„Hát kigyütté?” – kérdezi, és megsimogatja a fejem. „Mi újság otthon?”

„Semmi!” – mondom röviden, és nem tudok többet mondani, mert a sírás szorongatja a torkom. Ténfergek az udvaron, felmászok a nagy ecetfára, hazafelé tekingegek, hátha jön majd apám is utánam. De nem jön. Nem is tudja, hol vagyok, hová tűntem. Azt hiszi, játszani mentem Bakos Andrishoz vagy Góbor Matyihoz.

„Nem vagy éhes?” – kérdi később a mama. Nemet intek a fejemmel. „A kacsáknak is adtál friss vizet?” Bólintok. „Mit ettetek délben?” Mondom, hogy a szüle főzött. „Jót főzött?” „Nem olyan jót, mint te szoktál, mama!” – pityeredek el, és a szoknyájába kapaszkodok. Ő ismét megsimogatja a fejem. Csak úgy, mintha véletlenül a hajamra tévedne a keze. Nehogy kimutassa elérzékenyülését, szeretetét. Erre mindig vigyázott. Halálos ágyán is, a kórházban, amikor bementem hozzá, s szeretne volna megsimogatni a kezem, akkor azt kérdezte: „Hideg van kint, kislíjám?” Később ismét megkérdezte, majd azt mondta: „Mutasd mán a kezed: hideg? Nem fáztál meg?” S ezen ürügy alatt hosszan simogatta a kezem. „Hideg!” – mondta, és láttam a szemén a boldogságot. Akkor is így volt, a tanyán, amikor kimentem hozzá.

Estefelé rám szólt: „Most mán menjél, mert rád esteledik, és majd félsz hazamenni egyedül!” Ezzel megmondta azt is, hogy ő ott marad, s nekem egyedül kell mennem. De miért küld haza apámhoz? Nem maradhatnék én is kint vele a tanyán?

De aztán beláttam: apámat se hagyhatom, mentem

hát gyors léptekkel, kis félelemmel, mert az árnyak megnyúltak, és fenyegető volt a kukorica végtelen zöld erdeje körös-körül. Mifelénk nem volt erdő, a kukorica helyettesítette. Amikor már embermagasságúra megnőtt, akkor történt a legtöbb szökés a börtönökből. Rablásokról beszéltek ilyenkor meg gyilkosságokról. A tettes, a szökevény, az üldözött rab mindig a kukoricásokba vetette magát. Az eltakarta üldözői elől. Élmezte is. Amikor letörték a kukoricát és levágták a szarát, akkor mind kézre kerültek a rablók, a szökevények és gyilkosok. Én így gondoltam. Tehát erdőben mentem végeredményben, zölden hajlongó, sűrű erdőben, ahol mindenféle rémség leleselkedhet rám.

Az utolsó száz métert már futva tettem meg, amíg kijutottam a fűzfákig, ahol út vezetett keresztül a Cigánybarán. Itt is kiszélesedett egy kissé a víz, tele volt ócska limlommal, ide hordták a használhatatlan ócskaságot a faluból. Idáig kocsin, a szekérderekban, itt aztán a gazda ledobta a vízbe a rossz tűzhelyet, a kályhacsövet, a feneketlen lábast, vājdingot, kiégett üstöt: de ide dobták a kismacskákat, még elevenen, s azok felpuffadt teste hemzsegett a piócáktól és más élősditől. Rothadó, büdös szag terjengett ezen a környéken, amióta csak az eszemet tudom. Itt mindig visszafogtam a lélegzésemet, s úgy siettem tova, de itt már nem kellett félnem, mert a rét nyílt volt, barátságos, a fű térdig ért, itt lehetett volna bíbicfészket is keresni, de most siettem haza. Innen már látszott a csordakút, ahol valaha Bujdosó Erzsikével találkoztunk. S onnan pedig csak két-három kőhajításnyira van a mi házunk. Ötödik a falu végétől.

Apám rám nézett, de nem kérdezte meg: hol, merre jártam. Tudta, hogy a mamánál voltam. Amikor már le-

fekvéshez készülődünk, s előszedte a csíkos, elhasznált ingeket, mert azokban aludtunk, gatyában, ingben, akkor kérdezte csak meg: „Mikor gyün haza?” Később válaszoltam, amikor eloltotta a lámpát: – Nem mondta!

Másnap már délelőtt elindultam a Szlatyinára. „Adtál a baromfinak?” – kérdezte anyám. „Hoztál kenyeret, vettél cukrot?” Mindenre gondolt, arra is, hogy az ólajtót estére jól zárjam be, mert görények járnak az utcában. És nézzem meg, nem ült-e el a pelyvásban kötös, ne engedjem. Szedjem össze a tojásokat is. Apámról azonban nem kérdezett egy szóval se, s én nem mondtam semmit.

Negyedik nap, reggel, amikor felébredtem, hallottam a nagy kalapálást kint az udvaron. Kíváncsian kukkantottam ki, s láttam, hogy apám fabrikál valamit, s öregapám segítkezik. Bölcs tanácsokat osztogatva. „Ne úgy vágd azt az oszlopot. Hát nem látod, merre van a szála?”

Sokáig ténferegtem körülöttük, nem tudtam, mit készítenek. Aztán rájöttem, és boldogság szorongatta a torkomat hirtelen. Galambdúc készül. A mama egyszer járt a húgánál, Viktóriánál Tiszakálmánfalván, s amikor hazajött, áradozva mesélte, milyen rendes ember a Kovács sógor, igaz, hogy iszik, de mindent megcsinál otthon, kedvébe jár a feleségének. Most is egy szép galambdúcot ácsolt. Telis-tele van az galambbal, igazán öröm nézni, ahogy turbékolnak ott. Nekünk az eresz alatt vannak a galambfészkek, de az nem célszerű. Apám legyintett: „Kovács sógor elitta mán az eszit! Mi a fenét tud az szépet csinányi? És pont ott, abban a koszban?”

A mama nem szólt többé a galambdúcról. Pedig de

szeretett volna egy szép galambházat az udvarra, olyan van Kardos Gyulánál is, aki első ember a faluban, gazdag ember, úriember. A Fő utcán van a háza. És Stuchlik Lajosnál is van galambház. Nagyon vágyott hát egy galambházra. És most lám, apám azt csinál. Nem tudtam kivárni az ebédet sem. Futottam át a Cigány-barán, a réten, elsuhant mellettem Tromfosék tanyája. Átugrottam a Szlatyinát, porzott a szikes fű a nyomomban. A mama ijedten sietett elém: „Mi történt, kislíjám? Ki zavar?” Csak kapkodtam levegő után: „Mama! Apa csinálja a galambházat. Nagyapával. Az udvarra, az eperfa mellé. Estére kész is lesz. Hallod?”

Elnézett a fejem fölött. Aztán bement a konyhába, összecsomagolt, kézen fogott, és elindultunk haza. Ő nagyokat lépett, én aprókat mellette.

Vajon hol van már az a régi galambház? Itt állt valaha, ahol most állok, ahol az új pumpáskutat fúrták, tartóoszlopára apám kéménycsövet szögelt, hogy a macskák ne tudjanak felmászni a dűcig. A galambház történetét később megírtam, a mama gondosan kivágta az újságból az elbeszélést, és egyszer, amikor otthon jártam, szóvá is tette: „Nem köllött vóna ország-világ előtt kitergetni a mi szennyesünket . . . Minek fennyék rajtunk a nyelvüket mások?” Bocsánatot kértem tőle.

Most kijön az udvarra, hozzám tipeg. Nézem, milyen görbe már a háta! „Minek ácsorogsz itt, ez mán nem segít szegény apádon. Menj, intézd a dógokat. Rád vár!”

Milyen dolgokat? A papnál már jártak, a kántornál is, de most azért menjek el én is, mert nekem illik ezt intézni? Megyek is, mert jön Imre, a kerékpárt tolva, festékes ruhában. Mindig fülíg festékes, folyton járja a falut, több munkahelyen is dolgozik, emberei mázolnak,

pingálnak, tapétáznak a falu különböző részein, s ő sorra látogatja őket mindig, rajtuk van a szeme.

Nyurga, szeplős, hevesen gesztikulálva beszél, szerelmese most is a színeknek, ez az élete. Amikor anyja hazahozta Szabadkáról a babfőzelék miatt, egy-két évig otthon csellengett. Úrigyerekként. Aztán tönkrement az Amerika, Franci ángyi eladta az utolsó barázdáját is, Imre bácsi is mindent értékesített, nagyapa átadta neki azt a két holdat, amin haszonélvezete volt. Adja csak el azt is, fizesse ki az adósságokat, és kezdje előlről. Ekkor fogták Imrét mesterségre, Frey Antal szobafestő vette pártfogásába. „Gyere, Imris, annyi festéket kevergethatsz nálam, amennyi csak kedved tartja, pingálhatsz napestig!” És Imris elment inasnak Frey Tónihoz, aki nagyvállalkozó volt, Újvidék és Zenta között ő festette ki a vasútállomásokat. Amikor befejezte, kezdte előlről, ismét őt bízták meg, mert jó pénzt fizetett a jugoszláv vasutak egyik tisztviselőjének. Ott tanulta meg Imre a piktorságot, amikor egyszínűre, Ferenc József-i sárgára festette a vasútállomások épületeit, kívülről, belülről, a várótermi padokat meg zöldre mázolta. Hétfő reggel indult mindig, ingyen vasúti jeggyel, szombaton jött haza. A maga kosztján élt. És bizony az első hetekben nem volt mit a tarisznyába tenni. Emlékszem, egy éjszaka bezörgetett hozzánk. „Marcell ángyi, adjon egy darab kenyeret, mert hajnalban indulnom kell, s nincs otthon egy karéj sel!” A mama gyorsan kiugrott az ágyból, s indult a pincébe a kenyérért. Egész cipót adott neki, s egy nagy darab szalonnát. És azt mondta: „Gyüj el, Imris, máskor is, ne kérj soha másoktól, adunk mi szívesen!” Imre elvitte a cipót, otthon elfelezte a szalonnával együtt, s felét a szüleinek hagyta. Ilyen jó gyerek volt.

Soha egy szóval se vetette szemére anyjának, később se, amiért hazahozta annak idején Szabadkáról a babfőzelék miatt. Nem okolta sorsának rosszra fordulásáért, ki tartott mellette, ő gondozta haláláig, s rajongó szeretettel vette körül.

Egy kis házat vásároltak a Kastély utcában, oda mentek lakni az Amerikából. Imre kitanulta a mesterséget, jól keresett, Frey Tóni segédje maradt mindvégig, míg élt a mester. Talán így egyeztek meg annak idején, nem tudom. Frey vállalta fel a munkát később is. Az apja, Imre bácsi, közben meghalt, rettenetesen sokat szenvedett életének utolsó évében. Meghalt Ilonka is tüdővészben, a nagyobbik fiú, Józsi szintén Freynél keresett munkaalkalmat, megtanult mázolni, alapozni, mást soha. A legkisebb, Karcsi, szintén szobafestő lett. Józsi és Karcsi önállósította magát negyvenegy után, Sztapáron piktoroskodtak, egyedül voltak a faluban, jól kerestek. Negyvennégyben a sztapáriak is mozgolódtak, felgyűjtötták a kenderasztagokat a határban, harcoltak a maguk módján a megszállók ellen, hogy majd később, amikor bevonulnak a partizánok, Doroszló házai előtt védjék a szomszéd falu magyarjait. Egy tűznél Józsi is segédkezett a tűzoltóknak, ősz volt, a fecskendő csöve kiszakadt, ráömlött a víz, eláztatta ruháját. Tüdőgyulladászt kapott, néhány hét alatt meghalt. Különben is gyenge egészségű volt, amióta öngyilkosságot kísérelt meg. Még az Amerika-vendéglőben laktak, s nagy életet éltek, amikor szerelmes lett egy rossz hírű lányba. Éjjelienét adott neki, s az ablaka alatt előrántotta zsebéből a méreggel telt üvegcsét, ki akarta inni. Az egyik zenész azonban észrevette szándékát, és a tamburával kiütötte a kezéből. Hosszú ideig köhögött, fonnyadozott, aztán

felépült, de elegendő volt egy gyenge szellő, már ágynak esett. A tűzoltófecskendő hideg vize vitte a halálba.

Karcsi egyedül maradt Sztapáron. Amikor a szerb csapatok visszajöttek, eltűnt, nyoma veszett, Imre kerestette hosszú ideig, senki se tudott róla. „Nem láttuk mi a mestert!” – mondták vállvonogatva a sztapáriak.

Imris tolja mellettem a kerékpárját, a sarkon megkérdi: „Volt nálad a tanú?” Intek a fejemmel, hogy járt nálam. „Mindent elmondott?” – érdeklődött. „Igen. Majd megírom egyszer. Ha meghalt!” Hallgat, micisapkáját jobban a szemére húzza, aztán felnéz az égre. Valahol kapu csapódik, galambok rebbenek fel a házak tetejéről, és az utca fölött köröznek. Én is nézem őket, követem röptüket. Talán azok a régi galambok is közöttük vannak, a mi galambházunkból. A mama abba az új galambházba csak fehér galambokat költöztetett. A tarka galambok az eresz alatt maradtak, oda voltak számkivetve; az istálló eresze alatt, a fészertető alatt, a góréban és a kisház padlásán volt vagy száz pár galambunk. A galambházban csak fehérek, huszonöt pár. Állt a mama gyakran, köténye sarkát szorongatva, kezét felemelve, mutatóujját meggörbítve, a szája elé téve a körtefa alatt, és figyelte a fehér galambok körözését. „Mintha szentlelkek lennének!” – mondotta. Mert a szentléleket galamb képében festették meg a szentképeken. Imre is így ábrázolta. Merre szállnak már azok a fehér galambok, hol vannak a mi udvarunk szentlelkei? Mi döntötte ki a galambházat? A háború vihara? Vagy apám esett neki egyszer fejszével, amikor ismét összekapott a mával? Nem kérdeztem soha.

„No, én megyek most, majd benézek később!” – búszúzik Imre, s egyedül maradok a széles Fő utcán, most Tito marsall utca a neve. A nagy parasztházak mellett szerénykedő kisházak lassan eltűnnek. A széles nagy portákat a háború után, egy községi rendeletre hivatkozva, két házzázzal látták el, a kisház külön számot kapott, erre a temeriniek megijedtek: valami készül. Két háznak számít majd biztosan később az eddig egy házzázzal viselő épület. El is vehetik, mert minek két ház egy embernek? És persze, hogy a nagyot veszik majd el, s biztosan valamelyik szerbnek adják. Hát abból nem esznek, mondták, s gyorsan eladták a kisházat. Megosztották a portákat, az utcák közepén új utcát vágtak, s a kis házak helyén felépültek a korszerű új, emeletes lakások. Iparosok, kereskedők, fiatal parasztok építették, akik bejöttek a tanyákról lakni. Ezáltal teljesen megváltozott az utcák képe, nemcsak a régi fasor hiányzik, hiányoznak a nagy felületű és hosszú, fehér házfalak is, az új házak sárgák, zöldek, kékek, s csak tekingetek: ez volna az én fiatalságom Fő utcája? Ahová álmaimban mindig hazajártam, ahol mezítláb futottam a kocsikerék vasabroncsa mögött? Ahol iskolába inaltam kora reggel, és meg-megálltam a Bálinték előtt, mert ott nagy utcai kút szomorkodott egymagában, ásott kút, vödör és ágas nélkül, használaton kívül. Mindent beledobáltak: rossz papucsok, feslett cipők úsztak vize felszínén. Amott meg a Guszmannék volt üzlete, amikor nem volt pénzem, Béla mindig dugott a zsebembe egy doboz cigarettát hitellebe. Tőle kértem egyszer száz dinárt is kölcsön, hogy Bata-cipőt vegyek, mert hivatalos voltam a kanizsai író-találkozóra. Oda pedig nem mehetek akárhogyan. Az új cipőben indultam útnak: életem sonsdöntő útja volt, Ke-

rényi Imre, a zombori Új Hírek tulajdonosa, onnan vitt magával a szerkesztőségbe. Egy hétre. „Aztán majd hazamész a mamádhoz. Addig segíts, sokan vannak szabadságon!” Sokan? Most is nevetnem kell ezen, négyen dolgoztak a szerkesztőségben, a sok két embert jelentett. Valóban sokan, hiszen a szerkesztőség fele szabadságon volt. Én csináltam a sportot is, fordítottam a szerb Politikából, hallgattam a belgrádi rádiót, lementem a nyomdába tördelni, vettem a vidéki telefonokat, feldolgoztam a levelezők postáját: nyakig merültem a munkába. Meg is feledkeztem arról, hogy elmúlt már egy hét, egy hónap. Imre járt közben nálunk, megnyugtatta a szüleimet, hozott nekem fehérneműt, ruhát, hazait. Szerzett egy albérleti szobát is Zomborban, és adott bőven zsebpénzt. Bevezetett a Kaszinó úri társaságába. Ő csinált belőlem újságírót. És Gyöngyösi Dezső bácsi, a jólelkű, becsületes főszerkesztő.

Aztán ősz lett, visszajöttek a szabadságon levők, helyreállt a régi rend, én csomagoltam, mondtam: megyek haza, segítek apámnak, jön a törés, a szüret, aztán a szántás, s csomagolnom is kell, mert Párizsba megyek, a Sorbonne-ra. Azt mondják, jó, menjek csak, de ha meggondolom, akkor ide mindig visszajöhetek, vár az íróasztalom. Biztos állás.

Mentem haza, aztán be a községházára, Princip Dusanhoz, útlevelet kérni. Az csak ingatta a fejét, „Majd ha leszolgálod a katonaságot!” Azt nem! Katona, én? Soha! Inkább vissza akkor Zomborba. Párizs helyett Zombor? A rémület és fájdalom még most is elfog, ha erre gondolok. De mit tehettem? Akkor már három lapot alapítottam, hetilapot, irodalmi folyóiratot, kritikai közlönyt, de mind megszűnt, mert nem vette senki, s

nem tudtam a nyomdászamlát fizetni. Sorbonne és Párizs a távolság ködében, kinek van kedve katona lenni? Igaz, csak kilenc hónap, talán le kellene nyomni, s akkor nyitva állna előttem az út. De nem mentem. Visszautaztam Zomborba, beültem a szerkesztőségi szobába, írtam a cikkeket nyakra-főre, támadtam, vitatkoztam, nagyszerű érzés volt, nagyon szép élet! A város nem érdekelt, tunya, álmos bácskai város volt, a Kaszinó sem érdekelt, ahol urak ültek, bácskai urak, akik a régi vármegyéről ábrándoztak, főispánokról, alispánokról, földbirtokosokról, nyalka huszárokról és katonatisztekéről, a Ferenc József-i időkről, ami nekem teljesen idegen volt mindig. Én nem ismertem igazi magyar urat soha, csak regényekben olvastam róluk. Én már a cirill betűket tanultam az általános iskolában is.

Igen, innen indultam Guszmán Béla boltjába a cipőért, majd a cipőben Kanizsára, onnan Zomborba. Párizsba csak negyven év múlva értem el. Mert közbeszólt a háború, bevonultam, harcoltam, megsebesültem. Voltam az Új Hírek felelős szerkesztője, Keresztes Fischer belügyminiszter beszüntette a lapot negyvenegy áprilisában, amikor a magyarok bevonultak a Bácskába. „Kommunista lap, nemkívánatos!”

Vukovics hittanárom mondta először a szemembe: „Te kommunista vagy. Bérenc! Ilyen verseket írni! Nem tiszteled a rendet. De az istent se!” Aztán, amikor csak hallgattam, hozzátette, az osztály előtt: „Szégyent hozol szegény apád fejére, aki tisztességes magyar parasztember!”

Szégyent hozok apám fejére! Megyek az utcán, és ezen elmosolyodok most, pedig semmi okom a vidámságra. Keserű ez a mosoly nagyon. Akkor mondták elő-

ször, hogy: „Kommunista verseket írsz!” Vukovics bevádolt, kicsapatott Újvidékről, az ötödik gimnáziumból. Akkor írtam ugyanis első verseimet. Balubdzsics igazgató, aki szakállas szerb pópa is volt, behívatott az igazgatói irodára. „Figyelj ide, Illés” – mondta tiszta magyarsággal. „Amikor ide jöttél, azt mondtam neked, hogy használhatod a könyvtárat. Sok magyar könyvünk van. Olvass. Te olvastál. Verseket írsz. Azt mondja Vukovics hittanár, hogy kommunista vagy. Ki kell hogy csapjalak. De csak ebből a gimnáziumból. Menj Újverbászra, ott már voltál egy esztendőben, ismernek. Én külön írok az igazgatónak. De csak neki add oda a levelet. Értetted? Senki másnak meg ne mutasd. Ott felvesznek . . . És írj tovább. Ne hagyd abba! Ne törődj te Vukovicsal meg másokkal, menj végig az úton! Nehéz lesz! De te fiatal vagy még nagyon! . . .” Kezet fogott velem. Nagyon meghatódtam, elvettem a levelet, eldugtam a belső zsebbe, s elindultam Verbászra. Vissza a régi iskolába. Ott valóban szívesen fogadott az igazgató.

Szégyent hozok apám fejére? Megvan a kis piros fedelű könyvecske. Délelőtt találtam meg, ahogy a régi iratok között turkáltam, az asztalfiókban. Párttagsági könyv. Apámé. Mikor lépett be? És miért? Kényszerűségből vagy meggyőződésből?

Idegen vagyok nagyon a Fő utcán, fürkészsze néznek rám a járókelők, egy fiatal gyerkőc nagyot köszön szerbül. Pedig bizonyosan magyar. De nem tudja, ki vagyok. Egy öregasszony kitekint az utcára, meglátja jöttömet, visszahúzódik. Egy öregember széles ívben elkerül. Botra támaszkodva jár, csizmában, nem köszön, csak a kalapja felé bök. Ez errefelé a régi köszönés.

Nem kell hozzá szó, lehetek szerb vagy magyar, mind-egy, a mozdulat a fontos, s a mozdulat tiszteletet ad. Hangosan mondom: „Jó napot”. Kereskedő áll egy szatócsbolt előtt, gyanúsán méreget. Álmomban ide mindig haza jöttem, most meg idegen vagyok, és nem ismernek?

Benyitok a nagykapun, végigmegyek a körbefutó járdán, aztán kopogok. Varga Imre kántor sokáig csak néz rám, s nem tudom: haragosak vagyunk? Aztán a kezét nyújtja és leültet. „A búcsúztató miatt” – mondom. „Megírtam már, felolvassam?” Nemet intek. Most ne. Majd ott, a koporsó mellett elénekli a búcsúztatót. Úgyis sablonra készül, előre gyártott elemekre épül, van ehhez egy nagyszerű búcsúztató könyv, ismerem jól. Nálunk a kántor búcsúzik a halott nevében a családtagoktól. „Isten veled, édes, jó, hű párom...” „Meg utolsó istenhozádot mondok most drága fiamnak!...” Ne mondja, mert sírva fakadok. Nem is tudom, miért kellett eljönnöm.

„Megkaptad a pénzt?” – kapok észbe.

„Ötszáz dinár!” – mondja Imre egyszerűen, és én leszámolom elé az asztalra. Más dolgom nincs is. Megyek innen a paphoz. Ki is a pap? Mond egy nevet, nem ismerem. Az én időmben Kopping Gáspár volt Temerin plébánosa. Ezüstös fejű öreg sváb, takarékos „karórágó” – ahogy a faluban nevezték. Pedig sokat összeharácsolt, harminc hold földet használt, beszédette a párbért, az egyházi adót, drágán temetett, és az esküvőkön gazdag ajándékot kapott. Két káplánt kellett volna tartania, de egyet se tartott, mindent ő végzett. Pedig hát

senkije se volt; kinek spórolt, gyűjtögetett? A háború után elhajtották munkára, Újvidéken a Park Szállóban lapátolta a szenet, és takarította a konyhát. Ott halt meg.

Engem nem szeretett, már kisdiaák koromban mindig megvesszőzött, szadista módon vert a nádpálcával. Rendszerint az 'első padra ült fel, reverendáját térdig felhúzva, s úgy beszélt hozzánk, mint Jézus a tanítványaihoz. Először azt puhatolta, hogy ki hiányzott a vasárnapi miséről. Egyszer azt találtam mondani, hogy nagyapával voltam a gyülekezetben. „A nazarénusoknál?” – meresztette rám a szemét. „Igen, ott!” Erre lefektetett a padra, Pálinkás Sándort a nyakamba ültette, hogy lefogjon, és huszonötöt vert rám a nádpálcával. Két napig nem tudtam ülni, de senkinek se mondtam el otthon, nem mertem. És szégyelltem a többiek előtt nagyon ezt a megalázó verést. Miért baj az, ha én a nagyapával megyek a gyülekezetbe? Hiszen az én nagyapám mindenkinél különb. Ez a sváb plébános a nyomába se léphet.

Nem tudtam a katekizmust. Nem mentem gyónni. Mindig volt valami ok. Kihagytam egy szót a Hiszek-egyből, amit fújni kellett. Aztán mindig csak a verés. A kis Pálinkás lovagolt a nyakamon, a pálca suhogott, és én meg se nyikkantam.

Abból a kis Pálinkás Sanyiból szintén pap lett. Temerinbe is elkerült plébánosnak, de olyan részeges volt, hogy el kellett helyezni egy tanyai templomba, valahová Szabadka mellé, ahol nincs szem előtt. Ott ihat, ameny-nyit akar.

„Haragszol?” – kérdem Imrét, amikor felállok.

„Már nem!” – mondja. És ennek most örülök. Minek

tartsuk a haragot? Akkor különböztünk össze, amikor Ollinger után új kántort választott a falu. Két párt állt szemben egymással. Az egyik, s ezekhez tartoztam én is, Balassy Gyulát szerette volna megválasztani, aki ősi kántorcsaládból származott, úgy is hívták őket: a kántor Balassyak. Az anyját s a nagynénjét: a kántor lányok. De Kopping Gáspár azt mondta, hogy a kántorság nem trón, azt nem lehet örökölni. A falu nagyobbik fele azonban nem ezen a véleményen volt. Szerették a Balassyakat. Igen ám, de Varga Imrének meg az anyja bejárt takarítani a plébánoshoz. És ez nagy súllyal esett latba. A plébános győzött végül is, Varga Imrét választották meg kántornak, ami igen zsiros stallumot jelentett abban az időben. És előkelő pozíciót. A kántor úr volt.

Akkor én tollat ragadtam, s megtámadtam a döntést, megvádoltam a plébánost. Csak a zombori Új Hírek adott helyet a cikkemnek. Egész sorozatot írtam. Az ellentábor nyilvánosan elégette az újságot a piactéren. A mi táborunk ezer lapot kért táviratilag Zomborból. Az Újvidéki Reggeli Újság, a klérus lapja hallgatott. A szabadkai Napló komolyabb volt ahhoz, mint hogy ilyen harcba belemenjen. Végül összeszedelőzködtünk, küldöttségbe mentünk Budánovics Lajcsóhoz, a szabadkai püspöki helynökhöz. Nem akart bennünket fogadni. Kiabálni kezdtünk az előszobában. Erre maga elé rendelt bennünket. Mindenki engem tolt előre, beszéljek vele, horvátul is jól tudok. Mert Budanovics bunyevác volt, s ragaszkodott a horvát nyelvhez. Én azonban magyarul szóltam, mert tudtam, hogy megérti. És nem csókoltam meg a gyűrűjét. Nyílt lázadás! Anarchia! Megerősítette állásában Varga Imrét, és minket megintett, s arra kért, legyünk alázatos hívei az anyaszentegyháznak,

ne üljünk fel a bujtogatóknak. Ez a bujtogató én voltam.

Hát ezért haragudott rám annak idején Varga Imre. De kit érdekel már a régi kortesösszezsapás a kántorálás körül? Balassy Gyula régen máshová került, elköltözött a kudarc után, azok, akik akkor mellette kardoskodtak, meghaltak vagy megnyugodtak. Imre meghízott, és szeretne szabadulni ettől a rosszul jövedelmező kolonctól, ami a kántorságot jelenti. Elmenne tisztviselőnek, írónak, ki a kendergyárba, akkor legalább nyugdíjat kap majd. De így?

Kikísér az utcakapuig, ott elköszönünk egymástól, én megyek tovább a plébánoshoz. Furcsa fény villog a plébános szemében. Szvraka a neve. Beszélni szeretne velem, azt mondja, tudja, ki vagyok. Érdeklődik Pestről, a Balatonról, én bezárkózom szomorúságomba, csak ímmel-ámmal válaszolok. Megkérdi, járt-e nálam Szlovák István. És mit mondott? Erre nem válaszolok. Kit lehet ma már felelősségre vonni a régi bűnökért, amelyeknek elkövetői ismeretlenek? „Ez a Szlovák járja a környéket, de nem találja őket!” – mondja szuszogva a plébános, és várja, mit mondok. Nem szólok. Ekkor folytatja: „Hogy nincsenek? Jó, jó, egyéni akció. De a többi község? Mit gondol?”

Örülök, amikor kikerülök a plébániáról. Valaha hársfák álltak itt sorfalat, most izmosodó husángok kapaszkodnak a nap felé, nem tudom megállapítani, milyen fák nőnek majd belőlük. Szemben az iskola, ahová jártam, jó volna most belopakodni valamelyik tantermébe. „Pogács tanító úr, tegnap nem voltam iskolában, mert disznót vágtunk!” Az öreg mosolygott: „Jó volt a hurka?” „Nagyon jó volt, tanító úr!” Aztán, amikor har-

madszor mondom el ugyanezt neki, megkérdezi apámat: „Mondd, András, hány disznót vágtok ti egy esztendőben? Mert a fiad mindig disznóölésre hivatkozik, ha ki marad.”

A cingár Szvacsek Jenő nyáron mindig fehér nadrágban járt, haja le volt nyalva, hat feleséget fogyasztott el életében, engem hegedülni tanított, de oktatás helyett kiküldött a kertbe krumplit meg hagymát szedni, palántálni vagy veteményezni, mert akkor nőszült negyedszer, és fiatal felesége mindig az ölében ült. „Mondd, szívem, mi a legjobb a világon?” – kérdezgette a piruló asszonykát. Én meguntam a munkálkodást a kertben, hazamentem, hónom alatt a hegedűtökkel. Sose tanultam meg hegedülni.

Tóth Pál tanító úr folyton részegen jött órára, Kiss Mihály pedig nem figyelt, mással volt elfoglalva. Fényképeket kopírozott óra alatt. Engem egyszer nagyon megvert, mert valamit nem tudtam. Fél arcom feldagadt, mert pecsétgyűrűjét mindig befelé fordította, mielőtt kiosztotta nekünk a nyaklevest. Apám, amikor este észrevette dagadt arcom, olyan haragra gerjedt, hogy nyomban elrohant Kiss tanítóhoz. Azután engem sosem ütött meg, de nem is kérdezte tőlem a leckét.

IO

Kis pad áll az iskola előtt, leülök rá, hátam nekitámasztom korhadttámlájának. Gyermekkorom óta itt ez a pad, és eddig senkit sem láttam rajta ülni, talán csak

azért ácsolták, hogy én üljek rá, ha hazajövök majd egyszer öregen, ősen. Engem várt volna a pad, hogy boylongásaim közben megpihenjek rajta, és visszapergessem az elszállt időt? Amióta öregszem, egyre gyakrabban számolgotok; esztendőket, hónapokat, múltat idézek, most is lám: arra gondolok, hányszor mehettem el előtte életemben. Hányszor izgatottan futva, az iskolából elkésve, hányszor vonultam el előtte ünneplőben vasárnap, templomba menet, s hányszor később, már legényként a kocsmába, a lányokhoz vagy messze utakra indulva. Előtte döcögött el az a szekér is, amelyik Újvidékre vitt, az akkori hársfák alatt. Szinte látom most, büszkén szedi a lábát a szürke. Aztán egyszer, március idusán beszédet mondtam a templom előtt, kihevülten, Petőfit idézve. Látom most magam véresen, ájultan, egy feltámadási ünnepség után. Az öreg Kopping plébánoshoz minden feltámadás után bement a falu előkelősége egy kupica pálinkára. Akkor még apám városgazda volt, ő is az előkelőségek közé számított természetesen, különben Kovács bíró egy lépést sem tett nélküle, annyira ragaszkodott hozzá. Én a gyerekekkel hancúroztam kint a templomudvar előtt. Köztünk volt – mint mindig – a falu egyik bolondja is, a Hermann Pista. Hórihorgas, nyálzó, savószemű legény, aki mindig imakönyvet szorongatott a kezében. Mise alatt a szájához emelte, és belefújta a lapokba. Éleset zizzent az imakönyv ilyenkor, megzavarva a szent áhítatot. A lányok piruló arccal mosolyogtak imádkozás közben.

Ez az ügyefogyott Hermann felragadott egy téglát a plébánia épülete elől – amelyet éppen tataroztak –, és a magasba dobta. Ezt játszotta. Harmadszorra a téglát az én fejemre esett. A plébániára vittek be, elsősegélyre.

Apám kirohant, hogy megöli a bolondos Hermannt, de azt akkorra már eltuszkolták a helyszínről. „Nem lehet ezt a gyereket még templomba se engedni, mert ott is veszély leselkedik rá.” Ezt nagyapám mondta, s az volt az értelme: minék megy a katolikus templomba, amikor én elviszem vasárnaponként a gyülekezetbe?

Felmostak, hazaszállítottak, harmadnapra kutya bajom se volt. Azt nem tudom, apám leszámolt-e az ügyefogyott Hermannal. Alig hiszem. Hermann egyébként teljesen veszélytelen bolond volt, vallásos bolond, csak a templomban mutatta az ügyefogyottat, nem úgy, mint Szilák Pista, a falu bolondja. „Detektív voltam Londonban. Minden bűnügyet kinyomoztam!” – mondta, és szájtátva hallgattuk mi, gyerekek. Hogy honnan vette Szilák Pista azt, hogy ő detektív volt Londonban? A moziból. Minden előadáson jelen volt, már délben az előcsarnokban állt, hogy első legyen. Őt ingyen beengedték, mert ha kellett valamit segíteni, bivaly erejével példát mutatott: hordta a padokat, asztalokat, felsöpörte a mozitermet. A lakodalmakra is meghívták, mert fát vágott, mosogatott, rendezkedett. Ingyen persze. Csak enni kért. De annyit evett, mint három más. Emlékszem: egy vasárnap délután bekopogtatott hozzánk. Görbe botjával megverte a kaput, úgy kopogtatott. Kiszaladtam; tudtam, hogy ő jött. Megígérte már régebben, hogy egyszer meglátogat. Boldog voltam. Leültünk a kapu elé a fűbe, beszélgetni. Ő arról mesélt, hogy milyen az élet Londonban, s milyen nehéz feladatok várnak egy detektívre. „Úgy félték tüllem a betörők, hogy vacogtatták a fogukat, ha megláttak!” Aztán megkérdezte: „Mit süttött anyukád?” Már szaladtam is, és hoztam ki a nagy tál rétest. A mama mindig annyit süttött,

hogy apámnak estére is maradjon, mert nagyon szerette hidegen a mákos és túrós rétest. Pista az egész maradékot felfalta, aztán elbúcsúzott, és odébbállt, ahol komolyabban is ehetett. Szalonnát, sonkát, kolbászt, mert hetekig nem evett főtt ételt, csak amit kapott a házaknál. Összevágta közben a fát, kitisztította a reterátot, felásta a kertet, és pénzt sose kért. „Nem köll nekem a píze senkinek. Aggyonak egy kis ennyivalót. Haza is viszek, hónapra!” Mert ha egy nap dolgozott, akkor másnap pihent. Ült az utcán. Sétált a kastélyparkban. Nézelődött és köszöngött jobbra-balra az utcán. Emelgette a cilindert. Mert cylinderben járt és frakkban. Stuchlik Lajos földbirtokos adott neki szállást a pelyvásában. Elviselt ruháit is nekiadta, egyforma termetük volt. Ebben járt Pista, cylinderben, frakkban, csíkos, fekete nadrágban.

Stuchlik Lajos a sportklub mecénása, a Gazdakör elnöke volt, negyvenegy után tagja a magyar képviselőháznak is. Tanulatlan, de okos ember, jó gazdálkodó, aki sosem nősült meg, de minden szemrevaló menyecskével kikezdett.

Újvidékről vendégek érkeztek minden Illés-napra Temerinbe. Illés-nap a község fogadott ünnepe volt. Banderium, népmulatság, műkedvelő előadás, ökörsütés, tánc és vigalom reggelig. Temerinben találkoztak ezen a napon Bácska magyarlakta községeinek fiataljai, akik színes népviseletbe öltözve vonultak fel az utcán. Kisebbfajta manifesztáció volt ez akkoriban, annak a hirdetése: itt vagyunk, itt élünk mi magyarok a Bácskában!

Valamilyen futballcsapat is érkezett az ünnepségre, kivonult eléje a falu előkelősége a vasútállomásra. Amikor a vonat befutott, a fúvósok pattogó indulót játszottak.

tak. A vonat szuszogva megállt, leszállt az újvidéki vendégek vezetője, egy éltés, szemüveges úriember, megigazította a nyakkendőjét, szétnézett, s egyenesen Szilák Istvánhoz, a falu bolondjához lépett. Ugyanis csak Pista állt frakkban, cilinderben a peronon. Üdvözölte. Pista melegen kezét rázott vele, mosolygott rá, majd a községi előfogatos hintájához kísérte a vendéget és melléült. Elrobogtak a faluba. Mit lehetett tenni? Ha megmondják a vendégnek, hogy őt a falu bolondja fogadta és üdvözölte, az nyilván megalázza, és akkor vége a jókedvnek, a hangulatnak. Egy másik, kevésbé előkelő kocsin Stuchlik Lajos robogott a vendég nyomában. A község háza előtt aztán sikerült Pistát leváltania, miután azt mondta a vendégnek, hogy az „elnök úrnak” más dolga akad, újabb vendégek fogadására kell mennie, addig majd ő, az alelnök helyettesíti. Aztán Pistát bekísérték a község házára, és dutyiba zárták, másnapig. Ellátták enivalóval, innivalóval, ott dalolászott másnap délig, Stuchlik Lajos meg a vendéget kísérgette, aki folyton érdeklődött: „Hol az a szimpatikus úriember, az a mosolygós, intelligens elnök? Vele szeretnék koccintani!” Ígérettek, jön majd, várjon csak, végül aztán ő is berúgott, s elfelejtette, ki is tulajdonképpen az elnök; úgy szállították haza másnap külön kocsin. Minden mulatságnak ez volt a vége különben: holtrészegre itták magukat az emberek. Virtus volt leitatni a vendéget, asztal alá inni a gyanútlan idegent, hogy aztán mulassanak rajta a falubéliek. „No, ennek is csak kákagyomra van, nem bírja az italt, tán sváb az istenadta!” Hogy mennyit ittak meg azok, akik tudtak inni? Egyszer a két Bujdosó testvérrel iddogáltam, kezdő újságíró koromban, amikor hazajöttem a falumba valamilyen jeles ünnepre. A Buj-

dosó gyerekek tizenöt évig járták az egyetemet, az idősebbik, Illés, sosem végzett, közben eliszogatta az apai jusst. Péter állatorvos lett később, és szerelmi bánatában öngyilkosságot követett el.

Az Amerikában iddogáltunk. Este volt már, délután kezdtük. „Illének átmennünk a Kaszinóba!” – ajánlta Illés. Testvére, Péter, bólintott, s a pincért hívta: „Volt huszonöt fröccsöm!” Bátyja hozzátette: „Nekem kettővel több!” Aztán szép egyenesen, csaknem színjózsanul átvonultak a Kaszinóba, ahol reggelig ittak, mert a huszonöt fröccs csak bemelegítő volt.

Azok a régi Illés-napok! Itt vonul most el előttem színes forgataga; elől árvalányhajás legények ropják a táncot csizmában, lajbiban. Mögöttük a lányok rózsás pruszlikban, ringó, rózsás szoknyában, szalaggal a hajukban. Hazug romantika. Mert Temerinnek nem volt népviselete, a legények nem jártak csizmában, bricseszben, lajbiban, hanem városi szabású ruhában. Széles gatyáról csak a mese tudott, azokról a régi öregekről szóló, akik akkor éltek, amikor még nem történt meg a tagosítás, szanaszét voltak a földek, s lovon kellett bejárniuk a határt. Az asszonyok öltözéke kékfestő ruha, széles szoknya, blúz s fejkendő. A lányok ünneplő ruhája rózsás mintájú selyemből készült, öt-hat alsószoknya harangozott rajtuk, kopogásra keményítve, derekukon széles öv. Dehát ez nem népviselet, s Lajos bácsi, aki a falu szellemi irányítója és az Illés-napok fő szervezője volt, úgy találta illendőnek, ha erre a napra a temeriek is népviseletbe öltöznek. Olyanba, amelyet ők elképzelték maguknak: a legényeken legyen csizma, széles ujjú gylcsing, kalapjuk mellett pedig árvalányhaj, a lányokon meg rózsás szoknya, amilyen a kalocsaiaké. Hát

ebbe öltöztek Illés-napján, s akár a maskarák, olyanok voltak, idegen tollakkal ékeskedők, piros lajbis legények, mint a cigányprímások külföldön, a romantika kedvéért beöltözve. Sejehuja!

Az Illés-napot az én gyermekkoromban újították fel. A fogadalmat még a régi öregek tették, a hatvanas években, amikor újratelepült a leégett Temerin. Egy nyári napon, pont július huszadikán, amikor aratásra készülődtek a temeriniek, az első saját termés betakarítására, nagy vihar támadt, égzengéssel, jégesővel. Az egész határt elverte a jég, egy szem gabonája nem maradt a községnek. A szegény telepések összébb húzták a nadrágszíjat, elmentek napszámba a szomszéd szerb községekbe, ahol a jég nem tett kárt a vetésben. Pont csak Temerint verte el.

A következő esztendőben, ugyanazon a napon, Illés napján, ismét megdördült az ég, fergeteges viharral jégeső zúdult a határra, és mindent újból elpusztított. A temeriniek az ég felé pislogva fenyegették a mennybélieket. De mit tehettek? Mentek ismét napszámba a szerbekhez, mert élni kellett. Akkor építették fel az első vert falú házakat, s még majdnem minden ház teteje nádfedeles volt. Kijelölték a nyomtatóhelyet is, de nem volt abban az évben nyomtatni való, elvitte az Illés-napi jégverés, csak krumplit és babot ettek. Nagyhangú, Jászágóból velük jött pap gondozta lelkeiket, azt harsogta, biztosan vétkeztek istenük ellen, azért hozza a falura a szenvedést. A jászok csak lesunyták a fejüket, nem tették nekik ez a haragvó isten. De hát mit tehettek? Majd megjavulnak. Jobbak lesznek. De mit vétettek?

Harmadik Illés-napi jégverés is volt, ugyanolyan, mint az előző kettő. De erre már a temeriniek eldobták

a kaszát, kapát, gereblyét, abbahagyták a munkát, és elindultak a templom felé. „Kérdezze meg az Atyátul, mit vétettünk?” – álltak a papjuk elé. Az nagy zavarban volt. De hát kérdeznie kellett. Ment nyomban az ol-tárhoz, meggyújtották az összes gyertyát a templomban. Fohász, énekszó, jöttek az öregasszonyok is, olvasóval a kezükben, előkerültek a templomi lobogók, a pap meg csak térdre rogyva imádkozott. Aztán felállt, és szét-tárta a karját, úgy közvetítette az Atya üzenetét. „Fo-gadjátok meg, temeriniek, hogy ezen a napon soha többé nem dolgoztok. Ezt a napot szenteljétek Illésnek, az Ūrnak!” A temeriniek megfogadták. Meg is tartották egy ideig. Aztán feledésbe ment. Korábban érő búzafajták kerültek a határba, Illés-napján már nem volt kint ka-lász, fürge cséplők verték ki a szemet a szérűn, ahol va-laha nyomtató lovak jártak körbe-körbe. Míg aztán a harmincas években óriási felhő kerekedett július husza-dikán, Illés-napján, és jég zúdult alá. Kopping Gáspár, az öreg plébános kihasználta ezt az alkalmat, és dörge-delmes hangon szólt a faluhoz, amely elfelejtette ígé-re-tét, megszegte az Atyának adott szavát, pogány lett, hi-tehagyott, lám, a nazarénusok tábora is egyre növek-szik, vannak már szombatisták, lutheránusok meg más vallásúak. Az isten ismét megmutatta haragját a falu-nak.

A temeriniek elgondolkodtak ezen, sörivás közben, mert vasárnap, a mise után sörözni mentek, és kugliztak délig. Stuchlik Lajos aztán felkarolta ezt a lehetőséget, s megszervezte a következő esztendőben az Illés-napot, amelyen felvonultak az ökrös szekerek, sőt, két cséplő-gépet is a menetbe iktattak. Mozsárágyúkat sütögettek, este díszkivilágítás volt, s a szabadtéri színpadon mű-

kedvelő előadás. Egész Vajdaságban a temerini műkedvelők voltak a legjobbak, operettek is szerepeltek a műsorukon, Lajos bácsi vezényelte a zenekart, a bonviván meg Pethő Lajos volt, a jóképű szabómester. A legjobb hangú soprán pedig, akit valaha ismertem, a *János vitéz* királylánya szerepében Schossberger Jolánka, akit a többi temerini zsidóval együtt a Tiszánál végeztek ki.

Hallom, lovak patái dobognak, énekszó, távol muzsika; most minden itt kavarog előttem az utcán, ahogy ülök az iskola előtti kispadon. Elvonult a múlt. Múlt már az a másik, lónyerítéstől, kocsizörgéstől lármás kavargás is, amit géppisztolysorozat követett. Krisztust levette a keresztről Mária, és a karján tartja a keresztfá alatt. Kőszobor a templom előtt. A templom a negyvennyolcas szabadságharc idején épült, tornya leégett, csonka maradt száz évig. A háború után javították ki, és fedték be bádoggal. Addig csak zszindely volt a teteje.

Az Illés-napi színes kavargást rövidesen követte az a másik, a Rozália-napi búcsú, amit én mindig könnyes szemmel, elszontyolodva ünnepeltem, mert másnap kezdődött a tanítás az iskolában, mennem kellett. Vittem vesszőből font kosaramban a tisztára mosott és élére vasalt fehérneműmet, féltalpalt cipőmet és közöttte a mákos kalácsot, mert azt a mama mindig sütött, ha útra bocsájtott. Azt szerettem a legjobban, a mákos beiglit. Még mindig számban az íze, ahogy itt ülök. Húsvétra mákos kalács, kelt tésztaból. „Mi csak a köttet szeretyük, a fijam is meg az apja is!” – mondta anyám, s ő dagasztotta, kelesztette párnák alatt a tésztaját, olyan sárga volt, akár a kikirics, mert telerakta tojással. An-

nál finomabbat én még sehol nem ettem, azóta se. Egy hétig eltartott, szombaton jöttem haza, már délben, apám megölelt, szállt le – szinte látom – a szekérről, amivel a kukoricát hordták haza. Szeptemberben kukoricával megrakott szekerek járták az utcákat. Minden sarkon koldus ült, annak illett egy-egy csövet ledobni minden szekérről. Naponta három-négy zsák kukoricát is összeszedtek a koldusok. Csévári Jóska bácsi azonban egy zsákra valót dobott le mindig a sarkon Pörge kocsmárosnak. Törés után aztán leitta a néhány mázsa kukorica árát, mert felesége, Panna néni nem adott neki soha egy fillért se, pedig kegyetlenül szerette a pálinkát. Gyakran átszólt hozzánk a kerítésen: „Andris, adjál már egy fityókkal. Adok érte kolbászt. Tojást vagy tyúkot is. Amit akarsz. Nem ad ám nekem ez az átkozott asszony!” Apám hozta a pálinkát, de nem fogadott el érte semmit. Szerette Csévári Jóska bácsit, aki tavasszal levetette lábáról a cipőt, és amíg le nem esett az első őszi, hideg eső, úgy járt fekete nagy talpával mezítláb. Egyetlen rossz nadrágban és ingben, borotválkozni is csak hetente egyszer borotválkozott.

Ha Panna néni, aki nagyon vallásos volt, elment a templomba, már hallottuk a tyúkok nagy rikácsolását, riadalmát. Jóska bácsi közéjük vetette magát, elfogott néhányat közülük, s a hóna alá gyömöszölve vitte a sarki kocsmába. Egy tyúkért egy deci pálinka járt. Pörgeék folyton tyúkhúst ettek.

Itt vonulnak most el előttem a terhes szekerek, érzem apám ingének izzadságszagát. „No, hogy megy az iskola? Tanultatok valami újat?” – érdeklődött. De sokszor mondta: „Ha én ott ülhetnék a helyedben, mindent megtanulnék, az egész világot!” Aztán mutatta a nagy

kukoricacsöveket: „Nézd, mekkorák! A te munkád is benne van ám a szemekben. A kapálásod. Megérte, ugye? Paliék meghamizzák (a disznó volt a Pali!), s aztán kövérek lesznek, akkora sonkájuk lesz, mint egy kosár!” Ezen neveltünk. A mama is odajött, nézte a nagy csöveket, én segítettem lerakodni, fosztani, felhordani a padlásra, vasárnap sehová se mentem, otthon dolgoztam, nagy nap volt ez mindig. A következő vasárnapra már invitáltak: „Hazagyüjji ám, mert akkó meg a szőlőt szeggyük le!” Szüreti paprikás, mustízű gang, méhek döngése; másnap reggel kacsasültet vittem a csomagban, és aztán nem jöttem hosszú ideig. Tanulni kellett. De közeledtek a téli ünnepek, a vakáció, karácsony hetében már otthon izgultam: jaj, mit is hoz a jézuska. Betlehemesek járták az utcákat, minden házhoz bekopogtak: „Meghallgatják a szent betlehemet?” – kiáltottak be a kapun, mire a kutyák vadul csaholni kezdtek. Apám kinézett, s komolyan azt mondta: „Gyüjjenek be kendtek!” Így adta meg nekik a tisztességet, hogy kendteknek szólította őket, habár jól tudta, hogy gyerekek hozták a papírból készült, mécsessel kivilágított templomot. Hatan voltak a betlehemesek: egy angyal, két pásztor, két betlehemhordozó és egy öreg. Elsőnek az öreg topant be mindig a szobába. Subadarabból készült szakállá volt, kifordított báránybőr kucsma a fején, nagy bot a kezében. „Aggyon isten minden jót!” – volt a köszöntése. Aztán a sarokba állt, majd engedte, hogy a többiek elmondják a versikéjüket. Amit kaptak érte, azt az öreg tette a tarisznyájába, ami a vállán lógott, és tele volt mindenféle jóval; szalonnával, kaláccsal, görhével, kolbásszal, de volt ahol pénzt adtak neki. Aprópénzt. Apám mindig pénzt dobott nekik a padlóra. A két pász-

tor nyomban kapkodni kezdte a szétguruló dinárokat, az öreg azonban rájuk csapott a bottal. „Haggyátok csak a píz, gyerekek, majd én!” Az angyal azért suttymban a zsebébe csúsztatott egy-két dinárt. De amikor elmentek, az öreg a falnak nyomta az utcán, és elszedte tőle. „Nem szégyelled magad, angyal létédre, elveszed a közöst?” Az angyal visszanyelvelt. „Te is elvetted a Faragójéknál, láttam, ne hazuggy!” Így mentek aztán tovább, élélődve, veszekedve a szomszéd házig. „Meghallgatják kendtek a szent betlehemet és az angyali vigasságot?” Ott azonban nem hallgatták meg, ezért mérgében bele is rúgott a kapuba az öreg, mire veszettül felugattak a kutyák.

Így vonulnak most a szekerek, lovak, kavargó ünnepi menet közben a betlehemesek is az úton, azon az ifjúságból vezető úton, amelynek nem volt pora, nem volt sara, csak napsugara volt és illata.

Karácsonyi szünetek! Roppanó hó a járdán, zúzmara a fákon. Azok a régi telek! Vagy csak az emlék szépíti és fehériti meg őket? Luca-széket faragtunk, emlékszem, a mamával. Tizenhárom napig kellett készíteni. Luca- napon kezdtük eszkábálni, s karácsony estére készült el. Háromlábú kis gyalogszék volt ez, tölgyfából kellett volna készíteni, de hát mifelénk nem volt tölgyfa, akác-fából faragtuk. Nagyapa nevetve mondta, hogy ő megcsinálja helyettünk, mert nagyon szeretett fúrni, faragni; de ki ül rá, ha ő csinálja? Mert annak kellett ráülni, aki csinálta, csak úgy láthatta meg, ki a boszorkány a faluban. A néphit szerint a Luca-széken ülő karácsony estéjén a templomban meglátta, melyik öregasszonynak van szarva. Az volt a boszorkány. Sőt, a seprűnyélen lovaglókat is meglátta. Én is ráültem egyszer, szörnyű nagy

rémülettel a szívemben, de nem láttam semmit. Aztán elszaladtam, futottam hazáig, a sarkon eldobtam a Luca székét, mert úgy rémlett, patás lábak rohannak utánam. Az ördögl Senki más nem lehetett.

Emlékszem, Balogh Maris egyszer meglátta a boszorkányt, a Luca-széken ülve. Amikor karácsony vigiliáján előszedte a kisszéket a vállkendője alól s ráült, felsikoltott. Három lépésnyire tőle ott állt Fuzskó Rozi néni, a falu javasasszonya. „Söprű van a hóna alatt, szarva a homlokán, Fuzskó Rozi a boszorkány!” – kiáltotta kétségbeesetten, és halálra váltan futott haza. Ő mesélte, hogy üldözték hazáig a gonosz lelkek, a Pörge kocsmája előtt már-már utol is érték, az egyik belekapaszkodott a vállkendőjébe, érezte kénes leheletüket, lihegésüket, de akkor eszébe jutott, mit kell tennie. Kört rajzolt maga körül a levegőben, kétszer megperdült, a széket visszakézből a háta mögé dobta, és háromszor elkiáltotta magát: „Szűzmária, segíts!” Szűzmária segített is, angyalai elűzték a gonosz szellemeket, hallotta szárnyuk suhogását is Balogh Maris. Mégis belebetegedett a látomásba. Fuzskó Rozi másnap elment hozzájuk, s nevetve kérdezte, mit is látott. Ő nem merte megmondani. Csak rázta a fejét, hogy semmit. De harmadnapra véres tejet adott a Baloghék tehene, s rá egy hétre elpusztult. A mészáros, aki levágta, azt mondta, hogy pókot nyelt. No de honnan a pók karácsonykor? Hiszen olyankor nem jár legelőre a tehen. A szénába bújt volna a pók? Fuzskó Rozi néni varázsolta a hasába, hogy bosszút álljon Marison.

De nem ártott neki, sőt jó reklám volt Maris látomása a Luca-székről, mert utána fellendült az üzlete Rozi néninek. Javasasszony hírében állott, hektikára tö-

rött kőrisbogarat itatott a beteggel, néha meszes vizet, mindenfajta füvekből kotyvasztott, keserű teákkal kúrálta a hozzá fordulókat. És gyakran sikerrel.

Kommenda János bácsi meg az állatokat gyógyította. Pásztoember volt, községi csordás, már fiatal korában, minden betegségre ismert hát orvosságot. Ha a tehén a friss lucernától felfúvódott, akkor gyorsan gödröt ásott, és beleállította az első felét. Így jobban működnek a szelek. Azt kell megindítani. Ha nem indult meg a széljárás, belenyúlt a tehénbe. Vagy dohánylevet itatott vele. Száj- és körömfájást kékköves vízzel gyógyított. A kékkövet összetörte, és tejbe keverte, azzal ecsetelte a tehén száját és körmét. Póknyelés ellen is jó volt a kékkő és a dohánylevél.

Karácsony estéjén dióra kártyáztunk apámmal. Ő engedett nyerni, nálam csörgött már az egész szakajtó dió. „Hijnye, de tudsz!” – csóválta az öreg a fejét huncutul. „Elnyered az egész vagyonomat!” A mama csendesen mosolygott ezen. Ő is beállt harmadiknak, szeretett kártyázni. Éjfél előtt abbahagytuk, mentem a misére. Ők nem mentek soha, lefeküdtek. De Molnár öregapám ott volt, vele mindig találkoztam. Nem mulasztott volna el egy ünnepi misét sem. Hithű katolikus volt, már karácsony estéje előtt behozott a szobába egy kosár szalmát, azt szétterítette, főleg az asztal alá gyúrt belőle többet. És újesztendő napjáig nem volt szabad söprögetni a szobában, mert kisöpörnék vele a szerencsét is.

A legtöbb népszokás ezekre a napokra esett, s kapcsolatban állt a téli ünnepekkel. Karácsony és újév között járt házról házra a csordás a fiaival vagy a kisbojtárokkal. Mindegyik vállán nyalábba kötve egy köteg fűzfavessző. Ebből kellett egy szálat kihúzni, s megvesszőzni

vele a bojtárgyereket. És ahány ága volt a vesszőnek, annyi szaporulat elé nézett a gazdaság. Persze úgy volt összeválogatva minden egyes ág, hogy azon sok-sok hajtás akadt, a házigazda öröme. A bojtár futott körbe-körbe az udvaron, a mama megpaskolta, aztán a konyha sarkába állította a fűzfavesszőt, a gyerekeket meg kiosztotta. Kaptak azok kalácsot, hurkát, kolbászt, töpörtyűt és pénzt is. Az öreg bojtár gyűjtött össze mindent egy nagy iszákba. Jött utána a szekér is, annak meg kimértük a búzát, a kukoricát, az évi bér fejében. A pénzt a község szedte be adóban, a tehenek és kocák után. A csordás is a községtől kapta a bérét, de hát az elég kevés volt, s élnie kellett valamiből, nem járhatott aratni, csépelni, kukoricát törni, így szedte össze az évi kenyérnek valót és a hizlaláshoz szükséges takarmányt. Tehenenként két véka búza, egy véka árpa vagy kukorica. Vitte a szekér az úton, néha szánon húzták, a bojtárt meg csapkodták az asszonyok, nevetés csendült, kémények eregették a füstöt, minden házban pecsenye sült, meg tyúk főtt a fazékban, kártyázni meg bandázni jártak az emberek, mert négy órakor már besötétedett, a lányos háznál meg várták a legényeket. Néha öten is jöttek, beszélgettek, de a lány csak azt a legényt kísérte ki, aki tetszett neki. Ha komolyra fordult a dolog, s megtörtént a kézfogó, akkor a többiek elmaradtak, csak a vőlegénynek volt nyitva az ajtó minden kedd és szombat este, mert akkor volt a „házhozjárás napja” Temerinben. Fonó nem volt már nálunk, de házibulikat rendeztek néha a szegények. Gyepsoron, emlékszem, még én is részt vettem ilyen. Télen rendezték, görhét süttöttek, ami kukoricalisztból készített pogácsa volt, a

módosabbak tököt reszelték bele, attól megpuhult. Inni-
valót mindenki hozott magával. Ilyenkor a lányok cite-
raszóra táncoltak a konyhában.

Merre járnak már azok a régi szekerek, amelyek ku-
koricát hordtak egykoron, és egy szeptemberben bevittek
Újvidékre egy szőke gyereket? Merre a bocskoros nap-
számosok, a mezítlásosok és a csizmákban kényesen lé-
pegető gazdagok? Szerbek és magyarok vonulnak el lelki
szemem előtt, Szilák Pista odaül mellém, s azt mondja:
„Detektív voltam Londonban, és cidriztek a gengszte-
rek, amikor megláttak!” Az újvidéki vendég kereste:
„Hol az a mosolygós, cilinderes úr, az elnök?” És Pistát
bezárták Stuchlik Lajos fészérébe, nehogy kiszabaduljon
akkor este.

A templom mellett a régi zárda, ahová a lányok jártak
iskolába, oda járt a mama is, mezítláb szaladt mindig,
mert ő volt a legidősebb, s otthon előbb el kellett vé-
geznie a ház körül, megetetni az állatokat, megfejni,
enni adni a baromfinak, a gyerekeknek, a kisebbeknek,
mert a nagymama meghalt. Hat osztályt járt, aztán
ment ki a tanyára. A testvérei már csak négy osztályt
végeztek, elég volt az a munkához. A mama öccse, a
Jóska, huszár volt a világháború alatt, később a Föld-
művelésügyi Minisztériumba került ajtónállónak vagy
küldöncnek, nem tudom már. De névjegyet is nyomta-
tott, ez állt rajta: *Molnár József cs. és kir. huszár*. A
padláson találtam meg, a tanyán, amikor egyszer keres-
tem valamit a limlomok között, áhítattal forgattam a ke-
zemben, gyermek voltam még akkor, libapásztor. Jóska
bácsi maga dugta el a névjegyet, mert ezek a parasztok

úgysem értenék. Volt néhány könyve is, az egyikre emlékszem, nagy album alakú képeskönyv volt, a címe: *Csolnak út Rotterdamtól Pestig*. Azt hiszem, ez volt az első olvasmányom; a libák mellett, a Szlatyinán, a perzselő napon meg a szalmakazal mögé rejtőzve bújtam a könyvet, kóstolgattam a betű ízét. Ezt követték a tanyákon félrerakott vastag kalendáriumok, minden esztendő megvolt, egészen 1910-ig. Micsoda kincs!

Imrétől hallom: Jósának levágták a lábát. Pedig úgy járt mezítláb is hetven évig, mint aki láthatatlan sarkan-tyút hord: császári és királyi huszár! Ilka ángyit, mama legfiatalabb testvérének, Palinak a feleségét, akinek a lakodalmán apám olyan nagyot mulatott mint násznagy, évekig tolókoscin mozgatták. Már kivitték a temetőbe. Szegény mama, aki sose pihent életében, csak a munkát hajszolta szinte beteges lázban, azt írta egyszer: „Fekszik ángyod egész nap a hűvös szobába, befirhangolva, hogy a legyek se lepjék, oszt Pali bátyád vétt neki gumikerekű kocsit, azon tologázza, nagyon jó mén neki...” Irigyelte tőle a lefüggönyözött szobát, a kocsit, amely nesztelenül gördült gumikerekein. Ő klaffogó nagy papucsban járt, vagy bocskort rántott, de nyáron mindig mezítláb szaladt, soha ideje nem volt arra se, hogy kifújja magát, az ebédet is, azt a néhány falatot állva kapta be, harapott a kenyérből, mellé egy kis szalonnát vágott, közben vitte a moslékot, nyalábolta a szénát, morzsolta a kukoricát, hordta a trágyát, toltá tragacson, vagy rakta a kocsit, aztán letette a villát, hörpintett a csempebögérből tejet, s ismét dolgozott tovább. „Nyughass mán, az isten álgyon, mit hajszolod magad, hát mán a belem úszik a gürcöléstül!” – mondta apám, de a mama nem engedte megállni. „Megint rágyútasz? Há-

nyadikat szívod? Azt tudsz, urizálni, megszoktad a községházán, csak szívod a cigarettát! Eménné té is a munka temetésire!” Apám csak hallgatott, ez az urizálás mindig szíven ütötte. Igen, elmenne a munka temetésére, mert nem okvetlenül fontos ennyit dolgozni, valahogy a könnyebb végít kellene fogni a dolognak. „Ez a rohadt élet, a ragya verje meg, bele kő pusztúnyi!” Igen, bele kell pusztulni, tudom én, s ők is tudták, mégse menekülhettek. Engem menekítettek: el innen ebből az akácós faluból, minél messzebbre, el a tanyáról, ne ismerjem többé a Szlatyinát, a Kertész-lapost, nem kell a Cigány-bara, a Nagy-bara, a füzes, a rét, hátat kell fordítani mindennek és futni! És ahogy futottam, futottam lihegve, egyre közelebb jutottam ismét ahhoz a régi énemhez, a régi életemhez, amitől sosem tudtam elszakadni. Hogy is tudtam volna? Nemcsak az emlékezés köldökzsinórja kötött hozzá, hanem a sors is, minden szó, minden mozdulat; még akkor is, ha elfelejtettem volna, a vérem ritmusában megmaradt, bennem rezgett, mint a harang szava a levegőben, mint a szelek zúgása az erdőben. És micsoda zúgás volt? Néha meg kellett kapaszkodnom önmagamban, józan valóságomban, hogy el ne sodorjon, össze ne törjön.

Itt szaladtam a templom mellett az első könyvvel, akkor tizennyolc esztendőös voltam. Versekét írtam, megnövesztettem a hajam, rumot ittam, és antiklerikális verseket írtam, Újvidéken nyomta ki a Forum nyomda, Vértes Árpád fizette ki a nyomdászamlát, egy zsidó kereskedő, akitől először kaptam baloldali, marxista könyveket, horvát nyelven.

Futva hoztam a hónom alatt húsz példányt, boldogan lobogva, s jártam házról házra, hogy eladjam. Üveges

tekintettel néztek rám a pipafüst mögül, a délelőtti böfögés közben, mintha élettelen figurák lennének, s minden halott: a szalmakazlak kuszált üstöke, a kútágason himbálódó vödör. Megállt, elszakadt filmkocka, ijedt és csodálkozó rémület, hideg döbbenet. Könyvet venni? Ez a kócos temerini parasztgyerek könyvet írt, valami nincs rendjén, valami szörnyű történt, csak dermedten áll minden, megszűnt élni. Meredt arcok, bortól vörös orrok, zavaros szemek. Bácska ajtaját veri valaki: könyvet hozott. Nem lehet kinyitni a kaput, ezt a kaput soha, soha! Szédülök, nekidőlök a kapufélfának, belekaparok a falba, megyek tovább; rácsos kerítés, nagy kapu, gazdag porta, nyögöm, hogy könyv, könyv, könyv. Fehér Mihály ügyvéd rám nézett, aztán benyúlt a pénztárcájába, kivett egy százdinarost. „Adjál ötöt!” Öt könyv egy házban! Milyen boldog voltam. A Bognárékhöz be se mentem már, hiszen azok úgysem vesznek, futottam a Fő utcán, talákoztam Treuer Karcsival, iskolatársammal, pénzt kért tőlem kölcsön. „Neked most van, biztosan!” Nekiadtam a százast, soha nem adta meg, nem volt rá ideje, véres testét elvitte a Tisza.

Ott poroszkál a szekér a köves úton, anyám fején kéékfestő kendő, a ruha tarka mintás rajta, apám peckesen ül a bakon, és én a derékban, a szalmán, tekingetve: ki lát, ki veszi észre, hogy hová megyek, hogy mit visz ez a szekér most, ide nézzetek!

Akkor még én se tudtam, hogy nemcsak az elemőzsiás kosár van telistele, hanem a szívem is, örökös útitarisznyám. Innen vittem a tisztességet és a tisztaságot, a keménységet és a szorgalmat, a lágyságot és az alázatot, az emberséget és a minden iránt való érdeklődést, a félelmet és a bátorságot, a megbánást és a dacot; csak akkor

még nem tudtam, hogy ennyi minden belefér egy iskolába induló parasztyerek remegő szívébe.

Mi mindenre megtanított az a gyepsori ház! A fehér bajuszú nazarénus nagyapa, a folyton sorsa ellen lázadó apám és a csendes belenyugvással dolgozó mama. Eleinte restelkedtem iskolatársaim előtt, hiszen nekik jobb volt a ruhájuk, nem a Tóth szabó varrta Temerinben. Úri gyerekek voltak, csiszolt beszédűek, fölényeskedők, én meg csendes falusi gyerek csak, de mennyivel többet tudtam én, mint ők! Néztem néha őket, s arra gondoltam, vajon melyikük tudna kaszát fenni, úgy, hogy jobb könyökét a csípőre szorítva mozgatná a karját a fenőkővel? Melyikük tudna kapanyelet, villanyelet beilleszteni, vesszőkosarat javítani, lovakat hámba fogni, kocsi elé, ökröket hajtani, cselőt-hajszot kiáltani és ülni közben mozdulatlanul a szekér deszkáján? Megismerni éjjel a Göncöl szekerét, a Fiastyúkot, megtudni a hold udvarából, milyen lesz az idő. Az égre nézni nappal, és a nap állásából szinte percre meghatározni az időt. Talán még Nyúl tanár úr se tudná! Se Prokopetz, se Létics. S csak álmélkodnának, ha én felállnék a természetrajzórán, és elmondanám, hogy a tehén az folyat, a ló sárlik, a disznó bűg. Meg hogy van jérce meg tinó meg üsző, a herét az aranka pusztítja, s láttam olyan fuvolás embert, akinek parancsára elvándoroltak a patkányok. Varázsló. Mint a Fuszkoné. Tőle tanultam ólmot önteni, meg parazsat dobni a vízbe és abból kiolvasni a jövődőt. A száraz fadarabból is pillanat alatt megállapítom, hogy éger, hárs, nyár, bükk vagy akác. Csak rátekintek. És tudom, hogy reggel melyik madár pittyent először, s este melyik tér legkésőbb nyugovóra. Azt is tudom, mikor nyerít vidáman a ló, mikor fájdalmában,

s a tehén is másként bög, ha szomjas s másként, ha a kisborját hívja.

Mindenre megtanított a falu, aztán elküldött. Hogy boldogabb legyek? Vajon boldogabb lettem? Nem tudom. De bármerre járok, még most is egy szempillantás alatt megmondom, az ország bármelyik részében, hogy merről érkeznek a hideg, csikorgó őszi szelek. Illés nagypapától tanultam, ő meg az apjától, hogy úgy kell rakni mindig a kazlakat, hogy a szél a hosszanti oldalukat érje. Vonaton, ha utazom, csak rápillantok a borzas hajzatukra, s már tudom, honnan fúj a szél. Mifelénk észak-déli irányba álltak mindig a kazlak, ellenkezőleg, mint a görög-keleti templomok, mert a Szlatyináról fúj a szél, onnan hozta a hosszú szálú, hideg, őszi esőt is, amely hetekig esett.

II

Szlatyinai szelek, kertészlaposi alkonyatok, gyepsori hajnalok, viharok és napsütések, telek és nyarak, szeke-
rek és mezítlábas parasztok, csukott kapuk és ablakok, sok-sok bor és nóta, hejehuja és istenkáromlás, alázat és dac, csak azért is, büszke keménység, remény nélküli élet: Bácska.

Ülök csak bénán a padon, várva azt a régi szekeret, de nem jön az a régi szekér soha többé. Valaki más jön, a tanú jön ismét, átvág a túlsó oldalról, megkerüli a templomot, s úgy jön, sietős léptekkel, közben meg-megáll, megzökken egy pillanatra, s ilyenkor körültekint: hátha figyel, lesi valaki. De senki az utcán.

„Visszagyöttem. Valamit még elfelejtettem elmondani.”

Hallgatok. Várom, hogy mondja. Meg se tudok mozdulni.

„Ott álltam, látja, ott” – mutat a kezével a templomudvar felé. „A maga apja is ott állt. Sokan álltunk ott, temerini magyarok. Itt meg lovak körös-körül, nyerítettek, kapáltak a lábukkal. Aztán hajtottak bennünket, én a másik csoportban voltam.”

„Ne mesélje el még egyszer!” – kiáltok fel kissé élesen, majd felugrok. El kellene futnom, nem is haza, de ki innen, minél előbb el a faluból, a vidékről, vissza Budapestre, könyveim közé. De úgy érzem, mint aki álmodik: megbénulok teljesen, meg se tudok moccanni.

Rám néz, lehajtja a fejét, hallgat. Megsajnálom. De nem biztatom. Minek mondja? Mindent tudok már. „Mindent tudok!” – kiáltok az arcába.

„Nem mindent. Azt nem, hogy kik voltak. Azt nem!”

„Kik hát? Mondja, kik?”

Hallgat, csüggedten, szeme fénytelen, karja emyedten lóg a vállából, mint két rongydarab. Kóccal bélelt kabátujj. Lehet, hogy már régen nem is él, ott fekszik a többiekkel a tömegsírban, ez nem ember, kócbaba csupán. Megragadom a karját. Megrázom: „Ember!”

„Néha rémlik, mintha hallanám megint valakinek a hangját, ott kint hallottam, azt mondta, Bog, meg azt, hogy Králj. Isten és király. Akkor kik voltak? Ha igaz! Akkor kik? Drázsáék talán?”

Felnézek, már nincs ott. Ismét átvág az úton, megy a templom felé, onnan tovább kocog, nem néz maga köré, nem áll meg, kocog kitartóan, nem tud már járnival, csak így kocogva. És a földet nézi.

Drázsáék? Mihajlovicsék? Pokoli ötlet volt, ha ők tettek. Uralmuk már veszett, hatalmuk semmi, de felgyújtani még a gyűlölködés parazsát. Drázsáék? Király és Isten? Mit össze nem gagyog ez az ember! A Tanú. Már nem is látom, úgy eltűnt. Mennem kell nekem is, vissza a hallottas házba, hogy leüljek még apám mellé, utoljára.

De amikor elindulok, nem hazafelé tartok. Végig akarok menni még egyszer a Fő utcán vagy ahogy mi hívtuk: a Nagy utcán. A Benárdék üzletének kirakata mellett nem áll már ott az a pad, amelyre minden délután kiült a vaskereskedő szőke lánya, hogy megcsodálják a bámész falusi legények, olyan suttyók is, mint én. Lábát keresztbe rakta, kilátszott rózsaszínű combja, a kis Elek Sanyi délutánonként tízszor elment a sarki kocsmába a kis szabóműhelyéből, csakhogy lássa. Anna volt a Nagy Nő. Apja intézetben neveltette, állítólag Svájcban. Az öreg Benárd sváb volt, a száz temerini sváb család egyike. Jól menő vaskereskedése mellett ő birtokolta fele részét a Kaszinónak és a mozinak is. A mozi és Kaszinó másik fele Stuchlik Lajosé, a Gazdakör elnökéé volt. Ő volt tulajdonképpen a két háború között a falu szellemi irányítója, s nagy németbarát hírében állott.

Benárd mozijába jártam minden vasárnap délután, s a szünetekben megcsodáltam Benárd Annát, aki zongorázott az előadás alatt, a felvonásközökben pedig beült Stuchlik Lajos páholyába. Nevetgéltek, csevegtek; mit adtam volna, ha én is oda ülhetek, és hallgathatom őket? Sose ültem velük egy páholyban, később se, amikor már szívesen láttak volna talán ők is, mert nem jártam moziba, és a Kaszinóban is csak ritka vendég voltam az asztaluknál.

Anna szőke haja úgy lobogott ifjúkori álmaim fölött, mint valami csodálatos és elérhetetlen világ. Kirakta maga mellé a padra a színes külföldi folyóiratokat, angol, francia, német képeslapokat, s imitálta az olvasást. Közben figyelt a községháza felé, mikor tűnik fel Oberknezseviccs főjegyző magas, sovány alakja. Mert ki is lett volna a hozzá méltóbb, mint a falu első embere, a főjegyző? Egy szerb főjegyző! Szalmakalap a fején, vászonmadrág, fehér vászoncipő, sétapálca a kezében, kék zakója csak panyókára vetve, csokornyakkendője van, nem is tud magyarul, egy szót se. Németül beszélgetnek! Vagy franciául? Egy főjegyzőnek is minden nyelvet tudnia kell ám. „Te még nem lehetnél jegyző?” – kérdeztek tőlem gyakran, amikor nyáron hazamentem a faluba. Mert az volt a mérték, a legmagasabb. Főjegyzőnek lenni, az már a teteje mindennek. Az a legnagyobb úr a faluban. Utána jönnek csak az ügyvédek. Aztán az orvosok. A tanítók. A tisztviselők, majd a boltosok, az iparosok és legvégül a parasztok. Hány lépcsőfok ez? Fel lehet érni egyáltalán ilyen irtóztató magasságba? „Nem lehetne mán belüled jegyző? Mert ha lehetne, akkor ne tanúj tovább!” Tóth Szilveszter kereskedelmi technikumba járt, s azt mondta az apja, konzul lesz belőle. Áhítattal nézték, amikor a szünidőben hazajött. „Itt megy a konzul!” Nem lett konzul. Tisztviselő lett csak a takarékpénztárban. Én se lettem jegyző.

Oberknezsevicset aztán máshová helyezték, otthagya Annát meg Temerint, soha többé nem jött vissza. Annát végül az egyik Kardos fiú vette el feleségül, a legidősebb, Zoltán, akinek érettségije volt, s parasztkodott ott-hon a hatvanholdas birtokon. Hatvan hold bácskai föld nagy vagyon volt. Sok jószágot tartott Kardos Gyula,

szép háza volt, csaknem szomszédos a Benárdékéval, a Miavecz hentes volt közöttük, aki fehér kötényében mindig az utcán állt, az üzlet előtt, és nagyokat köszöngetett piaci napokon a tanyáról érkezőknek.

Kardos Gyulát a szegény legények közé sorolták, és Elme Mariskának udvarolt, a kántorlányok egyikének. Mariska olyan sudár volt, akár a réti földben izmosodó jegenye, olyan szőke, mint az akácmez, és szeme, mosolya: akár a derült égbolt szeptemberben. Csak egy hibája akadt: nagyon szegény volt. Kiskertjükben nevelt virágokat, fagyos földből felszedett tormát, nyáron zöldbabot, paradicsomot, paprikát árult kis szatyrában, a kapuban ülve, piaci napokon. Meg is vettek tőle mindent, mert szerették. Csak hát ilyen lány nem kellett Kardos Gyulának, aki nem a szívére hallgatott, hanem az eszére, és ezt – életében gyakran hangoztatta – sose bánta meg. Vagy talán mégis? Mert inni kezdett később. Kimaradozott. Kártyázott. Nagy pénzekben. De volt pénze, mert kapott a feleségével hozományt éppen eleget.

Élt Temerinben egy szerb, bizonyos Popovits nevezetű. Gazdag, csendes és jó ember hírében állt. Mivel nem volt családja, örökbe fogadott egy apátlan, anyátlan árvát. Ijedt szemű kislány volt Annuska, mindenkitől rettegett, még a férjétől is, Kardos Gyulától. Mert ő vette feleségül. Hatvan hold jó bácskai földet kapott vele. Az esküvő egyszerű volt, Annuska kívánságára alig hívtak vendéget, de a templom előtt azért ott szorongott a fél falu, hogy tanúja legyen a kis árva boldogságának.

Utána ötven évig senki se látta Popovits fogadott lányát, illetve akkor már Kardos Gyulánét. Fél évszázadon át nem lépett ki házának kapuján. A ház a Fő utcán

volt, azt is a nevelőapja hagyta rá. Önként vállalt száműzetésben élt a gazdag, nagy kúriában. Találgatta a falu: vajon miért? Talán megtudta, hogy a férje csak a hozományért vette el? Kardos Gyula könyörgött neki, hívanak vendéget, rendezzenek névnapokat, születésnapokat, menjenek el a bálba, látogassák meg az ismerősöket, de Annuska hajthatatlan maradt. Ő nem lépi át a küszöböt, nem megy ki az utcára.

Férje részegen jött haza, hangosan kiabált, de ő csak szelíden ült a nagy fotelban, azt szerette nagyon, az öreg Popovits rá maradt fotelét. Ült és nem szólt. Mosolygott. Olyan angyali mosolya volt, hogy a férje sírva kért tőle bocsánatot, és megígérte, soha többé nem nyúl kártyához, száradjon el a keze könyéekben! És nem iszik többé bort, forrjon össze a gégéje! De aztán harmadnapra megint csak elment a Kaszinóba, leült a kártyázók közé, eleinte csak kibicelt, aztán felkapta a paklit, és osztani kezdett. „Kessler, hozzon egy liter bort!” – kiáltotta az iccésnek. És wachtmeister Kessler hozta a bort, reggelig hordta, mert Kardos úr gazdag volt, tanyája, háza, lovai, ökrei, a Bognárok után ő a legmódosabb.

Annuska közben a zongoránál ült egész éjszaka, Bachot-játszott meg Chopint a falaknak. A sárga ház foglya! Micsoda romantikus cím! Gyakran gondoltam arra, hogy megírom egyszer az életét. De titok maradt előttem is, mások előtt is örökre. Talán a gyermekei sem tudták, miért vállalta ezt az önkéntes száműzetést abban a nagy házban. Egész napját a gyerekek töltötték ki, három gyereket nevelt fel; a legidősebb, Zoltán vette el később Benárd Annát.

Amikor Kardos Gyula meghalt, s letelt a gyászév, Annuska kitérta az ablakokat, ajtókat, ruhát vásárolt, s

megjelent egy szép napon a templomban. Senki sem ismerte meg, a pap sem. Ott ült a Kardoséknak fenntartott helyen, amely ötven évig üres volt.

Nézem a házat, minden zsaluja zárva, már régen nem a Kardoséké; eladták, egy villanyszerelő vette meg, aki röviddel utána elköltözött, Szabadkán vett egy nagy házat, és üzletet nyitott. A legkisebb Kardos fiú azt rebesgette mindenkinek, hogy nyilván az öreg ház falába rejtette anyja a nevelőapjától maradt arany dukátokat, s azt találta meg a villanyszerelő, ezért gazdagodott meg hirtelen. Tervezte, hogy egyszer hazamegy, s maga is szétnéz a padláson, hátha maradt még azokból az aranyokból, s ő is megtalálja a szerencséjét.

Nem találta meg.

A Templom közben állt a kék színűre festett csendőrlaktanya. Abban lakott a csendőrpáncsnok is, Dragisa őrmester. Csak így nevezték a faluban, a vezetéknévét senki sem tudta. Mogorva ember volt, magának való, gyanakvó. Félték tőle a temerini magyarok. Miért rakták ezt a falu nyakára? Biztosan magyarfaló, szerbijánac, aki talán még írni-olvasni se tud. Nem köszön senkinek, csak megy az utcán, katonásan lépked, nem fogad el a kocsmában bort senkitől, iszik egymagában és fülel. Talán tud magyarul?

Nem tudott, de megtanult. Két év alatt. És aztán mindenkivel magyarul beszélt. És nem is volt olyan mogorva. Rendes ember volt és jó politikus. Már amennyire ilyen egyszerű ember egyáltalán politikus lehet. Inkább talán egészséges paraszti ösztöne volt.

Történt egy alkalommal, hogy december elsejének

hajnalán valaki letépte a posta előtt a szerb trikolórt és megbecstelenítette. A járőr vette észre, nyomban jelentette Dragisának. Az őrmester maga mellé vett két csendőrt, és elindult velük. Egyenesen a Kalmár-féle vendéglőbe. „Kik ittak itt az éjszaka?” – kérdezte Andris bácsitól, a vendéglőstől, aki álmatlan, vörös szemmel bámulta őket. Ki is ivott itt? Hát elmondja ő, nincs abban semmi rossz. Sorolta a neveket. Az őrmester felírta valamennyit. Aztán megkérdezte, miközben a slivovicát kortyolgatta, ki merre lakik a legények közül. Egyik a Gyepsoron, a másik túl a Barán, a Kocsicska Máté meg éppen az állomásnál, a Griszán innen. Dragisa bólintott. Ez az ő embere. Már indult is. Bezörgetett Kocsicskáékhoz, a legény anyja szaladt kaput nyitni. „Mi történt, Jésszusom!” – csapta össze a kezét. „Csendőrök!” „Nem csendőr, zsandár!” – igazította helyre az őrmester. „És nem történt semmi se, csak a Mátét visszük a zsandarmerijára. Azonnyal ötözzön!” Öltözött Máté vilámgyorsan, s ment a csendőrök előtt. Már ébredt a falu. Minden kapu mögött leskelődött egy-egy kíváncsi szem-pár. Máté kihúzta magát. Ő most hős. Magyar hős, aki letépte az állami zászlót. Nevét ezután csak suttogva ejtik ki, és a lányok olyankor megborzonganak a gyönyörűségtől. Máté! Az őrmester előbb mögötte baktatott, aztán mellette. Mintha csak sétálnának. Hiába igyekezett Máté gyorsabban lépkedni, az őrmester is gyorsabban lépkedett. Még cigarettával is megkínálta. És csak mosolygott. Ez pedig nincs így rendjén. Mit akar az őrmester?

Rövidesen megtudta Kocsicska Máté. Bekísérték a csendőrlaktanyára, a zsandarmerijára, s a nagy üvegezett folyosón hagyták. Cirillbetűs felirat ékeskedett a fa-

lon, figyelmeztetőnek: OVDE PRAZNI I PUNI PUSKE. Vagyis hogy itt töltsd és ürítsd a puskát. De mivel Máté nem értette, félelemmel nézte a feliratot. Aztán kinyílt az ajtó, és intett neki az őrmester. „Gyűjjék, Máté, no, ne féjjen, az Dragisa nem harapja le a füle magának!”

Máté belépett. Az asztalon papír, tinta, minden előkészítve a jegyzőkönyvhöz. El is kezdte Dragisa: „Maga mi a neve?” Máté mondta, dacosan, keményen. Ezt megszokalta Dragisa. Letette a tollat. Összegyúrta a papírt, a szemétkosárba dobta. Nem kell jegyzőkönyv. Ha jegyzőkönyvet készít, bíróság elé kerül az ügy. Mátét elítélik legalább fél évre. A börtönből mint hős kerül ki. Minek ide hős? Ez nem hősiesség, ez disznóság volt, amihez bátorság sem kellett. Rossz csíny. De itt nem lesz csíny, amíg Dragisa itt van. Hirtelen Mátéhoz lépett, s mire a legény rádöbönt volna a szándékára, hatalmas pofont kapott. Megtántorodott. Újabb pofon. Nekiesett a falnak. Erre Dragisa állon csapta. Máté szép lassan lecsúszott a padlóra. Az őrmester nyugodt léptekkel az asztalhoz ment, öntött a kancsóból vizet egy pohárba, s azzal nyakon lottyantotta Mátét. Az felnyögött, majd felült.

„No, Máté fíjam, szedd gyorsan a sátorfát, mert megtalállak még ütnyi párszor, ha itt ténferegsz...” Máté sietett kifelé, de az ajtóból visszahívta az őrmester. „Osztán, Máté, ha még egyszer te nekem leszarsz az a szerb zászló, akkor puskatussal is verlek. Most menj a fenébe, és aludd ki magad!”

Így aztán nem lett Mátéből hős. Sőt vasárnap, táncmulatságon kinevették a lányok, és azt firtatták, milyen lett az alsóneműje, amikor bevitték a zsandarmerijára.

Nem is bántotta aztán senki soha a zászlót. El is mehetek volna másfelé a csendőrök a községből. Nem sok dolguk akadt. A Pásztor Matyit kísérték egyszer bilincsbe verve a laktanyába, onnan meg Újvidékre. A legény átmulatott egy éjszakát, majd reggel, hazafelé menet, bekopogtatott menyasszonya ablakán. Az kinyitotta az ablakot, mire Matyi előrántotta hatmilliméteres kis pisztolyát, és mellbe lőtte a lányt, aki a helyszínen meghalt. Matyi hazaszaladt, bezárkózott, elbújt a fészerbe, de Dragisa előhívta. „Gyere mán, Matyi, nem bántalak. Beviszlek Újvidékre.” Nyár volt, de azért odaszólt Dragisa Matyi anyjának: „Adjon rá meleget is, mert lehet, hogy soká gyün hazal” Öt év múlva jött haza.

Az újvidéki magyar lap oldalakat írt annak idején a tárgyalásról. A másik szenzációja az volt a falunak, amikor egy reggel meggyilkolva találták Domokos Erzsi nénit. Özvegyasszony volt, egyedül élt kis házában. Rátörték az ajtót és megfojtották. Elvitték a megtakarított pénzét. Ketten voltak a gyilkosok, mert nyomot is hagytak maguk után. Beföttet ettek, tányérból. Ujjlenyomat akadt bőven, de a tettesek ennek ellenére nem kerültek csendőrkhözre. A cigányokat szedték össze a környéken. Fél esztendeig minden cigány messze elkerülte Temerint, mert Dragisa hidegvérrel tudott ütni vallatás közben.

Aztán apróbb tyúktolvajlások akadtak, ilyenkor Szilák Istvánt mindig bevitték a csendőrök. Egyszer ugyanis rajtakapták a lopáson. Ült is emiatt három hónapot. S utána bármi történt, Dragisa hívatta: „Te Pista, nem jársz te jó út.” Az esküdözött, hogy nem ő volt, de azért a porció kijárt neki. „Viseld egissziggel, ha mán így adódott!” – vigasztalta Dragisa. A meggyötört ember egy-

szer gondolt egyet, és felakasztotta magát. Megunta a gyakori kihallgatást.

Minden hónapra esett egy öngyilkosság. A kis Balogh Karcsi, aki a második elemibe járt, egyszer egy szép színes ceruzát vitt haza az iskolából. De jött utána nyomban Kaslik Jancsi, hogy övé ám a ceruza. Karcsi csak ellopta.

„Hinnie, a teremtésit, hát te lopsz?” – mordult rá a nagyapja. Erre Karcsi bement a kamrába, és felkötötte magát. Szégyenében. Kopping Gáspár plébános úr meg nem akarta eltemetni, merthogy öngyilkosokat nem temethet. De Karcsi nagyapja leakasztotta a kocsilöcsőt, és úgy ment el hozzá. „Hát temeti, vagy még egy halott lesz?” Eltemette. Egyébként mindig a járeki evangélikus lelkészt hívták ki az öngyilkosokhoz, aki készségesen elvégezte a szertartást.

Állok az utcán, próbálom emlékezetből elsorolni a házak szerint, kik laktak a községháza környékén. A malomtulajdonost Dietrichnek hívták, a kötődést Bernhardnak, a rőföst Michelsznek, itt állt Würtz Jánosék háza, szemben a Hemrich kalapos és vaskereskedő. Sehol még nem láttam ilyen párosítást: kalap és vasedény. A kalapok voltak a felső polcokon. Itt vettük az első kérekpárt is apámmal.

Száz német család élt Temerinben, de szegény nem volt közöttük. Titz Jóskának is vaskereskedése volt, apjának meg kocsmája. Ő volt a legvadabb kulturbundista, megfenyegette azokat, akik nem akartak az SS-be lépni. Ő is belépett, láttam egyszer a Keleti pályaudvaron SS-egyenruhában. A háború után mégsem lett sem-

mi baja, hallom, most is egy vaskereskedést vezet, üzent is, menjek el hozzá, beszélni szeretne velem. Nem megyek, csak tünődök, hogy is úszta meg. Hiszen akkor a németeket mind internálták. Járekon volt a tábor, a falu akkor már elmenekült. Oda vitték be a mamát is, futva kellett megtennie az utat a lágerig.

„Apád éppen emént a bótba, bevásáronyi, eceté küldtem, meg sóé, mert azt nehezen lehetett kapnyi, abban az időben, tudod. Ahogy emént, hát csak benyit két pus-kás ember. Oszt aszongya az egyik: No kiszüjjon, jó aszszony, megyünk, visszük magát. Hun a férje? Hát hun vóna? – mondom én mérgesen. Dolgozik a földön. Mit akarnak tőlem? Nem bántottam én senkit. De aszongya a katona tiszta magyarsággal, vagy lehet, hogy nem is katona vót, hanem milicista, a rosseb ismerte meg őket, ojan egyformák vótak még akkor – gyüjjon csak, hozza a kendőjit is, mert visszük. Hát mit csináhattam. Ojan idők vótak akkor. Gyüttek, megverték a kaput. Nem tudtad, téged visznek, vagy csak a búzát meg a kukoricát. Hát akkó engem vittek. A sarkon már vótak vagy hatan, uccabéli asszonyok. Meg az a síró-rívó székej gyerek, szegénykém, hát ő nem tehetett arrul. Oszt mentünk, csoportba, aztán megzavartak bennünket az úton, én lékaptam a lábomrul a bocskort, úgy futottam. Gondoltam, úgy elszaladok, hogy utó se érnek. Járekon meg betereltek bennünket egy barakkba, se ennyi, se innya nem adtak, ott vótam három napot, asztán aszt mondták, mennyünk haza . . .”

Azért vitték el a mamát meg azt a sok utcabéli asszszonyt is vele, mert nemcsak a járeki és a környékbeli németek voltak a lágerben, bevitték oda néhány székely családot is. Éhezettették őket. Az egyikük kisfia, öt éves

lehetett, kiszökött mindennap, s bezörgetett a kapukon. Mindenki adott neki valamit, ami volt a háznál. Egyszer észrevették az örök. Fülön csípték és maguk előtt hajtva megparancsolták, mutasson rá arra a házra, ahol élelmet kapott. A gyerek szepegeve mutatta meg. „Ez tejet adott. Jó néni! Éhes volt a kistestvérkém. Aztán meg is halt!” Így mentek házról házra, s szedték össze az aszszonyokat, férfiakat. A mamát is, mert ő mindenkinek adott, ha kértek tőle.

Nem, nem megyek Titz Jóskához. Habzó szájjal mondta a Keleti pályaudvaron, ahol találkoztunk: „Most bevetjük az új fegyvereket, és a miénk a világ!” Nem vetették be, nem lett az övéké a világ se, hála istennek. De Titz Jóskának azért jutott egy jó üzlet.

Merre vannak a többiek? Würtz Jani szép feleségét hagyta itt, Michelsz Antal meghalt. A Dietrichék eltűntek a faluból, a Bernhard kötődések Pestre kerültek, tovább folytatták a pulóvenkötést, s vásárookra jártak.

A községháza mellett volt Stuchlik Lajos háza. Most szövetkezeti tulajdon. Stuchlik Lajos Budapestre menekült, itthagytott mindent, nyolcvan hold földet, tanyát, házat, értékes festményeket, pedig bizonyosan nem lett volna bántódása, ha visszajön. Később már jött volna haza, érdeklődött is folyton, de az, akitől érdeklődött, mindig azt írta neki: nehogy haza merjen jönni, mert nyomban börtönbe vetik. Hogy miért írta ezt neki? Talán mert ő őrizte értékes holmiját. (Göbel Ottó meg azért futott világgá, mert negyvenegy áprilisában ő üdvözölte Temerin határában a bevonuló magyar csapatok parancsnokát.)

Lajos bácsi érdekes figurája volt a két háború közötti életnek. Tipikus bácskai földbirtokost játszott, ahogy elképzelte vagy olvasta a regényekben: udvart gyűjtött maga köré, egyedül soha, sehova nem ment. Egyedül olyan árvának látszott, hogy szinte megsajnálta az ember. Udvertartásához tartozott az előbb már említett Würtz János, Göbel Ottó, Pfau János, Döme Feri, a focista, akit csak Kisdömének hívtak, mert apró termetű volt és nagyfejű. Vasárnap, amikor Stuchlik Lajos a Kaszinó különtermében kártyázott a plébánossal, dr. Horváth orvossal és a takarékpénztár igazgatójával, akkor az állandó udvar félrehúzódott a szomszéd asztalhoz. Ott ült Pethő Lajos is, a szabó bonviván, az operettek hősszerelmese, a lányok bálványa. A kártyaasztalt a plébános bontotta meg, indult vecsernyére. Vele ment a takarékpénztár igazgatója is, aki a templom mellett lakott. Erre körülvették Lajos bácsit a futballisták, a gazdaköri tagok, a műkedvelők, az aranyifjak és egyéb léhűtők, ő meg széles mozdulatokkal magyarázott nekik, és végezetül kifizette a számlájukat. „Wachtmeister Kessler, mindent írjon fel! Én fizetem!” Kessler összecsapta a bokáját. A Kaszinó résztulajdonosa volt Stuchlik Lajos, ő hát a gazda. A másik résztulajdonos, Benard vaskereskedő, csak a mozival törődik.

Néha öten is követték az utcán, tisztos távoból, mint régen a tanító filozófusokat. El kell ismerni, hogy sokat tett a faluért. Ő szervezte meg és tartotta össze a Gazdakört. Saját pénzén vásárolt szakkönyveket, tanfolyamokat rendezett. „Itt csak az marad meg, aki tanul és jobban gazdálkodik, mint a szomszédja!” – mondogatta. És fél Temerin megszerezte az ezüstkalászos gazdajelvényt. Aki nem járt tanfolyamra, azt nem is becsülték.

A Ferró-telep mellett földet osztatott, s közös szövetkezeti gazdaságot létesített. Ő pénzelte a futballcsapatot. Ő szervezte a műkedvelő előadásokat. Mindig csinált valamit, mindig ügyködött, lobogott, akár a fáklya; olyan volt, mint egy bibliai próféta. Kacsázva járt, ahogy korosodott, meghízott, orra kivörösödött, s olyan volt, akár egy clown-orr, amely alatt kefebajusz mozgott. Negyvenegyben behívták kormánypárti képviselőnek, ezzel ért karrierjének csúcsához.

Formára, alkatra Bognár Pali hasonlított rá leginkább, a falu leggazdagabb embere, aki nem tartozott az udvartartásba, de mindig ott volt, ahol ő mozgott, ügyködött. Ült a Kaszinóban hallgatagon, egymagában, és egy pohár szódavizet szürcsölt. Wachtmeister Kessler ezt a szódát is előre megfizettette vele, nehogy megszökjön. Ha Lajos bácsi észrevette, akkor mindig rendelt neki egy üveg bort. „Hozzátok ki a legjobbat, igyon egyszer jót is más pénzén!” Ezt hangosan mondta, hogy Bognár Pali meghallja. De az nem törődött ilyen csekélységekkel.

Annyira a fogához verte a garast, hogy a moziba is mindig beszökött. Megvárta az első felvonás végét – akkoriban minden felvonás után szünet következett –, aztán bekukkantott a terembe. „Van jegye?” – kérdezte a jegyszedőnő. „Nem megyek be, csak keresek valakit!” – mondta és besurrant. Aztán ott ragadt. A második felvonás végén a jegyszedő hozta a jegyet. „Bognár úr, elfelejtette a jegyet megváltani!” „Az ám!” – mondta, és kifizette a jegyet. Ez volt a szünetek közötti külön előadás. Már mindenki tudta: no, most jön be Bognár Pali, most tekinget, keres valakit. Aztán leül Lajos bácsi páholyába. Kezdődik a második felvonás. Utána jön a

jegyszedő, Pali átveszi a jegyet, kiguberálja a pénzt, fil-lérenként szedi össze, aztán kezdődik a harmadik felvo-nás.

Egyszer Lajos bácsi a film végén megkérdezte: „Pali, tetszett neked ez a film?” Azt válaszolta: „Tetszett, csak az a kár, hogy az első felvonást elkéstem!” Lajos bácsi felüzent a gépésznek a vetítőbe: „Az első felvo-nást vetítsék le ismét, Bognár Palinak!” Az egész mozi a helyén maradt. Mindannyian újból megnéztük az első felvonást. Ez ingyen vetítés volt! Valóban nábobí gesz-tus. „Ha valamelyik részét nem érted, csak szólj, újból levetíttetem neked!” – veregette meg Lajos bácsi Bog-nár Pali vállát, de olyan hangosan mondta ezt, hogy hallja meg mindenki: lám, ilyen ez a Stuchlik Lajos! No, mit szóltok? Temerin mélyen fejet hajtott előtte.

Idegenként lépkedek a betonjárda szalagján. Házak sorjáznak, nem tudom már a lakójuk nevét. Emberek tekintenek rám, kutatva: nem ismernek.

A Csillag előtt Imre utolér. Ma már ötödször találko-zunk, folyton nyomja a pedált, sorra járja a munkahe-lyeket, ahol emberei dolgoznak. Ő a legkeresettebb szo-bafestő most Temerinben. Nagy háza, két autója van, konyhaberendezése automatizált, a szobák tapétásak, mind az öt, de ők egy konyha melletti helyiségben lak-nak.

A szűk kis közben sietek hazafelé. Imre tolja mellet-tem a kerékpárját. A sarkon elbúcsúzik, hazasiet, hogy átöltözzön a temetésre. „Anyád küldött, már nagyon vár!” „Megyek, megyek!” A sarkon állt valaha a Pecze-féle vendéglő, az öreg Tóni bácsi ősszel kiírta a BOR

SÖR PÁLINKA KORLÁTLAN KIMÉRÉSE mellé krétával: ÉBESDOR KAPHATÓ! A B-t D-nek írta és fordítva. De mi Bakos Andrissal nem az ébesdor miatt nyitottunk be félve, hanem a likőr miatt. Ő mondta, Andris, hogy soha életében likőrt nem ivott. Hogy azt csak az urak isszák. S hogy ő látott már likőrt inni valakit, talpas pohárból itta. „Mit akarsz, nekünk is van ott-hon három üveg likőrünk, én mindig azt iszom!” – mondtam Andrisnak, akinek két nagy kívánsága volt akkoriban, likőrt inni egyszer és annyi teát, amennyi belefér. Egész lábassal.

A szüle adott néhány dinárt vasárnap, s én elvonszoltam Andrist a kocsmába. Beléptünk. Pecze Tóni bácsi ránk tekintett és megkérdezte: „Mit akartok, gyerekek? Kraherlit vagy málnát?” Én elébe álltam: „Likőrt kérünk!” Már raktam is le a pénzt a söntéspultra. Tóni bácsi megtöltött császárkörtével két talpas stampedlit, és figyelte, hogy benyaljuk. Jó volt. Én is akkor ittam életemben először likőrt, mert hazudtam, hogy otthon nekünk három üveggel is van. Nem volt, eggyel sem. Likőr sosem volt a házunkban.

Az ablakon sárga napvédő függönyök, az asztalokon színes terítők, a falon óra ketyegett. Csend volt és tisztaság a kocsmában. Áhítat. Azóta minden falusi kocsmába ugyanilyen áhítattal lépek be; sajnos, a korszerű vendéglátás már régen kiűzte ezekből a kocs mákból azt a régi szép hangulatot, az áhítattal együtt.

Innen már csak néhány ház, a mienken fekete lobogó leng, előtte három görcsös akác. Ádám Jóska bácsi már nem áll a kapu előtt ebben a sarki sárga házban, amelyik mellett most elmegyek. Pedig mindig itt állt, amíg élt, éjjel-nappal, subában, kucsmában, és szívta a pipá-

ját. Aztán elszólította a halál. Most pedig köszönnék neki, megemelném a kalapom előtte. Mindig megkérdezte: „Sanyi, hun vótá?” Istenem, merre is jártam? Treuer Laci gyógyította az öreget, de a ráknak nincs még orvossága. Mindennap jött az orvos, kerékpárját a fának támasztotta, és beszólt: „No, hogy van kend, Jóska bácsi?”

A háború után azzal tért haza Treuer Laci, aki a véletlen folytán megmenekült: „Majd megmutatom . . . Az én szüleimért, testvéreimért száz temerini paraszt élete se sok!” Az emberek megrettenve húzódtak be előle a kapuk mögé, ha meglátták közeledni kivénhedt kerékpárján. Mit akar? Bosszút? Száz paraszt életét? Elég, ha rámutat valakire – gondolták, mert látták, partizánsap-kában jött, esőkabátján arany stráfokkal.

Amikor Temerinben a zsidókat összeszedték, majd elvitték a Tisza partjára, Treuer László – épp a razzia napján, tíz perccel előbb, hogy bekopogtak volna hozzá – mit sem sejtve kísértelt az állomásra, és jegyet váltott Újvidékre. Később Budapestre költözött, ott bujkált. Negyvennégyben újra a Bácskában tűnt fel, majd átszökött Péterváradra, ott bújtatta egy fodrászlány, akit később hálából feleségül vett.

S mindjárt ott volt Temerinben a partizánok nyomában. „Majd megmutatom . . .” És reszkettek az emberek; ha találkoztak vele, lesütötték a szemüket. Ő meg érdeklődött folyton: „Mit tudtok róluk? Az apámról? Az anyámról beszéljete! Láttátok őket?” Az emberek a földet nézték. Nem tudtak semmit. Mit is szólhatnak neki vigasztalót? „Az én szüleimért, testvéreimért száz temerini paraszt élete se sok!” De miért nem az urak életét kéri? Azok adták ki őket.

Járta az utcákat, mint az eszelős, kis orvosi táskája a hóna alatt, bakancsának talpa levált, ruhája kopott, csak az esőköpeny tartotta össze valahogy. Aztán levette a csillagos sapkát, majd lefejtette a stráfokat a kabát ujjáról, és kiment a tanyákra is; esőben, sárban, szélben ment, vitte kis táskájában a segítséget, a gyógyulást. Sok száz paraszt életét és egészségét adta vissza, apámhoz is ő járt, amíg Temerinben élt. Most Újvidéken fekszik a kórházban, halálos beteg. És a temerini parasztok, ha dolguk akad Újvidéken, lábujjhegyen besettenkednek hozzá a kórházi szobába, s odateszik az ágya mellett álló kis szekrénykére az ajándékot, amit hoztak: egy-egy szép almát, szőlőfürtöt, maréknyi diót, szilvát, barackot. Mert nem kell már neki több...

I 2

A mama mérges rám, látom az arcán, ilyenkor összeszalad szépen ívelt szemöldöke, és kissé durcás a szája. Mérges rám: „Te mindig csak csavarogsz, amikor tudod jól, hogy most itt a helyed!” Kati nena már felmosta a gangot, gyülekeznek, akik búcsúzni akarnak a halottól, akik majd elkísérik utolsó útjára. A ravatalt körülvevő székeken már öregasszonyok ülnek, bütykös kezükben olvasót morzsolgatnak, szájuk hangtalanul jár. A ravatal előtt egy kisséken szenteltvíz, benne söprűszál, aki belép, az megszórja vele a halottat, mintegy engesztelésül bűneiért, hogy útját egyengesse a másvilágon. Hol jár már az öreg csónakos apámmal? Merre viszi az éjszaká-

ban? Igaza van a mamának, nem kellett volna most elmennem. De hát ő küldött a kántorhoz, a paphoz. Most már soha többé nem leszek kettesben apámmal. Szeretném magamhoz ölelni koporsóstul, kivinni innen az ájtatoskodók közül, a siratók gyűrűjéből, valahová megszire. Talán a kisszállás akácfái alá, oda a kútágas tövébe, ahol annyit ültünk együtt, a munka fáradalmaid pihenve.

A mama pityereg, vörös a szeme a sok sírástól. „Nem is tudod, milyen nagy örömmel gyűtt haza Ingyijáról, amikor elengették. Olyan boldog vót szegíny. Aszt monta, hát meggyüttem, Marcél, én soha többé nem megyek el innét. Belekapaszkodok a kapuféfabá. Asztán, látod, emént, csak pájinkát kért és aszt monta, hogy megyek...”

Amikor közrefogták a temerinieket azon az őszi hajnalon, és megindultak velük Ingyija felé, eleinte csak szállt a nóta, úgy szakadt ki a szívükből, akár az öröm, hiszen megmenekültek a haláltól. Énekelték, hogy *Kosztb Lajos azt üzente, meg Gábor Áron rézágyúja* meg ami eszükbe jutott, de egyre jobban apadt nótázó kedvük, mert fárasztó volt az út nagyon. A sok izgalomtól legyengültek, álmosak voltak, törődöttek, de menni kellett, katonásan lépkedni.

Karlócán túl, a csortanovci útelágazásnál megpihentek, de enni nem kaptak. Fél óra pihenőt adtak nekik, aztán menni kellett tovább. Éjszakára egy romos istállóépületben bújtak össze, s úgy aludtak, egymáshoz bújva, egymást melengetve, akár a fáradt, agyonhajszolt, réműlettől remegő barmok.

Minden kis neszre felriadtak, hátha ez az egész csak álom, és ők most is ott állnak a Duna vizével farkasszem nézve, az újvidéki régi Kislimánon, mögöttük a géppuskával. Egyszer csak ugatni kezd az a géppuska, csaholva ugat, és felzabálja őket a halál.

Annyira beleélik magukat az ilyen képzelgésekbe, hogy már aludni sem mennek, nyitott szemmel reszketnek, fáznak, és vacog a foguk, éhesek, hasmenésük van, szaladoznak ki az udvar végébe, s ilyenkor kíséroiik mindig rájuk reccsennek. „Sto trcskarate, majmuni!” Értik ők. Persze, szaladoznak, akár a majmok. Igazuk van. Jó volna most egy kis pálinka. Vagy forró tea. Meleg, baráti szó, amely eloszlatja félelmüket.

Még nem is virradt, ismét útnak indították őket, és délre értek Ingyijára. Ott egy iskolába terelték őket, majd felálltak katonás sorokba az udvaron. A parancsnok, egy ragyás képű, rosszindulatú, részegségtől tántorgó őrmester osztotta be őket munkára. Négy embert kiemelt közülük, az idősebbeket, apám is a négy között volt. Nekik nem kell kimenni a pályaudvar felszagगतott testét gyógyítani, bent maradhattak, ők takarítják és tartják majd rendben a körletet.

„Jó neked, Andris, te behúzódhatsz ide, nem zargatnak!” – mondták neki a többiek, és apám boldog volt. Lám, dolgoznia sem kell. Majd rendet tart ő itt, kitakarít, felsöpör. Szalmát ugyan kaptak, de nedves, rothadó szalmát, azt terítették le az egyik iskolateremben, az volt a fekhelyük. Pokróc nem jutott már nekik. Csak úgy a puszta, bűdös szalmára feküdtek, és saját rongyukba takaróztak.

Vacsorára nyúlós, fekete kenyeret és gyümölcsíz t kaptak. Német műlekvárt, amelyet hosszú ládákbán hoztak.

Evőeszköze senkinek se volt, edénye se, a tenyerüket nyújtották, abba rakták a bicskával felszeletelt piros lekvárkockákat és a kenyeret. Másnapra már szereztek edényt, összeszedték a szemétdombokon talált üres konzervdobozokat, a lyukas lavórokat, kannákat, betömködték kóccal, volt amelyiket széthasítottak, s kanalat formáztak belőle. Másnap délben már így felszerelve járultak a kondér elé, amelyből egy jólelkű szerb meregette nagy kanállal a híg levest. Olyan volt ízre is, színre is, mint a mosogatólé. Otthon talán a malacok is ott hagyták volna a vályúban, de itt megették a jómódhoz szokott temerini parasztok. („Éccér mégkérdeztem apádtul, hogy úr nem vót köztük, egy sé? Aszt mondta, égy sé vót! Az urakat nem vitték. Hát nem az urak vótak a bünösek? . . .”)

Igen, a mama régen tudja már, hogy vannak urak, és vannak parasztok, de ilyen élesen sose mondta még, mint akkor, hogy „urak!”. A szenvedés mondatta vele? Hiszen ő sose politizált.

Apám minden napjáról beszámolt, amikor hazaengedték. Úgy beszélt erről, mint a kiszolgált, obsitos katonák a világháborúról. Vagy mint Ádám Jóska bácsi arról, hogy őt megműtötték, kivették a vakbelét. Áhítattal hallgatta a mesét minden este a sarkon összesereglett Gyepsor, onnan kezdve, hogy az orvos megcsóválta a fejét a vizsgálat után, s intett az ápolónőnek, egész addig, hogy egészségesen hazaengedték. A háború élménye már elkopott, új kellett, valami rendkívüli eset, mint Ádám Jóska bácsi operációja. Aztán jött az újabb háború és annak újabb sok borzalma, amiről beszélni lehetett este-lente.

A német repülőök által szétbombázott, rugóként össze-

tekeredett síneket, a kavicságyból kifordult talpfákat és a raktáépületek romjait kellett a temerinieknek eltakarítaniuk. És míg a fiataljabbja kiment kora reggel, a teaosztás után dolgozni, a négy öreg a körletet hozta rendbe. Apám meszet is szerzett valahonnan, kimeszelte a piszkos falakat, aztán rendes szalmát gyűjtött, megpucolta az ablakokat, hogy minél lakályosabb legyen a tanterem. A munkára beosztott temeriniek csak aludni tértek haza, holtfáradtan. Dolgoztatták őket egész nap. Mint a rabokat. De mi volt a bűnük?

Hazulról semmit se várhattak, mert meg se írhatták, hogy hol vannak. Levelet nem volt szabad írni. A faluba se mehettek ki, nem beszélhettek senkivel. Apám azért napközben besettenkedett a faluba: nagy dohányos volt, majd megőrült a cigarettahiány miatt. Száraz faleveleket szívott már, mert dohányt nem kapott. Mindenne képes lett volna egy csomag cigarettáért. Eladta volna a cipőjét is.

Történt egy napon, hogy apámat hívták a vasútépítők. „Gyere, Andris, nem köll ott neked dolgozni, csak ülsz majd a hűvösön!” Kiment velük. Este azzal fogadták: „Jártak itt katonák, keresték az öregeket, hogy hazaküldjék őket!” Milyen szerencsétlen is ő, kesergett. Másnap hiába hívták, nem ment. És később mesélik neki: „Kár, hogy nem gyötté, Andris, most meg kint jártak, s ott keresték az öregeket. Kettőt el is vittek, azok már otthon vannak azútal!”

Apám sírt. A mama meséli, amikor hazajött, nyomban azokat kereste, akiket kiemelték közülük. Az öregeket. „Azt hiszed, megtalálta őket? Azok haza se gyüt-

tek! Ki tudja, merre, hová vitték őket? Szegény apád is úgy járt volna, ha ott van akkor... Nem tudod te, mennyit szenvedtünk mi itthon. Jaj, édes fiam, nem tudod, a szűz Mária se szenvedett annyit, amikor a fiját a keresztfára szögelték... Te nem tudod, nem tudod!" Görcsösen kapaszkodik a karomba, rázza a zokogás. Én nem tudok sírni. Pedig megérkeztek a halottasvivők, a gyászhuszárok is. Egyikük már részeg, imbolygó a járása. Nehéz kalapács van nála, indul a szobába. Aztán hallani, hogy dübörög a koporsófedél, amint rászögelik apámra. Már soha többé nem látom! Simonyi úr forog-lódik, sűrög-forog, intézkedik, utasít, mindezt halkán, szinte szó nélkül, csak a fejével, kezének intésével, szemöldökének rándításával. Ő a koporsós. Azaz most már temetkezési vállalkozó. Valaha csak koporsókészítő volt, azelőtt meg asztalos. De hát ki csináltatott Simonyi asztalossal bútort Temerinben? Rátért a koporsókészítésre. Azt össze lehet eszkábálni rossz minőségű fából is, mégis megkérheti az árát, mert arra senki nem alkuszik. Aztán egyre jobb módú lett, megalapította végül a temetkezési vállalatot. Ő lett a vállalkozó és a koporsós is egy személyben. Mi kellett hozzá? Néhány drapéria, egy Szent Mihály lova, négy kandeláber, fekete lobogó és hat gyászhuszár. Szinte nem is befektetés.

Irányítja a koporsóvivőket. A Szent Mihály lovát kiviszik az udvar közepére, ráhelyezik a koporsót. A gyászhuszárok mögötte sorakoznak katonásan. Jobbra a pap és a kántor. Két ministráns, egyikük füstölővel. Kati nena szalad parázsért, hozza a kis lapáton. A gyerek meglóbálja a füstölőt, felszáll a tömjén fojtó, fehér füstje. Varga Imre kántor kiereszti a hangját. Előbb a mamától búcsúzik a halott, utolsó istenhozzádot mond

neki. A mama felzokog. „Jó asszony voltál” – emelkedik fel Imre hangja. „Ne sirass engemet...” A mama csak sír. Aztán én következem. „Isten veled, egyetlen jó fiam!” Valami kaparja a torkom. És hirtelen eszembe jutott a koporsó mellett, hogy egyszer gyerekkoromban dinnyét loptam Jani nagybátyámtól. A Cigány-barai kiszálláson ő volt a földszomszédunk, s abban az évben fél holdon dinnyét termelt. Oktatott engem ebédidő alatt, hogyan kell kopogtatással megállapítani a dinnye érettségét. Kigombolta az ingét, megkopogtatta a mellét. Aztán a dinnyét. „Egyforma hangot ad. Ez jó.” Kíváncsi voltam rá, jó-e valóban, de ő nem vette le a dinnyét. Este se adott nekünk, amikor apámmal elindultunk. Amikor kiért a kocsink a dűlőútra, én leugrottam. „Menjél csak – mondtam apámnak –, fáj a gyomrom, beszaladok a kukoricásba. Majd utolérlek!”

Nem a gyomrom fáj. Azért szálltam le a szekérről, hogy visszalopakodjak a kukorica között a dinnyeföldre, s ellopjam a megkopogtatott és érettnak ítélt görögdinnyét. Percek alatt visszaértem, megtaláltam, letéptem, és ismét neki a kukoricarengetegnek. A Cigány-barai fűzfáknál bújtam elő, ott átvágtam a réten, átláboltam a kiszáradt barán, és mentem toronyiránt. Diadallal vittem a dinnyét.

Amikor kinyitottam a kiskaput, megdermedt bennem minden. Ott ült apám Jani bátyóval a kisház küszöbén. Engem vártak. Apám arca mogorva volt, szeme összeszűkül. Kemény volt a hangja: „Most visszaviszed szépen a dinnyét oda, ahonnan elhoztad. Hogy megtanuld, lopni nem szabad!”

Megszégyenültem, lehajtott fejjel fordultam vissza. Olyan nehéz teher nekem még nem volt s azután se so-

ha, mint az a dinnye akkor. Soha többé nem loptam, még egy almát sem. Jó lecke volt. Köszönöm, apám!

Aztán elbúcsúztatta a kántor a rokonoktól, ismerősöktől, a falutól, a háztól, az udvartól, a kerttől, ahová sose lép be többé. Az állatoktól, mindentől, amit most itt-hágy örökre.

Emlékszem, futva jöttem egyszer haza a sarki kocsmából, ahol a kuglizóknak állongattam. Kihevültem a boldogságtól, odaszaladtam hozzá, átöleltem a lábát: „Apám, nézzed, mennyit kerestem. Igazi pénzt!”

Kiszedtem a sok papírdinárt, és leraktam a kisház küszöbére. Mert ott szokott üldögélni vasárnaponként. Összeszámolta. „Tudod, mennyi ez? Kétnapi napszám! Máskor is elmehetsz, ha kedved tartja... Meg kell fogni minden garast! Csak úgy lesz belőled ember!” Ezt is köszönöm, apám. Én lehajolok egy fillérért is azóta.

Meglátogatott egyszer, csöngetett Kmetovits, a postafőnök. „Megy az apád!” Jött a demizsonnal, hozta a sonkát, kolbászt, amit a mama csomagolt neki. „Kellene nekem egy jó télikabát. De nem akármilyen!” No, mondom neki, akkor menjünk fel Pestre. Örült az utazásnak. Gyorsvonatra ültünk, második osztályon utaztunk, a Bristolban szálltunk meg. „A bácskaiak találkozóhelye a Bristol!” Ez volt a hirdetés szövege, amit lapom lekötött minden vasárnap. Ennek fejében kaptam állandóan ingyen szállodai szobát. Voltunk moziban, elmentünk cigányzenés helyre vacsorázni, másnap megvettük a szép, prémes kabátot, és indultunk vissza. „Anyádra maradt minden munka, sietnem köll, fiam. Pedig hát én maradnék örökre is. Ez az igazi élet, nem a miénk, ott abban a rohadt faluban!” Szabadkáig együtt utaztunk, ott én átszálltam a zombori vonatra, ő ment Újvidékig, ott

szállt át az óbecsei szárnyvonalra. Két hét múlva hazamentem, a mama hívott: „Gyere mán, régen láttalak, és rosszakat álmodok!” Mentem. Amikor csomagolni kezdtem s kinyitom a bőröndömet, meglátom benne apám prémes kabátját. Eszembe jut: átraktuk csomagolás közben az én kofferomba, hogy egyenlően osszuk el a terhet. Így cipeltem. No, most majd elviszem, bizonyosan várja már nagyon.

Belépek a kapun. Ott állt éppen, ahol most a koporóban fekszik, a gang lépcsője előtt. Int nekem, szájára tett ujjal, hogy ne szóljak, menjek csak utána, beszélni szeretne velem. Mi történhetett? A mama meg invitál be, a szobába. Leteszem a csomagom, és apám után sunnyogok. Valami fontos dolgot akar mondani. „Ide figyelj, anyádnak egy szót se a prémes kabátrul!” Csodálkozva nézek rá. Nem értem. „Hát elvesztettem!” – mondja izgatottan. „Tudod, még Újvidéken megvolt, aztán a fene tuggya, hová tűnt. Amikó meggyüttem, nem vót a bőröndben. Anyád meg ne tuggya, mert kiszekíroz a világbul!”

Hallgatok, nem mondom meg, hogy nálam van, hogy én vittem el tévedésből. De amikor az ebédhez ülünk, megszólalok: „Aztán mutasd mán azt a télikapátot, amit vettünk! Próbáld mán föl!” – mondom. Rám néz, szomorúság úszik a szemében. Elárultam. Majdnem sír már. Én meg csak mondom, hangosan: „Vedd mán föl azt a prémes kabátot!” A mama is unszolja: „Menj mán, nem is mondtad nekem.” Apám feláll, nyöszörög, benyit a szobába, mert a konyhában ültünk, s meglátja a kabátot a sarokban, a fogason. Mert oda tettem. Természetes mozdulattal nyúl érte, felölti, a tükör elé áll, for-

golódik, a mama dicséri, én meg békítem. De nem hagszik. Megölel, megráz: „Hát ilyen vagy?”

Nagyon szerette mindig a szépet. Barna öltönyében fekszik most a koporsóban. Ezt a ruháját kedvelte a legjobban.

„Circumdederunt me, gemitus mortis dolores inferni . . . Körülvettek engem a halálnak fájdalmai . . .”

A gyászhuszárok sorfala mögött észreveszem a Tanút. A falhoz lapulva áll, mereven néz rám, mint aki hipnotizál. Mit akar tőlem? A pap hangjára üvölteni kezd a mama kedvenc kutyája a hátsó udvaron. Egyszer elveszett, apámmal volt kint a földön és elkószált. A mama olyan szomorúan vette tudomásul eltűnését, hogy nem evett, nem ivott. Apám megfogadott egy traktorost, amögé ült fel a motorkerékpárra, és bejárták a fél hártárt. Meglelték a kutyát. Ölben hozta haza apám. Az eset után a kutya apámat jobban szerette, mindig a lába elé ült, és áhítattal nézte.

Volt egy hasonló kutyám, gyermekkoromban. Még most is borzongok, ha rá gondolok. Amikor megkaptam az első flóbertpuskámot, agyonlőttem a kutyát. A kertben vettem célba. Szaladt felém, én meghúztam a ravaszt. Aztán titokban eltemettem, soha senkinek meg nem mondtam. De emléke azóta is állandóan kísért. Ha kutya került az utamba: lesütöttem a szemem. Attól féltem, hátha észreveszi rajtam, hogy gyilkoltam. Vagy a gyilkosnak nincs a szemébe írva a bűne?

Néz rám a Tanú. „Venite exsultemus Domino . . . circumdederunt . . .”

Csak néz a Tanú. Hol vannak a gyilkosok?

Kinyitják a nagykaput, utoljára apám előtt. Hányszor tártuk sarkig a kocsija előtt; amikor kirobogott, mindig

megemelte a kalapját. Kinek köszönt? A háznak? A kapufélfának?

A mama belém kapaszkodik. Átfogom a vállát. Milyen sovány! Csak csont és bőr. Őzike szeme tele van könnyel. Tavaly tartották aranylakodalmukat. Apámon a barna ruha volt, sötétbarna, kávészínű csíkokkal. Amiben most a koporsóban fekszik. „Hát még egyszer elveszlek, Marcél, harmadszor is. Többször már nem. De ha élnék még száz évig, akkor megint téged választanálak!” A mama akkor is sírt. És azt mondta: „Te vén bolond!”

„Jubilemus Deo, salutari, nostro . . .”

Viszik a gyászhuszárok, megindul a menet. Amikor a szüle meghalt, emlékszem, kocsin vitték a koporsót. Öregapám felült a bakra, a siketnéma Dobosi mellé, s bal kezével a löcsöt markolta, a jobbal hátranyúlt, a koporsón nyugtatta, mintha fogná a szüle kezét. Így mentek ki a temetőbe. Aztán öregapám csak ült egyedül a gangon, és nem érdekelt többé semmi.

Eszembe jut, egyszer kint voltunk apámmal a kisszálláson. Már Újvidéken jártam iskolába, és szünidőmet töltöttem otthon. Kijártam vele a földre mindennap. Csak este mentünk haza, s a mama mindig meleg vacsorával várt bennünket.

Ültünk az akácfa alatt, nem szóltunk egymáshoz hosszú ideig. Szomorúság telepedett közénk, nem is tudom, miért. Mi lehetett az oka? Akkor mondta apám: „Tudod, láttam egyszer egy temetést, az öreg Gódort vitték ki a temetőbe, ökrös szekéren. Szép volt. Négy ökröt fogtak a szekér elé. Fehér ökrök voltak, nagyszarvúak. A koporsó meg fekete. Akkor azt mondtam magamban, én is így szeretnék utolsó utamra menni.” Hallgattunk,

majd később megszólalt: „Megígéred?” Azt válaszoltam: „Meg. Ha én temetlek, akkor négy ökör húzza majd a koporsódat!” Megígértem, és lám, nem váltottam be az ígéretemet, ezek a félig részeg gyászhuszárok, Simonyi rabszolgái viszik a koporsót a Szent Mihály lován. Bocsáss meg, apám.

Megyek, anyámat támogatva lépkedek, ismerősek a házak, a kapuk, az ablakok. A Bujdosóék a szomszédunk, a Zsunyiéké a következő ház, utána jön a Petró háza, amellet Bakos Andriéké laktak, majd az utca végén Ádám Jóska bácsi. Volt neki egy gramofonja, szép lány kirakta az ablakba, és a lemezen Király Ernő énekelt. Énekelt? Recsegett! De gyönyörű volt. Pipás parasztnok hallgatták, subával a vállukon.

Szemben a Pörge-vendéglő. Valaha Pecze Antiék vendéglője volt. Pecze bácsinak hordóhasa volt. Szerette a hasát. Egyszer azt mondja nekem: „Van egy mozim. Igazi mozi. Egy zsák kukoricáért eladom!”

Bolhát ültetett a fülembe. Ha pénzt mond, nem is gondolok rá. Honnan lenne nekem pénzem? De kukorica? Hallottam, a mama gyakran mesélte: „Megszedtünk egy-két zsákot kukoricával, búzával, elvittük a zsidóhoz, az adott aztán pirosítót meg arckrémot!” Hát ez a járható út. Bakos Andrist és Gódor Matyit szerveztem be hozzá. Megszedtünk egy zsák kukoricát a görében, s elvittük Pecze Anti bácsihoz. Vittük? Vonszoltuk, forongva a zsák körül, mint ahogyan a hangyák a nagy morzsát cipelik. Aztán szaladtunk haza a mozival. Gyertyát kellett bele gyújtani, s a filmet egy kis hajtókarrel forgatni. Akkor valami homályos mozgás látszott a kifeszí-

tett ágylepedőn. De ahhoz, hogy jobban lássuk, miről is van szó a filmen, sötétségre volt szükség. Bevittük hát a mozit a pelyvásba. Ott játszottunk. Öregapám ránk nyitott. A gyertyát rögtön kikapta a mozigépből, és eltaposta a lángját. „Mindent felperzseltek, ti kísértet fajzatai!” Apám mérges volt, odaintett, a mama könnyörögve nézett rá, de ő nem kegyelmezett, meghúzta a fülem. Ez volt az első és utolsó fenytése. Egy fülhúzás. Hogy fáj, istenem, mennyire fáj az a fülhúzás! Még most is fáj, kegyetlenül éget, és szégyenlem magam, ha rágondolok.

Hányszor járhattam erre, ezen az utcán? Tízezerszer? Húszezerszer? Gyermekként, legényként, komoly férfiként, vidáman és szomorúan, néha pityókásan, kissé tánorogva. Amikor hazafelé tartottam éjszaka. Egyszer úgy beszívtam, hogy a sarkon leültem Ádám Jóska bácsi padnak kiképzett farönkjére s elaludtam. Apám hajnalban már ment ki a kisszállásra, megállította a szürkét, odalépett, felnyalábolt, s vitt magával. Kint aztán kijózanodtam. De nem engedett pihenni, aludni, hajtott egész nap. „Aki éjszaka legény, az nappal is legyen az!”

A Schlachter bácsi kinyúl, és behúzza a koosma külső ajtaját. Így szokás, ha temetési menet halad el a ház előtt. A járókelők is behúzódnak a kapuk alá, és leveszik a kalapjukat. Az asszonyok keresztet vetnek. Megnézik a koporsót: „Illés András élt 76 esztendő!”

Schlachter bácsi? Hiszen régen meghalt már. Valaha ez volt a kocsmája, ide jártunk kuglizni a Bujdosó gyerekekkel meg Pásztor Vincével. A szép Schlachter lányt a Kasza báró vette el. Kasza báró szabó volt, de úgy öltözködött, akár egy báró. És a Schlachter lány jó parti volt.

Ilyen vendéglős nem volt még egy Temerinben. Leült

a vendég mellé, kihozta a bort, akkor is, ha az nem rendelt, magának is hozott és koccintott. Inni kellett. Fizetni már nem. Mert csak legyintett. „Ugyan mán! Ha fizet, fizet, ha nem, hát nem!” Mindenki fizetett, többet is, mint amennyit kellett. Döngött a kugligolyó a dobozban, nagyokat neveltünk, hozattuk a söröket, borokat, kiizzadtunk, kihevültünk, nagy igyekezetünkben leesett lábunkról a papucs, mert úgy jártunk mi is, mint a többi temerini, papucsban hétköznap.

Itt van, ebben az utcában, Molnár öregapám háza is, most Pali fia lakja. Hányszor jártam erre vasárnaponként, és lopva benéztem a kapun, meg őgyelegtem a ház körül, amíg öregapám elő nem kerül. A tíz dinárért. Otthon is annyit kaptam, itt is, s ez már sok pénz volt, elmehettem a moziba, ihattam a Kaszinóban, vehettem egy pakli jobb cigarettát. Másra nem is volt szükségem. Este, vagyis éjszaka, amikor hazamentem, megettem a lernből kiszedett kacsasültet, vagy a csirkepaprikást hidegen, miközben kihallatszott a kisházból apám egészséges horkolása. A mama nem aludt soha, ő ébren várta, amíg hazajövök. Csak azután hajtotta álmra a fejét. De ébren aludt, akár a nyúl, minden kis neszre kinyitotta a szemét. Őzike szeme van a mamának. Őzike! Fel kellene kapnom, s vinni a karomban a koporsó után. Öregapám fehér gyolcs gatyában állt a kapu előtt, ősz haja, ősz bajusza volt, haja hátul az ingre csavarodott, mert nem szeretett borbélyhoz járni. Fején zsíros kalap. A mellény zsebében egy tízdináros. Nekem szánta.

Halványan emlékszem még dédnagyapára is, hófehér haja volt neki is, a gangon ült, köhögött és köpködött. Kilencven évig élt. Molnár nagyapám gyerekei közül a mama a legöregebb. Két testvére meghalt tüdővészben.

Én csak a Pannára emlékszem. A temetésére is. Élt 28 évet.

Kiérünk a temetőbe. A tömegsírt benőtte a dudva, a gaz, senki se gondolja. Nem merik? Hol a Tanú? Nem látom. Kriptába temetik apámat, nem is tudtam, hogy kriptánk van. Vagy nem is a miénk? Tán a Molnároké? Mert Illés nagyapa nem itt fekszik, ő a nazarénus temetőben alussza örök álmát. Ez a nazarénus temető a katolikus temető árkán túl van.

„Mi atyánk, Isten, ki vagy a mennyekben . . .”

Leveszik a Szent Mihály lováról, a pap beszenteli a koporsót, két markos ember megragadja, és leviszi a föld alá a kinyitott kriptaajtón. Az ígéret miatt megsajdul most a szívem. Látom az ökröket, fehér nagy szarvukkal. Közöttük a mi két ökrünket is s azt, amelyik egyszer a kaszában megvágta a lábát, s feküdt a szalma előtt, apám meg babusgatta. Honnan tudtam volna négy ökröt szerezni, hogy beváltsam apámnak tett ígéretem? Nincs már az egész faluban négy fehér ökör.

„Requia aeternum . . .”

A pap és a kántor gyors, kacsázó léptekkel indul kifelé, a gyászhuszárok is szétszélednek, mennek a kocsmába, elinni a keresetüket; már csak négyen-öten állunk a kriptá körül. Ekkor hirtelen kitör belőlem a zokogás.

A mama átölel: „Kisfijam!” De én csak sírok, ráborulok gyenge vállára, és ráz a zokogás. Most már csak mi ketten vagyunk a temetőben élők. És ő, a halott, egyedül. „A halálnak fájdalmai körülvettek engem . . .”

Arra gondolok, milyen rettenetesen egyedül marad az ember a halál kapujában . . .

Budapest, 1975. november